

2015

Стратегија регионалног развоја Рашког и Моравичког округа

EU funded project

egionalna agencija za prostorni i ekonomski razvoj
Raškog i Moravičkog okruga

Садржај

Увод	Предговор	4
	Визија	6
I ДЕО	1. Профил Рашког и Моравичког округа	7
	1. Локација	7
	2. Природни ресурси и топографија	7
	3. Инфраструктура	8
	4. Становништво	9
	5. Економске карактеристике округа	9
	5.1. Структура сектора	9
	a. Карактеристике пословног сектора	9
	b. Карактеристике јавног сектора	10
	c. Невладин сектор	10
	5.2. Туризам	11
	5.3. Пољопривреда и рурални развој	11
	5.4. Спољнотрговинска активност округа	12
	5.5. Приватизација, реструктурирање	12
	5.6. Финансијски сектор и инвестиције	12
	5.6.1. Институционална и инфраструктурна подршка повољнијем пословном амбијенту	12
	5.6.2. Пројектне активности	12
	6. Активно становништво и тржиште рада	13
	7. Образовање и развој људских капацитета	13
	8. Социјална политика и заштита	14
	9. Заштита животне средине	15
	10. Квалитет живота	16
	11. Равномерност унутар/регионалног развоја	17
II ДЕО	2. Контекст успостављених политика	18
III ДЕО	3. SWOT анализа	25
IV ДЕО	4. Процене потребе округа	28
V ДЕО	5. Стратешки циљеви и приоритети регионалног развоја	30
	5.1. Усклађеност циљева и приоритета са европским и националим стратешким смерницама	58
VI ДЕО	6. Очекивани укупни учинак	65
VII ДЕО	7. Имплементација, мониторинг и евалуација Стратегије	69
	Листа учесника у изради стратешких докумената	72
	Литература	78
	Списак табела и графикана	3

Списак табела и графика

	страна
Табела 1. Преглед привредних сектора Рашког и Моравичког округа, према запослености	13
Графикон 1. Органограм Агенције	21
Графикон 2. Нивои усаглашавања стратешких докумената и улога институција	23
Графикон 3. Процена потреба округа за људским ресурсима	28
Графикон 4. Процена потреба у области привредних ресурса	28
Графикон 5. Процена потреба у области енергије, заштите животне средине и инфраструктуре	29
Графикон 6. Процена ресурса за равномерни развој Рашког и Моравичког округа	29
Графикон 7. Графички приказ циља 1	37
Графикон 8. Графички приказ циља 2, приоритета и мера	41
Графикон 9. Графички приказ циља 3 са приоритетима и мерама	44
Графикон 10. Графички приказ стратешког циља 4	54
Графикон 11. Графички приказ циља 5	57
Графикон 12. Процес израде и спровођења Регионалног развојног плана	70
Слика 1. Локација Рашког и Моравичког округа у Републици Србији	7
Слика 2. Стратешке смернице	31

Увод

I. Предговор

Према најчешће коришћеној дефиницији одрживог развоја¹, Одрживи развој треба да задовољава потребе садашњице, а да не доводи у питање способност будућих генерација у задовољавању властитих потреба. То упућује на потребу изградње складног односа екологије и привреде, како би се природно богатство сачувало и за будуће нараштаје. Опште је усмерење, тежња да се створи бољи свет, равномерним утицајем социјалних, економских и фактора заштите животне средине.

У складу са *регионалним развојем* у Европској унији и Србији, Регионални развој Рашког и Моравичког округа има за циљ да подржи: одрживи социо - економски развој и веће запошљавање засновано на развоју економије знања и конкурентности, промоцији међуопштинске, међурегионалне, прекограничне и међународне сарадње и ефикасне употребе домаћих и иностраних ресурса и улагања. Такође је циљ да се припреме пројекти регионалног развоја који би ефикасније и ефективније утицали на приступ и коришћење будућих расположивих фондова ЕУ, којима ће регионалност бити основни услов приступа.

Један од највећих проблема округа - сталну депопулацију и миграције окупиће реализацијом стратешких опредељења настојати да смање: реализацијом директних мера националних стратегија у области обнове становништва, као и хоризонталним утицајем развоја економије, конкурентности и запошљавања на свим нивоима и делатностима базираним на знању и способности људских ресурса, иновативности, савременим научнотехнолошким достигнућима и организацији управљања.

Суштина регионалног развоја је кохезиони развој - смањење регионалних и унутаррегионалних диспаритета у степену развоја и условима живота, са нагласком на подстицање развоја недовољно развијених, девастираних индустријских и руралних подручја подстицаће се кроз пројекте засноване на међуопштинској, међурегионалној, прекограничној и међународној сарадњи, заједничким интересима и партнерству.

Циљевима и приоритетима у области ефикаснијег управљања, коришћења и заштите регионалних природних ресурса, првенствено водотокова, енергије, земљишта, отпада, животне средине и културно историјских добара и наслеђа, као и страних ресурса на регионалном и републичком нивоу треба да допринесу одрживости развоја.

Усаглашавањем својих дефинисаних развојних интереса и пројеката у Стратегији регионалног развоја Рашки и Моравички округ ће, /у складу са Законом о регионалном развоју/, са другим стратегијама унутар региона Шумадије и Западне Србије, у оквиру будућег Националног плана регионалног развоја и Просторног плана Србије допринети и успостављању институционалног оквира за планирање, организовање, координирање и реализацију развојних активности.

Постојање регионалне политике Европске уније и процес европских интеграција упућују на потребу кохезионе политике на регионалном нивоу и у Србији како би се изграђивали хомогенији политички интереси који су предуслов за општу економску интеграцију и спречавање миграција, насталих као последица неравномерног развоја, дугорочне девастације фактора локације, образовања и инфраструктуре. Регионални развој јесте инструмент за постизање ове кохезије и подразумева прилагођавање новим кретањима, реструктурирање великих размера (развој инфраструктуре, смањивање незапослености, подстицање индустрије и свих облика делатности) како би се побољшала конкурентност локалне привреде и тиме смањиле неједнакости у развоју региона. У том смислу су Стратегијом регионалног развоја Рашког и Моравичког округа до 2015.године дефинисани стратешки циљеви, приоритети, мере, планиране активности, очекивани резултати, начин њихове оцено, имплементације и мониторинга.

¹ izveštaj Bruntland komisije, 1987.

Кроз ову Стратегију и друга стратешка опредељења која из ње проистекну Рашки и Моравички округ заједно и плански ће деловати на унапређењу:

- Иновација, истраживања и развоја, преудзетништва, као и општег нивоа улагања и инвестиција домаћег и иностраног капитала, приватног и јавног
- пословног окружења у окрузима, посебно за мала и средња предузећа, укључујући и смањење трошкова трансакција и пословања, промоције кластера и побољшање јефтинијег приступа финансијама
- Образовања, обуке и учења током читавог живота, дигитализацији друштва и примени брзог Интернета, да би утицала на способност да иновира, укључујући и руралне области, као и на он-лине ширење знања и он-лине дистрибуцију робе и услуга.
- индустријске политике стварања најбољег окружења за одржавање и развој јаке, конкурентне и разноврсне индустријске базе у окрузима, као и подршци транзицији производних сектора ка већој енергетској ефикасности
- хоризонталног приступа индустријске политике комбинујући различите инструменте политике "паметног развоја" више заснованог на знању, иновацијама и образовању, модернизованим јавним набавкама, правилима конкуренције и постављању стандарда
- Развоју интернационализације својих малих и средњих предузећа, пољопривредних задруга и образовних и научних институција
- Обезбеђењу транспортних и логистичких мрежа као посебног сектора и као подршке индустрији широм Рашког и Моравичког округа и ван њега да имају ефективан приступ тржишту
- Развоју ефикасне политике простора и обезбеђењу средства за решавање неких од кључних глобалних изазова животне средине, промовисању корпоративне друштвене одговорности као кључног елемента у осигуравању дугорочне запослености и поверења потрошача.

Регионална стратегија иновативног/паметног, одрживог и инклузивног развоја Рашког и Моравичког округа до 2015.године одговараће у наредном периоду на потребе округа кроз реализацију заједничке визије и коришћење ресурса округа и свих других потенцијалних извора сарадње и финансирања. У томе ће помоћи комплементарност и синергија са другим политикама и активностима, како националним, тако и Европске уније дефинисана у овој Стратегији, што ће допринети реализацији очекиваних резултата развоја.

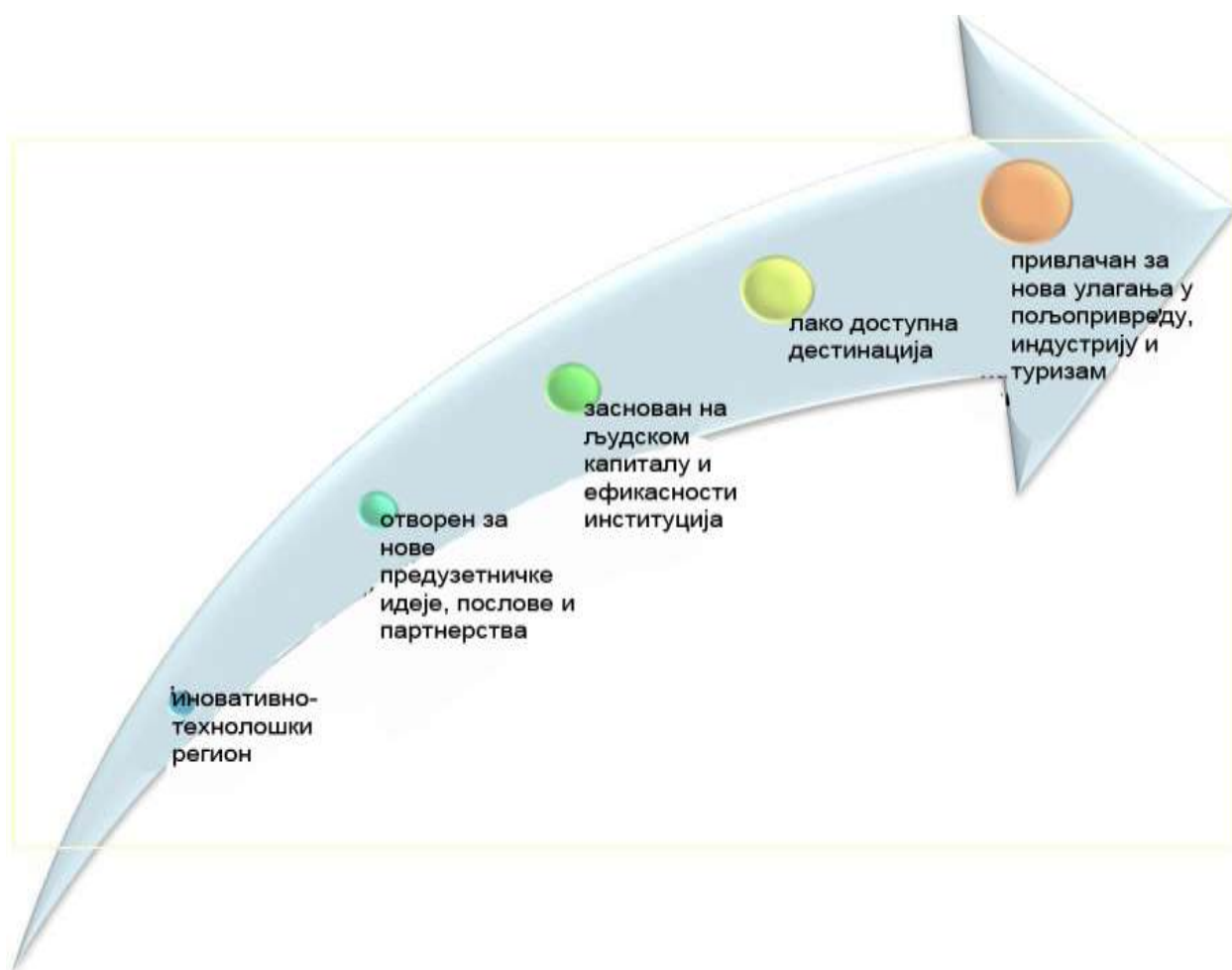
Рашки и Моравички округ има конкурентне предности које укључују таленат и креативност наших људи, јаку индустријску основу, живи сектор услуга, ресурсе и квалитет пољопривредног сектора, снажну предузетничку традицију, богате природне ресурсе, историјско наслеђе и водећу туристичку дестинацију за директна страна улагања. Али, најбоља шанса за успех у одрживом развоју округа јесте ако делује колективно - као регион, јер су бројни локални и регионални циљеви међусобно повезани, условљавају се тако да повезани умногостручују добробит свих грађана оба округа.

Неопходност за више заједничког рада Рашког и Моравичког округа на повраћају конкурентности, повећању продуктивности и "одрживом опоравку", координисаном темпу реформи, заустављању сталног губитка богатства, незапослености и социјалне беде, је очигледна и упућује на потребу преузимаја веће одговорности за своју будућност. У проактивном деловању на ове изазове, Рашки и Моравички округ дефинисањем циљева, активности и мера за свој регионални развој до 2015.године имају прилику да брже трансформишу округе у одрживије и животно и радно привлачније.

II. Визија

Рашки и Моравички округ 2015. године

Рашки и Моравички округ је 2015. године, иновативно-технолошки регион отворен за нове предузетничке идеје, послове и партнерства заснована на људском капиталу и ефикасности институција. Регион је лако доступна дестинација привлачна за нова улагања у привреду, индустрију, пољопривреду и туризам, који делује у складу са принципима одрживог развоја, унапређења квалитета живота и укључености свих грађана.

Део I

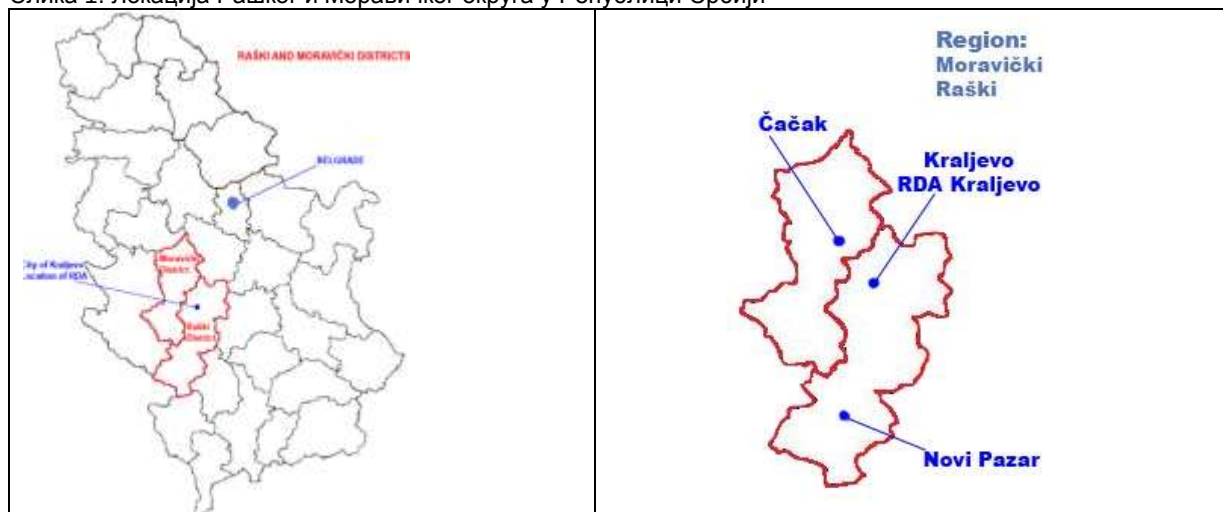
1. Профил Рашког и Моравичког округа

У овом делу Стратегије дају се сажете информације о карактеристикама Рашког и Моравичког округа, док је детаљан опис дат у обимној Социо-економској анализи, која је саставни део планских докумената за регионални развој округа до 2015.године.

1. Локација

Рашки и Моравички окрузи се налазе у централном и југозападном делу Републике Србије, на територији од 3.016 км², окруженој Златиборским, Колубарским, Шумадијским и Расинским округом. Јужно се Рашки округ граничи са Црном Гором. Краљево, у коме је седиште Регионалне развојне Агенције се налази на 180 километара јужно од Београда.

Слика 1. Локација Рашког и Моравичког округа у Републици Србији

2. Природни ресурси и топографија

Природни ресурси су богати и представљају велику развојну снагу округа. Чине их: планине, реке, клисуре, бање, рудна богатства и термо минерални извори. Највеће реке које протичу кроз округе су Ибар и Морава, чији хидро потенцијал је изузетно повољан за енергију и термо минералне изворе. Врло богати су регионални климатски и лечилишни потенцијали у бањама: Врњачка бања, која је и најпосећеније туристичко место у Републици Србији, Овчар бања, Јошаничка бања, Слатинска бања, Богутовачка, Горња Трепча, Новопазарска, Рајчиновиће и Матарушка. Рељефи планина преко 1000 м надморске висине: копаоник, Рогозна, Чемерно, Жељин, Гоч, Рудник, оних нижих, Јелица, Гледишке планине и Котленик (749 м), са Панчићев врхом на Копаонику - највећем планинском масиву Републике, Овчар (958мнв), Каблар (885мнв), Вујан (855мнв) и Суворбор (864мнв), чине посебну привлачност подручја. Област је 42,47% покривена шумама.

Врло разноврсно пољопривредно земљиште: оранице и баште, воћњаци, виногради, ливаде и пашњаци заузимају преко 54% територије два округа. Регион је богат рудом: угља, магнезита, доломита, бора, азбеста, олова, цинка, који се експлоатишу кроз Ибарске руднике (камени угљ, са експлоатационим резервама од 2,5 милиона тона каменог угља) и рудник олова и цинка РОЦ на Руднику. Подземна лежишта угља: Западноморавског басена, са великим геолошким резервама од 94 милиона тона угља, представљају важне ресурсе. Ревитализација рудника и отварање нових налазишта се првенствено односи на руднике: магнезита, олова и

цинка, доломита, бора у Ибарској долини, тако Рудник Бела Стене као засебни ископ од Ибарски рудника представља засебан погон који тренутно има шансе да покретањем погона има стабилну експлоатацију и стабилно пословање.

3. Инфраструктура

а. Превоз и комуникације. Територијом округа пролази Ибарска магистрала, М22 један од најпрометнијих праваца ка мору, као и важни путни правци: Е65, Е763, Е761, М5, М23, и планирани аутопут Е-761 (повезиваће међународни Коридор 10 са Босном и Херцеговином). Укупна дужина путева која пролази територијом округа је 4.595км, од којих путеви другог реда и општински са савременим коловозом у Моравичком округу чине 61%, а у Рашком свега 25,7%.

б. Територијом пролазе значајне железничке пруге: Пруга према Црној Гори је део пруге Београд-Бар, важна за домаћу индустрију која захваљујући бродском транспорту може да извози своје производе. Као и пруга Београд – Скопље тренутно функционише до Звечана али са великим развојним потенцијалом као најјефтинији превоз робе из Старог Рашког краја и Северног Косова до аеродрома “Морава” у Лађевцима град Краљево. Исто тако у плану је израда пруге Рашка Нови Пазар што додатно повећава значај ове пруге за целокупан регион. Краљево је регионално железничко чвориште. Према подацима за 2009.годину, број превезених путника /2009./ железницом био је 960.171, са оствареним приходом од 230 мил. динара. Укупно је превезено око 4 милиона тона разне робе.

На територији градова Чачка и Краљева налазе се три аеродрома: два спортско-рекреативна аеродрома (у Прељини код Чачка и у кругу Старог Магнохрома у Краљеву) и војни аеродром у Лађевцима, чија је реконструкција у мешовити аеродром “Морава” у току. Овај аеродром је у близини државних путева првог реда (М5, М22, М23, планираног аутопута Е-76), гравитира му преко 2 милиона становника и бројна предузећа.

Дневни мигранти су бројни, њих 41.196 људи свакодневно путује на посао. Капацитети јавног и приватног превоза су, / 2009. /: 109.216 путничких аутомобила, /181 аутомобил на 1000 становника/, 691 аутобус / предузећа: Аутотранспорт Краљево, Аутопревоз Чачак, Кавим Рашка, Аутопревоз Горњи Милановац, Аутопревоз и АТП Морава Врњачка Бања, Санџактранс Нови Пазар, Пегаз Ивањица/, као и 11.644 теретних возила.

Поштански саобраћај обавља јавно предузеће преко 92 поште у окрузима. Укупан број претплатника **фиксне телефоније** у оба округа је 196.886. Просечан број становника на један прикључак фиксне телефоније у Рашком и Моравичком округу је 2,6.

с. Снабдевање, водом, струјом, гасом и приступ канализационој мрежи.

Водоснабдевање округа је делимично решено: системом “РЗАВ”, /капацитета 2,5 м³/сец који је просторним планом Републике Србије планиран као један од 18 регионалних система за снабдевање водом највишег квалитета/ преко кога се снабдевају: Чачак, Горњи Милановац, Лучани, Пожега и Ариље; постројењем за пречишћавање воде и дистрибутивним системом транспорта чисте воде до Горњег Милановца и Рудника, магистралним цевоводом чисте воде од 75 км. Општина Ивањица се снабдева водом система Куманица, изворе за водоснабдевање Краљева чине изворишта на подручју реке Ибар, са повременим коришћењем система Гужа удаљеног 30 км. Врњачка Бања се водом снабдева са више изворишта и то: Водозахват отвореног тока Врњачке реке преко система за пречишћавање “Таложник”, захват са отвореног тока Новоселске реке који се прерађује у систему за прераду воде “Метилске ливаде”, више мањих каптираних изворишта која се налазе у близини регионалног пута Р 222, водозахват код газдинства шумарског факултета на Гочу, системи рени-бунара у Угљареву, више мањих водовода под газдинством месних заједница. Нови Пазар је усмерен на коришћење изворишта реке Рашке и неколико мањих изворишта која се налазе у непосредној близини. Општина Рашка водом се снабдева из више каптираних изворишта пре свега из реке Брвеница, Јошаница као и са извора који се налазе на подножју планине Копаоник. Општина Рашка има низ самосталних изворишта којима се снабдевају околна села и та изворишта су уврштена у систем водоснабдевања.

Укупно захваћене количине воде на територији два округа су 35.659м³, испоручене количине воде су 27.089м³м, губици воде су око 24%. 76% домаћинства оба округа је прикључено на јавни водовод, а 61% домаћинства је прикључено на канализациону мрежу.

Снабдевање струјом. Електрична енергија се производи у хидроелектранама: Овчар Бањи /проточна хидроелектрана, снаге 5,8 MW/ и Међувршју, /снаге 7 MW/, које припадају Дримско-лимским хидроелектранама у саставу Електропривреде Србије. Струја се производи и у 10 мини хидроелектрана мање снаге². Електрификација округа је 100%.

4. Становништво

На површини оба округа од 6.938 км², / 7,8% од укупне површине Републике / у 565 насеља живи 516.002 становника, /попис 2002. од којих 291.230 у Рашком и 224.772 у Моравичком округу/, а према процени за 2009.годину 514.577. Густина насељености је 74 становника на км², / 9 становника мање од националног просека/. Природни прираштај је испод републичког просека. Највећи број становника имају градови: Краљево, Чачак и Нови Пазар. У структури становништва има: највише особа од 44 - 49 година, а млађих од 14 година, 20%. Око 40% становника са средњим образовањем. Окрузи имају мултиетничку структуру, Срби су најбројнији, са значајним бројем Бошњака у Рашком округу. Основни континенти становништва округа су:

- Рашког: радно способно становништво чини 66,09 %, пунолетни становници чине 76,20 %, деца предшколског узраста 9,73 %, школообавезни 10,07 %, а фертилне особе 23,86 % укупног броја становника.
- Моравичког: 67,28 % укупног становништва је радно способно, 82,50 % чине пунолетне особе, 6,4 % су деца предшколског узраста, школообавезни чине 7,78 %, док фертилне особе чине 22,31 %.

Врло су изражене миграције становништва: из села и мањих места у веће градове, а посебно младих људи у велике градове ван округа.

5. Економске карактеристике округа

У округу је нижа укупна развијеност од републичког просека - 82%; висина друштвеног производа по становнику је 73,8% од републичког просека, укупан приход округа на хиљаду становника већи је од просека Републике; добит по становнику је мања од Републичке; губици су имали већу стопу раста у оба округа. Стварању народног дохотка на територији два округа највише је доприносила приватна својина са близу 80%.

5.1. Привредна структура

С аспекта доприноса успешности економског развоја округа дају се основне карактеристике пословног, јавног и невладиног сектора.

а. Карактеристике пословног сектора

У оба округа послује 5.207 предузећа³, / што чини, 5,8% укупно регистрованих предузећа на територији Републике / 99% предузећа округа је у приватном власништву, 24 су јавна и 25 друштвених предузећа. У структури је највише малих предузећа, 95,3% , средњих 3,9% и великих 0,8%, што је приближна структура предузећа по величини. Густина привредне делатности је 8 предузећа на хиљаду становника, што је ниже од националног просека. Према делатности, највећи број предузећа се бави трговином (38%) и прерађивачком индустријом (24%), финансијским и другим услугама (10%), пољопривредом (8%) грађевинарством (6%), саобраћајем (5%), занатством (5%), водопривредном делатношћу (2%), туризмом и угоститељством (2%), стамбено комуналном делатношћу (2%) и шумарством (1%).

У оба округа послује 16.604 предузетничких радњи, које се баве: трговином (42,7%), прерађивачком индустријом (16,59%), саобраћајним услугама, складиштењем и везама (12,4%), хотелерством и угоститељством (11,19%).

Сектор МСПП Моравичког округа учествује са 3,6% у профиту МСПП сектора Србије, док је учешће сектора МСПП Рашког округа ниже и износи 1,9%. Профитабилност МСПП сектора у Моравичком округу је 41,4 док је у Рашком округу 32,1. У 100 најпрофитабилнијих предузећа Србије из ова два округа су: Еуролион, Металац и Спектар из Горњег Милановца и Ауточака из Чачка.

² Male elektrane su: Bogutovac 1 i 2, Sokolja kod Kraljeva, Raška, St.spas i Crna kod Novog Pazara, Moravica kod Iavnjice, Radošice kod Raške i Fabrika hartije i Milan Blagojević kod Čačka

³ Izveštaj o razvoju MSPP, 2008. RZTR

С аспекта технолошке конкурентности округа видљиво је да је:

Low-tech: прерађивачка индустрија ниске технолошке развијености / производња: прехранбених производа и пића, текстила и текстилних производа, коже и предмета од коже/ у Моравичком округу остварила 23,6%, а Рашком 39% БДВ по становнику.

Medium: прерађивачка индустрија средње технолошке развијености, која је за будући развој оба округа и најважнија / производња: дрвета и предмета од дрвета, целулозе, папира и предмета од папира, производња кокса и деривата нафте, хемије и хемијских производа, производња производа од гуме и пластике, производња неметалних минерала, основних метала и стандардних металних производа, је у Моравичком округу остварила 46,6%, а у Рашком 39,4% БДВ по становнику.

High-tech: прерађивачка индустрија високе технолошке развијености / производња машина и уређаја, производња електричних и оптичких уређаја, производња саобраћајних средстава, рециклажа/ је у оба округа остварила најмање БДВ по становнику, у Моравичком 11,9%, и Рашком 21,5%.

Највећи обим промета у Моравичком округу остварују средња предузећа 37%, па мала 21%, затим предузетнички сектор 20%, док у Рашком, највећи промет јесте у великим предузећима 27%, затим код средњих предузетника 23%, па у сектору малих предузећа 21%.

б. Карактеристике јавног сектора

На територији Рашког и Моравичког округа ради 18 јавно комуналних предузећа, 18 јавних предузећа и 45 јавних установа.

Приходи: Градови и општине округа су у току 2009.године оствариле укупан приход у износу од 7.913.157.034, док су за 2010.годину планирале да реализују 9.213.463.797 прихода / 16% више у односу на претходну годину/. Иако су се приходи по основу пореза повећали за 7,8%, забележен је пад прихода по основу пореза на фонд зарада од 22%⁴. Иако су приходи по основу трансфера из буџета Републике општинама округа повећани за 12%, њихово учешће у укупним приходима буџета округа је смањено за 0,9%. Ови приходи не прате потребна средства за обављање децентрализованих функција и послова на локалном и регионалном нивоу. Приходи од донација међународних организација су пали за 5,7%. Бруто додатној вредности Рашког округа највише доприноси град Краљево са 66% БДВ, а остале 4 општине са 34%, док Моравичког округа највише доприноси град Чачак са 50% БДВ, а остале 3 општине са 50%.

Расходи. Градови и општине округа су у току 2009.године оствариле укупне расходе буџета у износу од 7.924.587.592, док су за 2010.годину планирале расходе и издатке у износу од 9.631.664.877 / 22% више од извршења буџета у 2009.години/.

Од три основне функције буџета локалних самоуправа: фискалне, економске и социјалне, за будући регионални развој су значајна повећана улагања и издаци буџета за:

- **Економске функције,** директно из локалних буџета и то за развој туризма /издвајали су: Краљево, Чачак, Г.Милановац, В.Бања, Рашка, Ивањица и Нови Пазар /; развој пољопривреде; субвенције приватним предузећима /Краљево и Чачак/; инвестициону потрошњу; учешће у пројектима /укључени Краљево, Нови Пазар, Рашка и Тужина/; јавне комуналне расходе и инфраструктуру.
- **Социјалне функције,** 30,9% учешћа у локалним буџетима, за потребе образовања, културе и спорта, социјалне заштите и здравства.

с. Невладин сектор

У Рашком и Моравичком округу делује 116 невладиних организација у различитим областима друштвених активности. Најмање их је у области заштите својине, ширења културе и мира, подршке руралном развоју. Невладин сектор је својим активностима допринео: јачању локалних заједница и свести о економским и друштвеним проблемима као и њиховом решавању.

⁴ Njegovo učešće u ukupnim приходима budžeta u 2010. bi prema planu trebalo da bude samo 0,02% što direktno upućuje na bitan пад zaposlenosti u oba okruga.

5.2. Туризам

Према стратегији развоја туризма Републике Србије Рашки и Моравички округ припадају кластеру југозападне Србије у којој се као туристичке дестинације издвајају: Копаоник, Голија, Овчарско-кабларска клисура, термални и минерални извори са бањама. Кључни производи овог кластера су у вези са разним догађајима, планине и језера, здравствени туризам и рурални туризам. Као најважнији догађаји истичу се Гуча, карневал и филмски фестивал у Врњачког Бањи, "Весели спуст". Због богатог историјског и културног наслеђа, средњовековних црква и манастира од којих су неки уврштени и у УНЕСКО-ову културну баштину, у области културе акценат је стављен на манастире, сликарске колоније и саборе народног стваралаштва.

Рашки округ учествује са 11% туриста у укупном броју гостију у Србији, а Моравички са око 3%. Најпосећенија туристичка места су: Врњачка Бања / 2010.год. посетило је 146. 246 туриста, што чини 39,7% укупног броја туриста који посећује бање у Србији/ и Копаоник / у 2010.год. посетило је 102.100 туриста, 20,16% од укупног броја туриста који посећују планинска места у Републици /. 90% туриста чине домаћи, а свега 10% чине странци. У развоју сеоског туризма највише су напредовале општине Горњи Милановац и Ивањица које имају и највише смештајних капацитета. Све општине и градови (осим Тутина) имају туристичке организације. У Врњачкој Бањи је седиште Удружења бањских и климатских места Србије, са 77 чланице из 39 бањских и климатских центара.

Кључни инвестициони пројекти округа у области туризма су: довршење и проширење постојећих дестинација (Копаоник), рехабилитација бања, рехабилитација градске хотелске структуре, отварање нових дестинација (Голија), креирање барем два кластера руралног туризма, проширење инфраструктуре и капацитета за догађаје, пројекти туристичке инфраструктуре и садржаји слободног времена.

5.3. Пољопривреда и рурални развој

Сектор пољопривреде и руралног развоја је од изузетног значаја за економски, социјални и демографски развој Рашког и Моравичког округа. Ово посебно из следећих разлога:

- 54% укупне површине региона чини пољопривредно земљиште. Значајне пољопривредне површине су и под шумама /пошумљено је 417,57 ха, обрасла шумска површина је 2009.године износила 294.641,27 хектара, а просечна дрвна маса 33.0279 кубних метара/ па је традиционално шумарство уско повезано са великим бројем предузећа из дрвопрерађивачке индустрије и производње намештаја
- 90% коришћене пољопривредне површине је у приватном поседу. Највише су заступљена газдинста од 2-5 ха. Од укупно 25.148 пољопривредних газдинстава округа, 67,92% има до 5 ха, 24% од 5-10 ха, 5,65% од 10-15 ха, а само 1% газдинстава има преко 20 ха земљишта/

Пољопривредно становништво чини 11% укупног становништва округа. Активно је 66% становника, а 34% представља издржавано становништво. Учешће жена у пољопривредном становништву је 48%. У односу на претходни попис становника из 1991 год. проценат пољопривредног становништва у региону смањен је за 41%. Пољопривреда и прехранбена индустрија учествују у запослености округа са 25%.

У 2009. години, окрузи су учествовали са 25% укупне производње малине у Србији, која се углавном извози у Земље Европске уније; око 8% укупне производње купине и 17% укупне производње јагода, 10,9% од укупне производње јабука и 16,88% од укупне производње шљива. На територији региона налази се 9% од укупног броја говеда у РС. У региону се производи 1,7% од укупне производње пшенице и 2,36% од укупне производње кукуруза Републике Србије. Производња пасуља у региону чини 2,87%, а производња кромпира 16% од укупне производње у РС. Производња детелине у региону чини 9% од укупне производње Републике Србије. Пољопривреда и прехранбена индустрија учествују значајно у стварању БДП Србије приближно 20% у извозу, као 25% у запослености.

5.4. Спољнотрговинска активност округа

Рашки и Моравички округ учествују са 2% у извозу, 1,45% у републичком увозу. У извозу доминатно учешће имају сировине, малине (као полупроизвод) јабуке, друго воће, поврће, млеко,

млечни производи и месо, полупроизводи, док у увозу доминирају готови производи и репроматеријали за производњу. Покривеност увоза извозом је 70,2%. Главни извозни партнери су Црна Гора, Немачка, Италија, Босна и Херцеговина. Главни увозни партнери су Италија, Немачка, Кина, Турска. Највећи обим спољнотрговинске активности имају Чачак, Краљево и Горњи Милановац.

Највеће извозне компаније на територији два округа су: Металац Холдинг, Милан Благојевић, Пантомаркет сточар, Унипромет, Слобода Чачак, Спектар, Таково, Монди Србија и Звезда Хелиос.

5.5. Приватизација, реструктурирање

До 2010. године у оба округа је приватизовано 110 предузећа, са 30% поништених приватизација. Највећи привредни системи у процесу реструктурирања су: Магнохром, Фабрика вагона Краљево и Слобода-апарати Чачак, од чије консолидације у знатној мери зависи и опоравак значајних привредних потенцијала региона. Стечај се спроводи у 39 привредних субјеката (у Рашком округу у 19 и Моравичком у 30 предузећа).

5.6. Финансијски сектор и инвестиције

Оба округа бележе 1,0% укупних инвестиција Србије. Инвестиције по становнику у оба округа учествују са 28,25 индексних поена националног просека /2009. /⁵. За укупно инвестирана средства у ова два округа је такође изузетно важно издвајање из Фонда за развој у периоду 2002-2006.године по основу одобрених кредита.

5.6.1. Институционална и инфраструктурна подршка повољнијем пословном амбијенту

На територији два округа постоје следећи објекти и земљиште опредељени за инвестиционе локације: у Краљеву 7, у Чачку 10 локација, у Новом Пазару 4, у Горњем Милановцу 1 индустријска зона и у Рашкој једна локација. Локалне подстицаје за улагања имају градови: Краљево /20% ниже цене градских такси за изградњу производних објеката/, Чачак /субвенцију накнаде трошкова за уређење грађевинског земљишта, инфо центар за јачање и подршку малих и средњих предузећа, усвојене планске документе економског развоја/.

За послови амбијент и нова улагања значајни су и програми и услуге следећих институција:

- високошколских установа (Машински факултет Краљево, Технички и Агрономски факултет Чачак, Државни и Интернационални универзитети Нови Пазар) и истраживачких институција (Ветеринарски институт Краљево, Институт за воћарство Чачак)
- пословних удружења округа: Регионална привредна комора Краљево, "УНИЈА 2000", Чачак (основано 2000. год. и има 214 чланица); "Градац", Чачак; Удружење текстилаца "ASSTEX" у Новом Пазару (основано 2008. год. и има 135 чланова); Удружење обућара "NP SHOES", Нови Пазар; Удружење женског предузетништва Надежда Петровић, Прељина – Чачак, Удружење предузетника В.Бања, хотелијера и приватних послодаваца, као и Удружење бања Србије. Активан је само један кластер, туристички "Краљевски одмор"⁶. Свака општина/град има опште удружење предузетника
- служби локалног економског развоја у оквиру општина и градова које учествују у развоју пословног окружења. Град Чачак има формирану Градску управу за локални економски развој.

5.6.2. Пројектне активности

У окрузима је забележена динамична пројектна активност. Укупно је реализовано 252 пројеката у последњих десет година, укупне вредности од 46 милиона еура, чији су носиоци били јавни сектор и невладине организације.

6. Активно становништво и тржиште рада

У оба округа има 234.950, или 45,53% активног становништва. Од тога су 39,5% себе са личним приходом. У укупном контингенту активног становништва њих 8% је високо образовано. Према

⁵ Улагања у нова основна средства у оба округа су 13. Млрд. динара, од чега 8 млрд. динара у Моравичком округу

делатности у: пољопривреди је 10%, прерађивачкој индустрији 8%, трговини 11%, финансијском посредовању и јавном сектору 32%, образовању 60% високообразованих.

Табела 1. Преглед привредних сектора Рашког и Моравичког округа, према запослености

	Сектори привреде	% запослених
1	Примарни (пољопривреда, шумарство, лов, риболов)	2,57%
2	Секундарни (индустрија, рударство)	42,55%
3	Терцијални (саобраћај, трговина, туризам, угоститељство, занатство, банкарство, комунална привреда)	26,46%
4	Квартални сектор (образовање, наука, култура, информације, здравство, социјална заштита)	28,42%

Извор: Изведени подаци из детаљног прегледа датог у СЕА, РРА Краљево, 2010

Број запослених према врсти предузећа показује, да је у: сектору малих и средњих предузећа запослено 78,10%, од чега у средњим предузећима 11.574 лица (27%), затим у предузетничком сектору 10.988 лица (27%), а у великим предузећима 21,9%. У јавном сектору Моравичког и Рашког округа запослено је 5,27% укупно запослених.

Стопа незапослености. Број незапослених је 2010. године у оба округа био 73. 274, а број незапослених жена се повећао са 38.939 на 39.126. Стопа незапослености је око 35%, знатно виша од републичког просека. Незапослених старости од 20-24 године на територији оба округа има 8.952 лица. Дугорочно незапослена лица чине 71% од укупног броја незапослених. У структури незапослених лица највише је са средњом стручном спремом, њих 51,5%, затим са непотпуном и потпуном основном школом је 40,84%, а са високим и вишим образовањем је 6,6% незапослених.

Почетком 2011.године у:

- Моравичком округу укупно је регистровано 21.245 незапослених, од чега 52,6% жена. Највећи број незапослених је у Чачку (10.953). Најбројнија категорија незапослених, посматрано према годинама старости, су лица стара између 50 и 54 године 13,5%, затим лица стара између 25 и 29 година 12,1% и 30 и 34 године 11,7%
- У Рашком округу, највећи број незапослених је у Новом Пазару (21.226 особе). Највеће учешће у регистрованој незапослености, посматрано према годинама старости, имају незапослена лица стара између 25 и 29 година (14,16%) и лица између 30 и 34 године старости (14,02%). Висок је и проценат учешћа лица старијих од 50 година.

74,52% незапослених у Рашком округу чека на посао дуже од 12 месеци, док је тај проценат у Моравичком нешто мањи – 62,1%. Више од половине дугорочно незапослених су жене – 56,9% у Рашком и 53,3% у Моравичком округу. Просечне бруто зараде у Рашком су 38.738 динара и Моравичком, 40.687 динара, знатно ниже од републичког просека (47.382 РСД), а што у великој мери утиче на квалитет живота становника и сиромаштво.

7. Образовање, обука и развој људских капацитета

Основно образовање. Према подацима за школску годину 2010/2011. У Моравичком округу има 134 основне школе, са 17.215 ученика. Највише основних школа има у Чачку, а најмање у Лучанима; у Рашком округу има 182 основне школе, са укупно 31.492 ученика. Највише основних школа има у Краљеву, а најмање у Врњачкој Бањи. Највећи просечни број ученика по школи је у Новом Пазару.

Средње образовање. Према подацима за школску годину 2010/2011. у Рашком округу има 21 средња школа, са укупно 13.833 ученика, а у Моравичком, 14 средњих школа, које похађа 8.755 ученика. Највећи број ученика похађа гимназију, затим трговинске школе, угоститељство и туризам, укупно 2732 ученика, машинство и обраду метала, укупно 2567 ученика и економија, право и администрација 1364 ученика.

На територији оба округа постоји 16 школа за одрасле које похађа 2.833 особа и 15 специјалних школа које похађа 237 ученика. Такође има шест домова, по два студентска и по два ученичка у која је смештено 857 ученика.

Више и високо образовање. На територији округа постоје две високе школе, три факултета и два универзитета, са концентрацијом машинских и техничких профила, и недостатком медицинских, фармацеутских и профила за обраду дрвета. Такође, недостају и профили који би подржали развој креативних индустрија, као и развој прерађивачке и дрвне индустрије, које имају реалне ресурсне услове за развој. У Рашком округу нема ни једне високе школе, док у Моравичком постоје 2, и то Висока школа техничких струковних студија и Висока пословна школа струковних студија, обе у Чачку.

У оба округа студира 7.277 студената на факултетима: Универзитету у Крагујевцу: Техничком факултету Чачак, Агрономском факултету Чачак, Машинском факултету Краљево; 2 Универзитета у Новом Пазару, високим школама: Техничкој, Пословној за туризам и угоститељство.

У окрузима не постоји мрежа доживотног образовања за одрасле која би подржавала потребе грађана за формалним, неформалним и доживотним образовањем. Могућности за доживотно образовање нуди Национална служба за запошљавање и повремено мали број невладиних организација.

8. Социјална политика и заштита

■ **Здравствена заштита.** На територији два округа функционишу 4 здравствена центра и више домова здравља, као и 2 завода за рехабилитацију, 2 специјалне болнице. Заводи за јавно здравље постоје у Краљеву и Чачку. Постоје три апотекарске установе на територији два округа. У Рашком округу укупно ради 710 лекара, 107 стоматолога и 85 фармацеута, највише у Краљеву, а најмање у општини Рашка. Просечан број становника на једног лекара је 420, што је више од републичког просека, / 356 ст/лекар/. У Моравичком округу ради 481 лекар, 65 стоматолога и 65 фармацеута, највише у Чачку, а најмање у Лучанима. Просечан број становника на једног лекара је 451. Иако је успостављања инфраструктура здравства утицала на широку доступност здравствене заштите становништва округа, њено стање је лоше, посебно у делу специјалистичке здравствене заштите и интервенција.

■ **Социјална заштита.** Социјална заштита је организована кроз бројне институције, као што су Центри за социјални рад, Геронтолошки центар, Црвени крст који је активан на целом подручју. 6,8% од укупног броја становника су корисници социјалне заштите, што је више од националног нивоа. 65,6% корисника су пунолетна лица. На територији два округа постоје установе социјалне заштите за смештај корисника: Дом за смештај одраслих лица у Тутину и Геронтолошки центар у Матарушкој бањи. У Краљеву постоји и СОС Дечије село које пружа породицу и дом за 98 деце из целе Србије о којима родитељи из било ког разлога не могу да се брину. Значајне су иновације општина у области услуга социјалне заштите попут комбиноване услуге Техничког сервиса и Помоћи у кући за припаднике треће генерације и особа са инвалидитетом у општини Ивањица, као и услуге два дневна боравка – Друштво МНРО и Друштво за особе ометене у развоју.

■ **Становање.** На територији округа има укупно 154.819 настањених станова, у приватној својини 98% станова. Мањак је 7.631 станова у односу на број домаћинстава. Највећи мањак станова је у Краљеву и Чачку. Најбројнији су станови, 20% од укупног стамбеног фонда округа, чине станови просечне површине, 15,1-20 м². Број изграђених станова на 1000 становника на територији округа је 3,8 / већи од просека РС (2,7),/. Највећи број изграђених станова је у општини Врњачка Бања 9,8 затим следи град Краљево са 5,6⁷. После 1980. године се константно смањује број изграђених станова. Цене станова новоградње у / 2010. Год./ у Краљеву и Чачку су биле ниже од просека Републике. Посебан проблем представља велики број избеглих и расељених лица чије стамбене потребе не могу да се задовоље у наредном периоду, обзиром на недостајуће изворе средстава. Такође су посебна група млади људи, којима би за заустављање сталних миграција, поред запослења, решавање стамбеног питања било подстицај останка у округу.

⁷ Општине у Србији 2009, RZS

■ *Дечија заштита и предшколска брига о деци.* Укупан број установа за децу предшколског узраста на територији је 187. Васпитно образовни рад се обавља углавном у зградама вртића и у основним школама у 79% случајева. 12.742 деце су корисници установа за децу предшколског узраста. Велики проблем код предшколске бриге о деци је преоптерећеност капацитета, тако да на нивоу округа има око 2.000 деце која нису примљена у вртић због попуњеног капацитета.

■ *Пензионери и брига о старима.* Укупан број пензионера у окрузима је 104.426, што чини 6,45% укупног броја пензионера у Републици. Има 21.018 пољопривредних пензионера. На 100 запослених има 81 пензионер /у Рашком округу однос пензионера и запослених је 100: 76, у Моравичком, 100 :87/. Однос пензионера и запослених најповољнији је у Врњачкој Бањи 100 према 61, а најнеповољнији је у општини Лучани где на 100 запослених има 130 пензионера. Највише пензионера имају Краљево и Чачак, а најмање Тутин и Врњачка Бања. Просечне пензије су ниже од просека Републике. Најниже пензије су Тутину и Новом Пазару, највеће пензије имају пензионери у Врњачкој Бањи и Чачку.

9. Заштита животне средине

Одржив развој коме теже Рашки и Моравички округ, и из којих разлога је подржана израда заједничких стратешких циљева и приоритета у овој области, произлази из све већих проблема округа:

Притисак отпада на животну средину. Неорганизовано прикупљање отпада уз непоштовање основних санитарних услова и прописа један је од највећих притисака на животну средину. Отпад се у већини општина неконтролисано одлаже на јавне површине, обале река и слична места. Разврставање отпада не постоји, а за одлагање се већином користе старе и неуређене депоније /нова депонија Голо брдо, недовршена се интензивно користи/. Посебан је проблем одлагање индустријског отпада које није добро организовано. *Идеја о заједничком решавању проблема комуналног отпада и отклањања огромног проблема еколошки неприхватљивих сметлишта и депонија у општинама Златиборског и Моравичког округа преточена је у међуопштински пројекат изградње регионалне санитарне депоније Дубоко за чије је потребе формирано предузеће "ЈКП Дубоко".* Депонија Дубоко је прва санитарна депонија регионалног карактера у Србији. За овај пројекат су предвиђена средства од преко 12 милиона евра⁸.

Заштита биодиверзитета у Рашком и Моравичком округу је изузетно битна због великог броја шумљених површина и водом богатих подручја са карактеристичном флором и фауном. *Воде округа су јавни интерес* с аспекта очувања јавног здравља, социјалне кохезије, једнакости, за шта су за округе битне планске активности на: побољшању система за праћење квалитета површинских и подземних вода, унапређењу управљања отпадним водама кроз изградњу постројења за третман отпадних вода, успостављању праћења утицаја загађивача са прелиминарне ИППЦ листе на стање квалитета вода на територији округа. У том смислу у дугорочне циљеве сигурно треба да уђу залагања за: обезбеђивање здраве воде за пиће у довољним количинама и на адекватан начин, успостављање адекватног квантитативног и квалитативног водног режима и заштита од поплава.

Од посебног је интереса конзервација националних паркова и заштићених подручја укључујући национални парк Копаоник као и парк природе Голија који је због изузетне очуваности изворних природних вредности (извори, развијена густа речна мрежа, разуђен рељеф, плодно земљиште, богат и разноврстан биљни и животињски свет), али и културних вредности, на предлог Завода за заштиту природе Србије, МАВ/UNESCO комитета проглашен Резерватом биосфере. Због важности рибарства, значајно је питање и управљања риболовним ресурсима у риболовним водама које обухвата очување и заштиту, улов и коришћење риба и гајење свих врста и узрасних категорија риба у складу са принципом одрживог коришћења, да би се допринело очувању ихтиофаунистичког диверзитета и еколошког интегритета водених екосистема. *Геолошка истраживања са минералним сировинама, хидрогеолошка истраживања, су важна за наредни*

⁸ Средства: Фонда за заштиту животне средине, donacija EAR-a, opština osnivača, kredita EBRD. Projekat uključuje i izgradnju linije za selekciju otpada na lokaciji deponije, izgradnju transfer stanica u svakoj od opština i zatvaranje postojećih smetlišta u opštinama

период, с аспекта регионалних студија стратешког значаја које ће бити инициране у Рашком и Моравичком округу, а још више са аспекта увођења геолошког информационог система округа.

Пошто је угроженост животне средине у окрузима по основу *нерационалне потрошње енергије из необновљивих извора* изражена, као и све већа угроженост агро-еко система неадекватном употребом хемијских препарата, ово је посебно важна област деловања програма из области заштите животне средине и ресурса, као и развоја нових обновљивих извора енергије. У области енергетске ефикасности и развоја нових обновљивих извора енергије, вредни су следећи пилот пројекти ова два округа: Изградња постројења за конгенерацију енергије из депонијског гаса са депоније Вујан, Горњи Милановац, Изградња фабрике за прераду индустријског отпада, Горњи Милановац, изградња биогас постројења за прераду биопреградиве компоненте, Чачак, изградња компоста за прераду биолошког прерадивог отпада из прехранбене индустрије, домаћинства, фабрике за пречишћавање отпадних вода и отпада са зелених површина, Горњи Милановац, Изградња енергетског парка, Чачак. Потенцијали обновљивих извора енергије у ова два округа су у мини електранама до 10 MW. Општине са највећим потенцијалима /према студији и подацима Електропривреде Србије, 2010./ су: Ивањица, Рашка, Краљево, Нови Пазар и Тутин, са укупно 169 локација за изградњу ових електрана и могућом процењеном производњом од 391.808. MWh. Према прелиминарним анализама, постоји и значајан ветро потенцијал за изградњу ветроелектрана на планинским пределима Столова, планине Чемерно и Гоч. У области животне средине, на територији Рашког и Моравичког округа, делује 12 невладиних организација. У периоду од 2000- 2010 године је реализовано 25 пројеката у области животне средине.

10. Квалитет живота

На квалитет живота у Рашком и Моравичком округу утичу институције, садржаји и манифестације културе, забаве, спорта и медија. У том смислу културно-историјско наслеђе округа је врло богато, разнолико, а истичу се: три "стазе културе Србије" које су део Европског програма путева културе, "Трансроманика" – пут културе који спаја европско наслеђе романичког периода са очуваним црквама и манастирима Рашке школе: Жича (XIII век), Студеница (XII век), Градац (XIII век), Ђурђеви Ступови (XII век), и Сопоћани (XIII век), Црква Богородица Градачка (данас Храм Вазнесења Христовог) у Чачку из XII века.

На листу светске баштине из Србије су до сада уписани: манастир Студеница, Стари Рас са Сопоћанима – целина која укључује манастире Сопоћани и Ђурђеви Ступови, Петрову цркву и остатке тврђава Рас и Градина. Црква Св. Апостола Петра и Павла (Петрова црква) и црква Стара Павлица у селу Павлица општина Рашка, која је по својој архитектури јединствена грађевина таквог карактера, IX век, припадају најстаријим средњовековним сакралним споменицима на тлу Србије. У Моравичком округу у клисури реке Западне Мораве, смештена је велика група манастира, у народу названа "Српска Света гора". *Најзначајније манифестације културе округа* су: Драгачевски сабор трубача у Гучи, Врњачки карневал, „Весели спуст“, Фестивал филмског сценарија у Врњачкој Бањи, Међународни фестивал класичне музике „Врњци“, Фестивал културе „Нушићијада“ у Ивањици, Фестивал изворне српске песме у Приликама код Ивањице, „Дисово пролеће“ у Чачку, Рашке духовне свечаности, Дани Краљице Јелене, Регата тврђава општина Рашка и Спуст без граница и Музички фестивал "Стари град" у Новом Пазару.

Институције културе. На територији два округа постоје значајне институције културе које су носиоци културног развоја и квалитета живота становништва: библиотеке, позоришта, домови културе, музеји, биоскопи. У граду Краљево постоји и Завод за заштиту споменика културе који покрива територију 26 општина и убраја се у један од највећих у Републици. Његове основне делатности су заштита, рестаурација културно- историјских споменика, научно-истраживачки рад и презентације културног наслеђа.

Спорт, рекреација, забава. На територији Рашког и Моравичког округа постоје могућности за бављење различитим спортским активностима, од којих се наводе значајније: пешачење и планинарење на три планине у централној Србији – Најдуже пеачке стазе на Копаонику -

Копаоничка трансвезала, Гоч, Столови и Жељин; скијање на планинама Копаоник која располаже са 22 жичаре повезане у јединствен систем, бициклизам /Стаза Чачак – Овчар Бања, 21 км, успон 230 м, асфалт, лака, стаза Студеница – Брвеник, 38 и 59 км, успон 810 м, асфалт и макадам, средње тешка/, могућности авантуре путем кајакарења, параглајдинга, летења (Спортских аеродрома у Чачку и Краљеву), paintball-а, практичног стрељаштва, лова и риболова, рафтинга и сплаварења и слободног пењања.

Спорту и рекреацији служе и Спортски објекти на територији Рашког и Моравичког округа: Хала спортова у Краљеву, Градски отворени базен, Атлетски стадион, Тениски терени; Спортско рекреативни центар у Рашки као део установе за туризам и спорт општине Рашка ТСО Рашка, (Спортска хала, помоћни терени, градски базен, градски стадион.)

Спортско-рекреативни центар у *Новом Пазару*, Градски базен, Фудбалски стадион »Шутеновац«
Фудбалски стадион »Новопазарска бања«, Спортско-рекреативни центар »Језеро - Рибариће« те многи други.

Медији су изузетно значајан фактор друштвено-економског развоја, пре свега због своје информативне, промотивне и едукативне улоге, као и за промоцију и маркетинг могућности улагања у Рашки и Моравички округ. На територији Рашког и Моравичког округа постоји пет телевизија са регионалном покривеношћу, два радија са регионалном покривеношћу, шест локалних телевизија и 27 локалних радио станица. Уз електронске медије постоји много штампаних локалних листова. Иако у Рашком и Моравичком округу има развијених приватних медија националних фреквенција, медијска покривеност територије је недовољна. Не постоји довољно партнерства у формулисању посебних програмских садржаја везаних за привредни развој, развој људских ресурса, као и за друге друштвене области. Улога медија у будућем образовању, расту иновативности, профилисању кадрова, привлачењу инвестиција и развоју предузетништва се сматра изузетно важном, те би један од стратешких циљева и пројеката требало везати за унапређење програмских садржаја штампаних и електронских медија и будућих односа с јавношћу, као и за повећање броја свих извора информисања грађана.

11. Равномерност унутар/регионалног развоја

Рашки и Моравички округ у целини има много ниже перформансе у битним економским, инфраструктурним, образовним и социјалним сегментима развоја у односу на Републику, као и друге северне регионе. Има већу стопу сиромаштва од Београда, Шумадије и Поморавља и АП Војводине, миграциона кретања и одлив младих људи су специфични, што све погоршава ионако проблематичну слику дугорочне незапослености, дупло веће од националног просека. Упоредо с тим, привреда у извозу највише тргује сировинама и полупроизводима, док су производи виших технолошких нивоа вредности много мање заступљени. Укупна улагања у оба округа су врло ниска. С друге стране, унутар регионалне разлике су такође изражене у највећем броју индикатора економског и социјалног развоја, али и хуманог развоја који укључује: економску активност, просечно трајање живота, стопу писмености, индикатор образовања, процену дохотка по становнику и индекс учешћа жена у економској и политичкој активности. Неравнотежности по областима на пример: туристичка и железничка инфраструктура је развијенија у Рашком, а комунална у Моравичком округу; села у брдско - планинском подручју подједнако неразвијена у оба Округа. У територијалном распореду средњих стручних школа постоји несразмера, тако да је већа доступност средњег стручног образовања у Краљеву и Чачку, а много мања у осталим градовима и општинама округа. У том смислу све иницијативе о децентрализацији образовне инфраструктуре за средње стручно образовање имају своју оправданост, како би се повећала доступност будућим корисницима и ђацима. Основна инфраструктура, доступност воде, канализације и енергената је унутар- регионално слабија у Рашком округу.

Део II

2. Контекст успостављених политика

Припрему планских докумената регионалног развоја Рашког и Моравичког округа је Регионална развојна агенција реализовала, у складу са планском методологијом, процесом и учесницима у потпуности у складу са добром праксом Европске уније и Националним прописима, у најужој сарадњи са представницима свих сектора јавног, пословног, невладиног оба округа.

Регионални развој (РР) у Србији има за циљ да подржи: одрживи социо - економски развој и веће запошљавање засновано на развоју економије знања и конкурентности, промоцији међуопштинске, међурегионалне, прекограничне и међународне сарадње и ефикасне употребе домаћих и иностраних ресурса и улагања. Такође је циљ да се припреме пројекти регионалног развоја који би ефикасније и ефективније утицали на приступ и коришћење будућих расположивих фондова ЕУ, којима ће регионалност бити основни услов приступа.

За израду планских докумената Рашког и Моравичког округа, као и за имплементацију Стратегије регионалног развоја посебну важност имају начела: *целовитости, синхронизације* (интеграција, координација и комплементарност и усклађивање регулативе, институција и активности Владе и аутономних покрајина, јединица локалне самоуправе, других институција и организација и међународних партнера у планирању и спровођењу политике регионалног развоја); *солидарности и начело равномерности регионалног развоја* (подстицање бржег развоја недовољно развијених региона и јединица локалне самоуправе); *партнерства начело планирања* (планирање регионалног развоја на основу развојних докумената на републичком, регионалном и локалном нивоу); *начело супсидијарности* (децентрализација у обављању послова припреме, извођења и надзора програма за подстицање регионалног развоја на регионалном и локалном нивоу, уз претходно обезбеђене институционалне и кадровске капацитете, односно људске ресурсе); *начело јавности* (јавна доступност развојних докумената, критеријума за избор, планирања и одабира развојних пројеката као и кадрова); *начело контроле и вредновања* (контрола и праћење израде и реализације развојних докумената и пројеката, као и оцена ефеката њихове примене); *ефективности и ефикасности употребе средстава за финансирање подстицања регионалног развоја са начелом концентрације* (финансијска средства намењена за регионални развој усмеравају се на реализацију приоритетних активности регионалног развоја); *начело одрживости и унапређења животног стандарда* (повећање животног стандарда садашњих генерација, уз обезбеђење повећања свих развојних потенцијала будућих генерација); *начело рационалности* (подршка активностима чији су циљеви реални, а резултати оствариви и мерљиви); *начело усклађености са правилима Европске уније* (успостављање правног и институционалног оквира у складу са стандардима, најбољим праксама и регулативама Европске уније и домаћег законодавства).

Планирање регионалног развоја кроз израду социо-економске анализе, регионалне стратегије и плана развоја, уз мониторинг и хармонизацију методологије и резултата, са препорукама ЕУ имају за крајњи циљ: смањење регионалних диспаритета и негативних демографских кретања у земљи, па тако и у Рашком и Моравичком округу. Пројекти регионалног развоја који су у бити дефинисани Планом регионалног развоја требају да допринесу:

- решавању проблема које појединачне општине нису у стању да реше
- грађанима општина унапреде животни стандард као надоградњу на оно што су појединачне општине у стању да постигну
- подстакну потребу за стратешким решавањем одређених проблема, попут: индустријских постројења, депонија, проблема који произилазе из структуре неадекватне индустрије
- лакшој интервенцији с аспекта округа у решавању потешкоћа: појединачно и колективно.

Правни основ регионалног развоја, удруживање општина и деловања Регионалних развојних агенција чини, *Закон о регионалном развоју РС, (Службени гласнику РС, бр.51/2009 и 30/2010.)*

Надлежно министарство:
Министарство економије и регионалног развоја РС

- Србија у административном погледу има:
150 општина (10.000 становника–)
23 града (> 100.000 становника)
Главни град Београд (1,6 ми. становника)
- 29 округа
2 аутономне покрајине (Војводина и Косово)
- **Регионална развојна документа**
Национални план регионалног развоја
Регионалне развојне стратегије за регионе:
 1. Војводине
 2. Београдски регион
 3. **регион Шумадије и Западне Србије**
 4. регион Јужне и Источне Србије и
 5. регион Косово и Метохија
- Програми финансирања развоја региона за 5 региона
Остали развојни документи (стратегије, програми, планови, акциони планови)

Рашки и Моравички окрузи спадају у 3.регион регионалног развоја: регион Шумадије и Западне Србије. У овај регион улазе и области Мачванска, Колубарска, Златиборска, Шумадијска и Расинска.

У раду на документима регионалног развоја уважени су ставови и стратешка опредељења од важности за регионални развој Рашког и Моравичког Управног округа из *националних стратегија*: Стратегије смањења сиромаштва (2003), Националне стратегија за економски развој 2006-2012 (2006), Стратегије регионалног развоја Републике Србије 2007-2012 (2007), Националне стратегије одрживог развоја (2008), као и *локалних стратегија развоја*, одрживог развоја и нацрта стратешких докумената општина Рашког и Моравичког округа. Националног програма за интеграцију са Европском Унијом (2008), Стратегије развоја ЕУ до 2020.године и многих релевантних стратешких опредељења одређених области развоја. Заједничко овим стратегијама јесте подвучена потреба за: јачање регионалне конкурентности и запошљавања на основу иновација, нових технологија и образовања, смањење унутар и међу-регионалне неједнакости, развој функционалности, ефикасности и боље опремљене институционалне регионалне инфраструктуре, континуирана заштита животне средине, ресурса и одрживости развоја.

Национални програм рада за побољшање локалне власти наглашава потребу за изградњом капацитета јединица локалне самоуправе. Како би помогли да се адекватно одговори овом изазову, велики број међународних донатора⁹ промовисао је широк спектар програма за изградњу

⁹ ADA, DFID, GTZ, OSI, SIDA, SDC i USAID

институционалних капацитета и програма обуке који су усмерени на јачање вештина којима располажу службеници у локалним администрацијама.

Донатори, укључујући и ЕУ финансирају пројекте регионалних димензија, али који су већином усмерени на локални ниво. Поред овога, све је већи број и међународних, националних и локалних невладиних организација које углавном потпомажу пројекте који су од користи за локалне заједнице. ЕУ обезбеђује подршку за IPA програм, кроз различите видове техничке помоћи (ТП) чији је фокус изградња административних и институционалних капацитета у Министарству финансија (МФ), Министарству економије и регионалног развоја (МЕРР), Министарству пољопривреде, Министарству животне средине и другим државним органима. Поред овога, постоји и континуирана техничка помоћ за развој сектора малих и средњих предузећа (МСП) која се базира на подстицању конкурентности. Недавно је пружена техничка помоћ Министарству економије и регионалног развоја (МЕРР) како би се извршила процена конкурентних кластера и ревизија ланца вредности у Србији.

За планиране активности, мере и регионалне пројекте развоја Рашког и Моравичког округа је од изузетне важности могућност коју ће у наредном периоду пружити - Инструмент за предприступну помоћ (IPA) Европске Уније. Тренутно су Републици Србији доступне две компоненте, "Помоћ при транзицији и изградњи капацитета", компонента која је усмерена на финансирање изградње капацитета, и "Прекогранична сарадња", која се фокусира на пружање подршке земљама корисницама да сарађују међусобно, са земљама чланицама ЕУ или у склопу прекограничних и међурегионалних активности. Након приступања ЕУ, када буде имала статус земље кандидата, Србија ће моћи да апсорбује помоћ и у склопу остале три компоненте које су доступне само земљама кандидатима, то јест, ради се о компоненти III, "Регионални развој", која се фокусира на помоћ земљама у припреми за спровођење кохезионе политике ЕУ, а поготово Европског фонда за регионални развој и Кохезионог фонда, затим компоненти IV, "Развој кадрова", усмереној на припрему за кохезиону политику и Европски социјални фонд, и коначно компоненти V, "Рурални развој", која се тиче припрема за заједничку пољопривредну политику и друге политике с њом у вези, као и за Европски пољопривредни фонд за рурални развој (EAFRD).

Субјекти регионалног развоја на основу Закона о регионалном развоју Србије Сл.Гласник РС бр.51/09 (измене и допуне Закона о регионалном развоју Србије 05.05.2010.године) су:

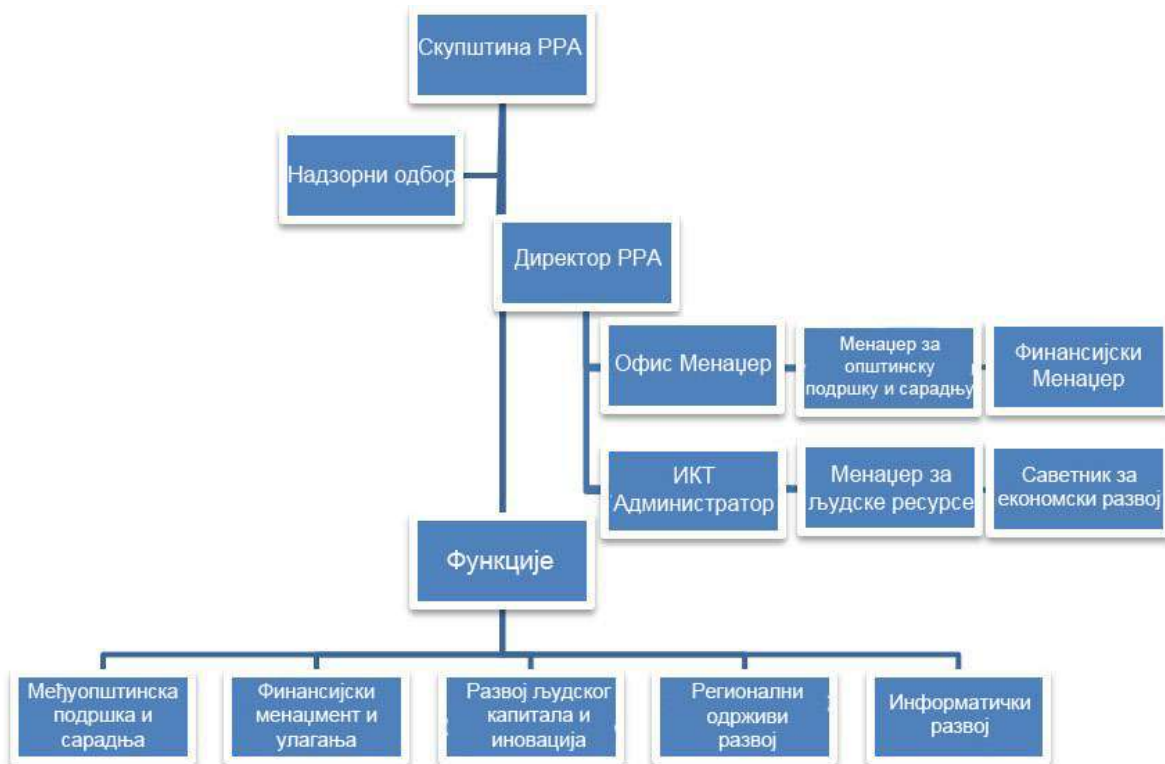
- Влада,
- Министарство и министарства надлежна за послове финансија и просторног планирања, у складу са законом,
- Аутономна покрајина Војводина,
- Главни град,
- Агенције за привредне регистре,
- Републичка агенција за просторно и планирање, у складу са законом
- Национални савет за регионални развој,
- Национална агенција за регионални развој,
- Регионални развојни савети,
- Регионалне развојне агенције.

Регионална развојна агенција за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа, је носилац активности координације на изради Стратегије регионалног развоја округа, организовала је интензиван рад на регионалном планирању и усклађивању са другим релевантним стратегијама и Просторним планом. РРА у Републици Србији су претежно друштва са ограниченом одговорношћу, са мешовитим капиталом где је учешће јединица локалне самоуправе од кључног значаја за њихово континуирано постојање. Основане су у складу са Законом о привредним друштвима ("Службени гласник РС", бр. 125/2004) и Законом о локалној самоуправи ("Службени гласник РС", бр. 129/2007).

Регионална агенција за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа је основана 15.10.2008. године, уз подршку Програма за развој општина у југозападној Србији (ПРО), који је финансирала Европска унија и влада Швајцарске. **Оснивачи Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа** су општине: Врњачка Бања, Рашка, Ивањица,

Горњи Милановац, градови Чачак и Краљево; Регионална привредна комора, Краљево и НВО-Асоцијација за развој Ибарске долине (ИДА).

Графикон 1. Органограм Агенције

Визија Агенције је да постане координатор активности друштвено економског развоја Рашког и Моравичког округа.

Мисија је да кроз партнерски однос са кључним чиниоцима развоја подстиче равномеран просторни и економски развој региона.

Свеобухватан циљ је јачање капацитета Рашког и Моравичког округа за израду и спровођење такве политике којом би се постигао уједначен територијални друштвено-економски развој у складу са захтевима које поставља прикључење ЕУ.

Сврха јесте да се побољшају капацитети за регионално развојно планирање и спровођење ових планова у оквиру Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа и других регионалних и локалних субјеката у Моравичком и Рашком округу. Агенција је кључна у промоцији и остваривању сегмената регионалног развоја за креирање додате вредности региона, његове привреде, извоза и вишег квалитета живота његових грађана. Стратегијом и Планом регионалног развоја Агенција ће, уз сарадњу и партнерство општина и свих заинтересованих страна доприносити решавању проблема које појединачне општине нису у стању да реше, подстицати стратешки начин у том решавању, од инфраструктуре, до индустријских постројења, депонија, кроз подршку у припреми предлога пројеката прекограничне сарадње, међународних фондова, првенствено IPA, промоцији регионалног развоја и привлачења инвестиција и друго. Перформансама Регионалне развојне агенције за просторни и економски развој у Краљеву за послове регионалног планирања посебно је допринела подршка пограма техничке помоћи ЕУ кроз Регионални друштвено-економски програм развоја (РДЕПР 2), који има за циљ управо пружање подршке Регионалним агенцијама за развој (РРА) у Србији, преко тима техничке помоћи који се састоји од регионалних

економиста и саветника за развој, а који су сталним радом са РРА допринели повећаној ефикасности РРА у управљању локалним развојним ресурсима.

Регионална стратегија иновативног/паметног, одрживог и инклузивног развоја Рашког и Моравичког округа до 2015.године одговараће у наредном периоду на потребе округа кроз реализацију пројеката дефинисаних у овом Плану, коришћењем ресурса округа и свих других потенцијалних извора сарадње и финансирања. У томе ће помоћи комплементарност и синергија са другим политикама и активностима, како националним, тако и Европске уније дефинисана у овој Стратегији, што ће допринети реализацији очекиваних резултата развоја. У том смислу Стратегија ће у наредном периоду имати обавезу даљег усаглашавања. Начини даљег усаглашавања Стратешких докумената регионалног развоја Моравичког и Рашког округа са: Националним Планом регионалног развоја и Националним просторним планом

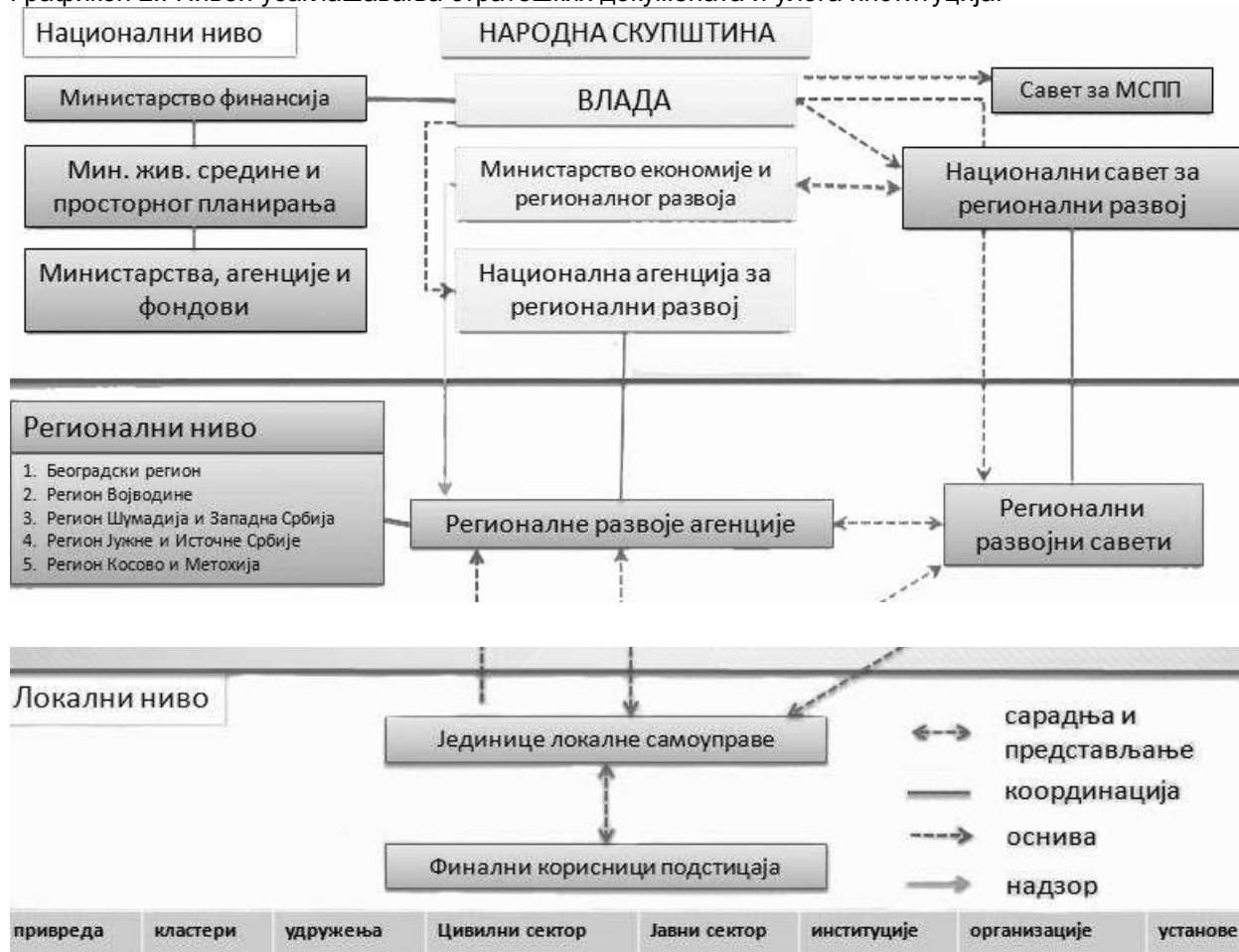
НАЦИОНАЛНИ ПЛАН РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА дефинисаће:

- Основне развојне приоритете регионалног развоја Републике Србије и начине њиховог остваривања Основа за усаглашавање планова регионалног развоја округа
- Усагласиће РЕГИОНАЛНЕ РАЗВОЈНЕ СТРАТЕГИЈЕ којима се дефинишу основни приоритети развоја сваког статистичког региона -НСТЈ 2 (Номенклатура статистичких територијалних јединица 2 -ниво, у Европи НУТС2 1) у Србији за период од пет година и дефинисаће начини њиховог остваривања. Те регионалне развојне стратегије се припремају појединачно за сваки НСТЈ 2 регион у складу са Националним планом и приоритетима регионалног развоја изнетим у том документу. За Рашки и Моравички округ то значи даље усаглашавање са циљевима и приоритетима регионалног развоја и пројектима најпре региона Шумадије и западне Србије: Мачванском, Колубарском, Златиборском, Шумадијском и Расинском области, па затим као регионална стратегија са Националним Планом регионалног развоја Србије.
- Дефинисаће ПРОГРАМЕ ФИНАНСИРАЊА РАЗВОЈА РЕГИОНА који ће садржати преглед пројеката за дати регион и расподелу финансијских средстава за реализацију тих пројеката за сваки НСТЈ 2 регион за буџетску годину

Национални план регионалног развоја ће обухватати следеће садржаје који треба да буду резултат и усаглашавања регионалних Планова:

- Анализу стања (упоредна анализа друштвено-економског развоја дефинисаних региона, анализа ресурса и SWOT анализа), која је саставни део Аналитичко-документационе основе која се даје у прилогу Националног плана;
- Визију стратешких циљева и приоритета регионалног развоја;
- Инструменте и мере за реализацију приоритета регионалног развоја;
- Институционалну и организациону инфраструктуру за имплементацију Националног плана;
- Финансијске механизме и подстицаје за имплементацију Националног плана;
- Механизме за праћење и евалуацију имплементације Националног плана;
- Смернице за Акциони план којима се дефинишу мере и активности са роковима, задацима, органима и организацијама надлежним за спровођење Националног плана.

Графикон 2.: Нивои усаглашавања стратешких докумената и улога институција:

Извор: МЕРП

Секторске области које ће бити предмет усаглашавања:

	Секторске области Националног план Рег. развоја	Релевантна Министарство	Усаглашавање циљева и приоритета Регионалног Плана развоја Рашког и Моравичког округа	Регионална развојна агенција: Краљево, Н.Пазар, Крагујевац, Ужице Регионални савет за развој РСЕДП
1	Развој МСПП и предузетништва	МЕРП	Циљ 2. Приоритет 2.	
2	Развој туризма	МЕРП	Циљ 2. Приоритет 3.	
3	Развој људских ресурса	МЕРП	Циљ 1. Приоритет 1.	
4	Развој индустријског сектора	МЕРП	Циљ 2. Приоритет 2.	
5	Социјална инклузија	Министарство рада и социјалне политике	Циљ 1. Приоритет 2.	
7	Животна средина и управљање отпадом	Министарство животне средине, рударства и просторног планирања	Циљ 4. Приоритет 3.	
8	Урбанистички развој и изградња	Министарство животне средине, рударства и просторног	Циљ 4. Приоритет 1.	

		планирања		
9	Рурални развој	Министарство пољ. трговине, шумарства и водопривреде	Циљ 3. Приоритет 1.	
10	Транспорт и јавна инфраструктура	Министарство за инфраструктуру и енергетику	Циљ 4. Приоритет 1.	
11	Телекомуникације	Министарство културе и информисања	Циљ 4. Приоритет 1.	

У оквиру укупних активности на креирању планова и програма регионалног развоја усагласиће се визија и приоритети и пројекти из овог Плана са другим планским документима у Регион Шумадија и Западна Србија и припремиће се појединачно за сваки НСТЈ 2 регион у складу са Националним планом и приоритетима регионалног развоја, План развоја са пројектима тог региона. У сврху припремања регионалних развојних докумената у партнерском оквиру на нивоу сваког региона формираће се регионална радна група за регионалну развојну стратегију.

Представници хоризонталних тела усаглашавања регионалних са националним приоритетима РР:

- Усаглашеност са политикама и стратегијама ЕУ – Европски биро за интеграције (SEIO)
- Усаглашеност са националним политикама и стратегијама – Министарство финансија
- Усаглашеност са просторним развојем и одржвом средином – Министарство животне средине, рударства и просторног планирања
- Једнаке шансе – Министарство рада и социјалне политике

SWOT анализа

Део III

На основу анализе потенцијала и ограничења подручја Рашког и Моравичког округа и сагледавања концепције регионалног развоја и трендова развоја у окружењу, издвојене су основне снаге, слабости, могућности и претње будућем развоју овог подручја

Снаге

Становништво и хумани капитал

- Релативно повољна старосна структура становништва (20% укупне популације су особе млађе од 14 год.), Средња стручна спрема становништва 39%
- Мултиетничка структура становништва
- Делимично развијена институционална и финансијска подршка при запошљавању, преквалификацији, доквалификацији и повратку на тржиште рада
- Повремено организовање програма неформалног образовања у приватним школама и удружењима грађана

Инфраструктура, ресурси, животна средина

- Постојање инфраструктурних мрежа за водоснабдевање, електричну струју (100% покривеност) и гасовод
- Покривеност мрежом путева
- Богати природни ресурси и биодиверзитет (планине, термални и минерални извори, руде, заступљеност шума, ораница, ливада, пашњака, воћњака)
- Повољан географски положај
- Богато културно и историјско наслеђе
- Постојање ЛЕАП-ова у области ЗЖС на територији два округа и други документи (енергетски биланс, хидрогеолошка студија, локални планови управљања отпадом и сл)
- Основани надлежни органи за заштиту животне средине (развојне канцеларије, инспекцијски надзор, комунална полиција)
- Заштићена и очувана природна и непокретана културна добра као значајан фактор развоја

Економски социјални фактори развоја

- Индустријска традиција и постојање индустријских капацитета нарочито у секторима прерађивачке индустрије
- Постојање средњег (дрвна, хемијска индустрија и др.) и високог технолошког нивоа развијености (производња машина, оптичких уређаја...).
- Дуга предузетничка традиција и предузетнички дух
- Постојање асоцијација предузетника и секторских удружења (нпр. туристички кластер „Краљевски одмор“, „УНИЈА 2000“, „Градац 97“, Удружење текстилаца „ASSTEX“, Удружење обућара „NP SHOES“, Удружење женског предузетништва Надежда Петровић и др.
- Компаративне предности за развој туризма, нарочито у бањском и планинском туризму
- Бројне културне манифестације и етно садржаји
- Посебне погодности за производњу и развој ратарства, воћарства и сточарства, сакупљање производа из природе и њихову прераду
- Постојање институција и пројеката за унапређење руралног развоја укључујући регионалне Центре за рурални развој

Слабости

Становништво и хумани капитал

- Највећа слабост округа се огледа у сталној депопулацији становништва, посебно младих
- Неповољна образовна и квалификациона структура укупног (запосленог и незапосленог) становништва, високообразовних је свега 7%,
- Недостатак системског приступа у развоју образовања и учења одраслих, подстицању запошљавања и развоја тржишта рада (недостатак локалних и регионалних стратегија, повезаности институција, кадрова и финансијских средстава)
- Недостатак институција неформалног образовања
- Занемарљив трансфер технологије, пројеката и иновација са високошколских и истраживачких институција ка привреди

Инфраструктура, ресурси, животна средина

- Највећа слабост округа с аспекта комуникација јесте његова скрајнутост са главног саобраћајног и железничког Коридора 10
- Лоше стање и квалитет путева у појединим деловима округа; непостојање обилазница око градова и општина; недовољно развијена комунална инфраструктура
- Загађеност животне средине и неадекватно управљање отпадом. Непостојање регионалне стратегије у области заштите животне средине; регионалних фондова односно непостојање регионалних капацитета и информација

Економски социјални фактори развоја

- Низак ДП по становнику -око 50% ДП на нивоу Србије
- Слаб удео приватног сектора у повећању запослености, извозу, продуктивности и конкурентности региона; слабо учешће МСППа у профиту МСПП-а РС
- Недовољно коришћење расположивих потенцијала за развој: пољопривреде, шумарства и туризма. Недовољно искоришћени туристички потенцијали, културно-историјски и природни ресурси; недовољни смештајни капацитети; неразвијене услужне делатности, недовољно развијена туристичка инфраструктура и сигнализација; недостатак образовних кадрова у туризму; недовољно савремени туристички производи; недовољно структурисан рурални туризам. Ниски ниво пољопривредне производње; ниски ниво тржишности; одсуство специјализације; неизграђени тржишни ланци; одсуство дугорочног уговарања производње; отежан приступ тржишту и финансијском капиталу за мала и средња пољопривредна газдинства
- Технолошко заостајање; недовољно инвестирање у техничку опремљеност и вештине управљања; лоше спроведен

- Релативно добро развијен јавни сектор и мрежа јавних служби, школство, култура, здравствена и социјална заштита (издвајања за пољопривреду, животну средину, учешће у пројектима, здравству, образовању, социјалној заштити)
- Релативно развијен и активан невладин сектор
- Постојање центара и институција за социјални рад.

процес приватизације; финансијско тржиште недовољно прилагођено потребама пољопривреде. Недостатак повезаности предузећа кроз технолошке и организационе иновације, кластере, пословне-технолошке инкубаторе

- Неефикасна и спора локална самоуправа; застарела политика креирања цена; нерешена имовинско-правна питања; неприватизована јавна предузећа; неразвијена сарадња с другим секторима
- Недостатак капацитета невладиног сектора на подручју припреме и управљања пројектима; недовољна технолошка опремљеност и вештине управљања
- Присуство корупције и недостатак транспарентности у јавним набавкама
- Небрига заједнице о очувању културне баштине
- Недовољан број адекватних простора за обављање спортских активности и у јавном и у приватном власништву
- Недовољно поклоњена пажња социјално угроженим категоријама. Пораст сиромаштва, посебно на селу
- Неравномерност територијалног развоја, нова неразвијена подручја, слаба производна и територијална повезаност, велика незапосленост и стални одлив младих, одсуство банака на одређеним подручјима округа
- Недостатак домаћих средстава и улагања у развоја, слаб прилив страних инвестиција
- Слаба координација актера у различитим областима заједничког деловања и пројеката регионалног значаја и сарадња

Шансе

- Изградња стратешке саобраћајне инфраструктуре и директно повезивање округа са Коридором 10, изградња аутопутева Појате-Прељина и Београд-Јужни Јадран; главним железничким коридором и његовим осавремењавањем, као и аеродромом Морава и његова даља изградња у цивилне сврхе
- Инвестиције у инфраструктуру: модернизација инфраструктуре на прилазима туристичким центрима; средства НИП-а за инфраструктуру
- Постојање националних стратегија и фондова за развој људских ресурса, образовања и запошљавања
- Постојање националних стратегија развоја железничког, друмског, воденог, ваздушног и интермодалног транспорта у РС 2008-2015
- Дугорочне мере Владе РС за осавремењавање путне инфраструктуре и реда
- Инвестиције у инфраструктуру: модернизација инфраструктуре на прилазима туристичким центрима; изградња аутопутева Појате-Прељина и Београд-Јужни Јадран; средства НИП-а за инфраструктуру
- Јачање транспортног тржишта, логистике, шпедиције и др.
- Конверзија војног аеродрома у Лађевцима у војно-цивилни аеродром „Морава“
- Извоз пољопривредних производа, нарочито

Претње

- Неуспешно усаглашавање стратешких приоритета регионалног развоја МО и РО са Националним просторним планом у делу изградње стратешке саобраћајне инфраструктуре аутопута Појате –Прељина и Београд –Јужни Јадран
- Даљи пад наталитета и други негативни демографски трендови
- Неусаглашеност образовног система са потребама привреде
- Смањење издвајања из БДП за социјалне фондове до 2012.год
- Политичка нестабилност
- Неконтролисан увоз, либерализација увоза пољопривредних производа
- Претећи тренд сталних миграција младих становника из региона
- Даљи трендови у дугорочној незапослености младих, посебно високо образованих људи
- Неповољни услови кредитирања и ограничена средства локалних буџета и јавних предузећа за развој регионалне инфраструктуре
- Институционална корупција на свим нивоима и партијски утицај
- Сталне потешкоће у наплати потраживања као претња солвентности свих сектора
- Девастирање сеоског подручја нарочито брдско-планинског
- Спор и непредвидив процес децентрализације у Србији
- Непостојање дугорочних планова робних

воћа и хране

- Иницијативе за предузимање мера из области „зелених технологија“, шанса да поједине општине постану водеће у спровођењу иновативних технолошких мера
- Стварање повољнијег пословног амбијента за привредну активност и привлачење инвестиција
- Јачање и даље формирање удружења и асоцијација
- Формирање кредитно-гаранцијских фондова, микрокредитних фондова, фондова ризичног капитала и регионалне развојне банке,
- Могућности регионалног повезивања и индустријског кластеринга
- Унапређење туристичке понуде, капацитета и промоција туристичких дестинација према страном туристичком тржишту (земље ЦЕФТЕ, ЕУ, Руска федерација); унапређење туристичког кластера и умрежавање
- Развој креативних индустрија и предузетништва у туризму
- Унапређење ефикасности управљања и функционалности јавног сектора
- Приватизација јавних комуналних предузећа
- Нове могућности за привлачење страних инвестиција у регион по основу власништва и повраћаја имовине локалне самоуправе

резерви, откупа пољопривредних производа и финансијске подршке годишњим плановима пољопривредне производње

- Неадекватна политика цена за стратешке пољопривредне производе из области сточарства и ратарства

Део IV

4. Процена ресурса

У циљу процене потреба у наредном планском периоду издвојени су следећи критеријуми за оцену ресурса Рашког и Моравичког округа:

- 5 – сачуван, потпуно развијен ресурс
- 4 – делимично искоришћен, делимично сачуван ресурс
- 3 – делимично развијен и употребљаван ресурс
- 2 – слабо развијен, неискоришћен ресурс
- 1 – истрошен, неразвијен ресурс
- 0 – уништен, искоришћен ресурс

Сваки од наведених друштвених ресурса се може даље развијати.

Људски ресурси. У процени потреба за људским ресурсима узети су у обзир следећи ресурси:

- Образовна и старосна структура становнишва, институционална структура образовања, програми неформалног образовања, трансфер технологије, пројеката и иновација високошколских и истраживачких институција, институционална и финансијска подршка запошљавању, као и негативни демографски трендови.
- Највећи проблем у Рашком и Моравичком округу стварају негативни демографски трендови. Распон оцена за друге појединачне ресурсе се креће од 2,00 до 4,00.

Графикон 3. Процена потреба округа за људским ресурсима

Извор: РРА, процена 2010

Привредни ресурси. Сви разматрани привредни ресурси, у оквиру којих и рурални, нису подједнако развијени,

- Предњачи предузетнички дух, затим дрвна индустрија, и туризам.
- Пољопривредна производња је добила мање оцене због великог пада сточарске производње и производа, као и индустријска производња мерена технолошком обрадом извозних производа, јер извози углавном полупоризоде и сировине, док водени ресурси нису искоришћени.
- Посебно забрињава ниво запослености и врло мали број програма и мера подстицаја улагања у округе.

Графикон 4. Процена потреба у области привредних ресурса

3. Процена потреба у области одрживог развоја.

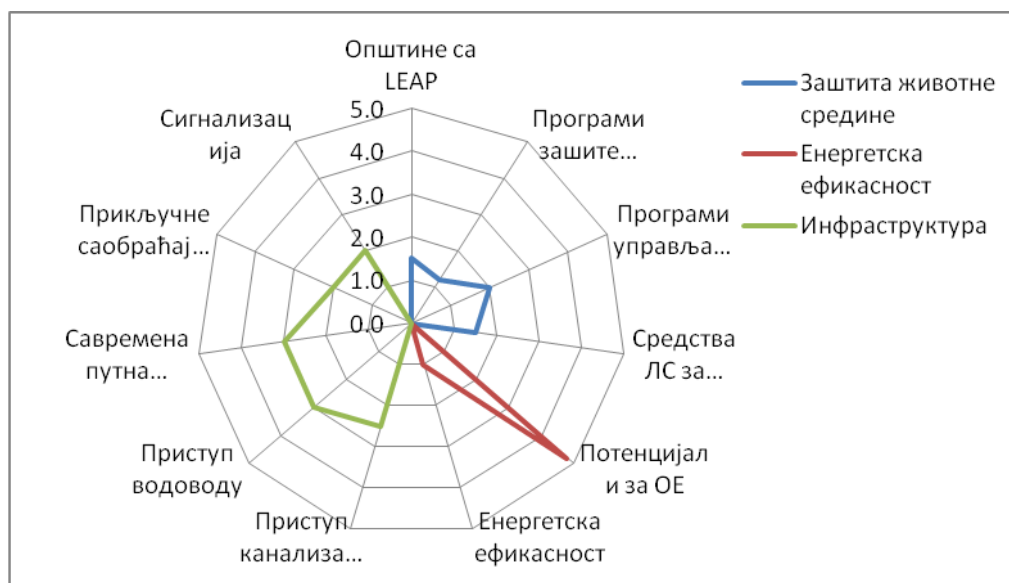
У области одрживог развоја процењени су ресурси у области:

- **заштите животне средине.** Процењени ресурси: постојање општинских планова ЛЕАП-а, локалних програма заштите биодиверзитета, програма управљања отпадом и висином и облицима издвојених средстава из локалних буџета за потребе заштите животне средине, упозоравају да су у овој области одрживог развоја слабо развијени ресурси.
- **енергије.** Природни ресурси и постојеће релативно лоше стање у области енергетске ефикасности у Рашком и Моравичком округу дају огроман простор за примену мера енергетске ефикасности и коришћења обновљивих извора енергије. Са друге стране

развијеност привредних субјеката за пружање техничких услуга у овој области је доста солидна, док је имплементација нових знања и производња савремене опреме слабо развијена.

- **инфраструктуре.** У области одрживе инфраструктуре анализирани су: приступ становништва и привреде канализацији и водоводу, затим магистралним путевима, као и сигнализација, који су оцењени недовољно развијеним ресурсима за којима постоји велика потреба развоја.

Графикон 5. Процена потреба у области енергије, заштите животне средине и инфраструктуре

Извор: РРА 2010.

1. Процена потреба у области равномерног унутар/регионалног развоја

Графикон 6. Процена ресурса за равномерни развој Рашког и Моравичког округа

Извор: РРА 2010

Разматрани привредни ресурси нису подједнако развијени у оба округа. Демографски ресурси попут: старосне структуре и миграција ван округа су повољнији у Рашком округу, где су израженије миграције из мањих места у Нови Пазар, као и доминантније млађе становништво, док је више запослених са високим образовањем у Моравичком округу. Међутим, депопулација је истовремено највећи претећи проблем оба округа. Основна комунална инфраструктура је развијенија у Моравичком округу, као и прерађивачка индустрија са већим извозним резултатима, бољи је и квалитет живота. Неравномерности по областима (пример: туристичка и железничка инфраструктура је развијенија у Рашком, села у брдско - планинском подручју подједнако неразвијена у оба округа.

Део V

5. Стратешки циљеви и приоритети регионалног развоја

На основу темељно и ажурирано урађене Социо-економске анализе подручја које покрива Рашки и Моравички округ са: социјалног, хуманог, привредног, административног и демографског аспекта, као и:

- 25 радионица радних група са 250 представника свих сектора привреде, јавног и невладиног сектора, делегираних од стране општина и градова на изради стратешких докумената, њихових консултација
- вишекритеријумске селекције и SWOT анализе
- усвојене методологије према смерницама Европске уније, Уредбе Владе Србије о регионалном планирању, смерницама за доношење Националног Плана регионалног развоја и Просторног плана Србије

дефинисано је 5 стратешких циљева регионалног развоја округа. Стратешки циљеви одговарају изазовима са којима се Рашки и Моравички округ суочавају, нарочито онима везаним за питања:

- недостатка стратешке саобраћајне инфраструктуре и повезаности са коридором 10, застареле железничке инфраструктуре и бржег отварања цивилног авио саобраћаја на аеродрому Морава, сталне депопулације, недостатка високообразованих, младих кадрова, миграције; неприлагођености истраживачког, образовног и научног потенцијала потребама развоја привреде и производа који би, као технолошки напреднији, били и конкурентнији на спољном тржишту; недовољне искоришћености и примене савремених технологија у свим областима, а посебно у очувању и коришћењу плодних пољопривредних, водних, енергетских, рудних и других природних ресурса; великим изазовима потенцијалног раста туристичког тржишта који траже нова улагања, менаџмент, унапређење тржишних ниша.
- Посебни изазови се тичу области јавног сектора, потребе његове веће функционалности, ефективности, административне поједностављености, али и предузетничких иницијатива у развоју економских и социјалних функција буџета, стварању предуслова за атрактивни пословни амбијент, инфраструктуру и политику дажина новим улагањима, приватно јавном партнерству, новим финансијским институцијама и новим предузетничким иновацијама у социјалном сектору и социјалној инклузији све већих рањивих група становништва.
- Општи изазов за одређивање стратешких циљева регионалног развоја Рашког и Моравичког округа за период 2011-2015. године чини: потреба континуираног унапређења квалитета живота становника округа и конкурентних услова рада и резултата: приватног, јавног и невладиног сектора, његове дијаспоре, гостију, туриста, потенцијалних улагача, као и отвореност округа према глобалним шансама развоја.

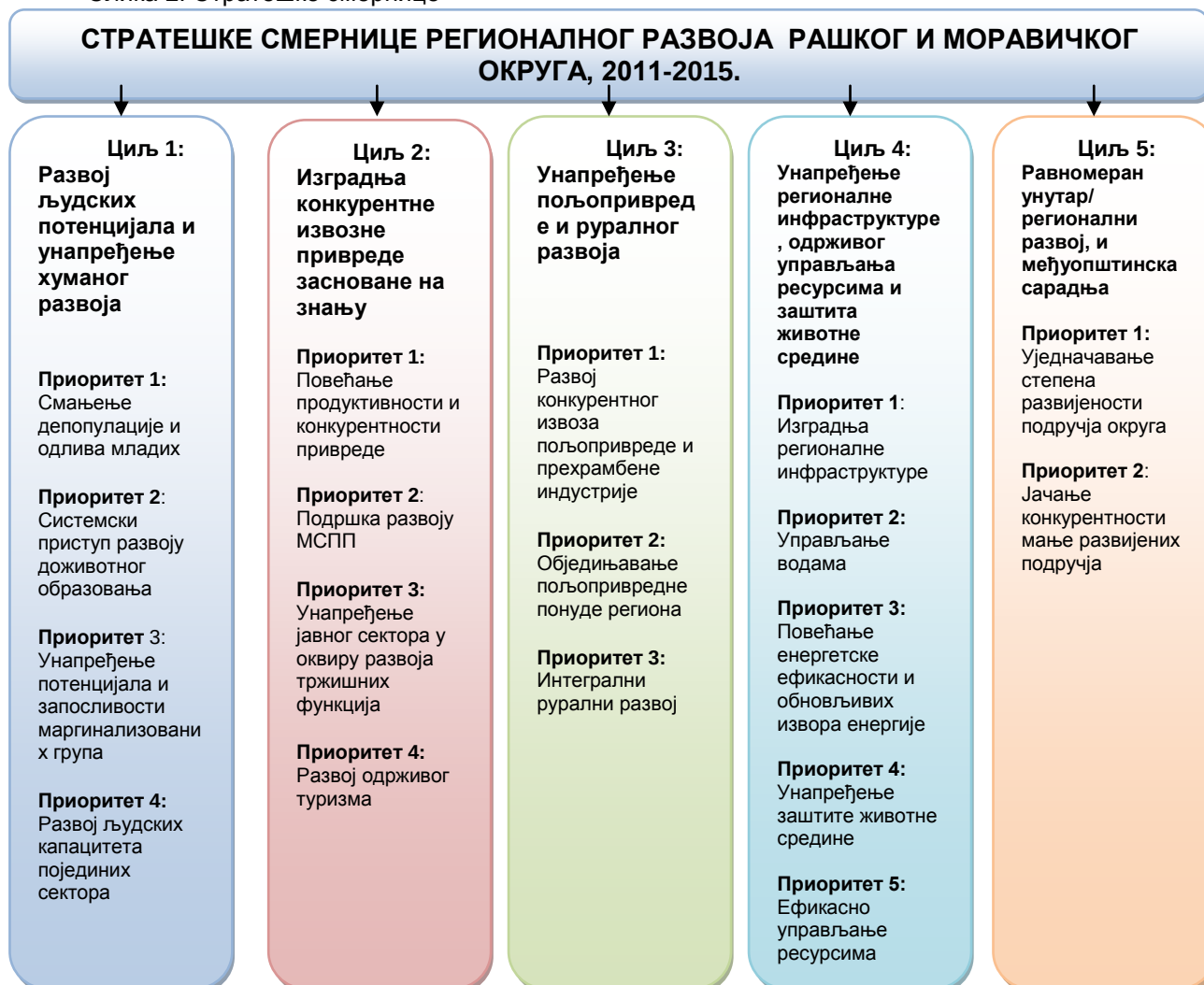
Дефинисани стратешки циљеви су:

- *Први циљ* који је у вези са основом развоја – развој људских ресурса и заустављање депопулације, у сарадњи са потенцијалима образовања, запошљавања, тржишта рада, јер само људи, посебно млади, високообразовани могу да буду покретачи иновација и примене предузетништва, нових технологија и напретка, као и стварања вишег нивоа укупног хуманог развоја региона
- *Други циљ* је у вези са економским развојем, конкурентношћу, извозом, квалитетом производа и услуга у областима са највећим уоченим шансама: прерађивачке индустрије средње и високе технолошке развијености, туризму, за шта се у прве приоритете стављају напори за умрежавање и подизање иновационих и технолошких капацитета округа на много виши ниво, као и ефикасности истраживачких капацитета институција, привреде и јавног сектора, у циљу нових решења и прихода, привлачења улагања и интересовања за регионалну заједницу и сарадњу са њом, кроз паметан развој заснован на знању
- *Трећи циљ* је у вези са руралним развојем и конкурентношћу пољопривредом, где је поред богатих ресурса округа за постизање одрживијег руралног развоја неопходна изградња комплетнијих руралних заједница мешовите привреде и услуга, одржавање чистог окружења, заштита руралних подручја и земљишта, смањење трошкова пољопривредне производње, перманентно увођење технолошких иновација и стандарда сигурности хране и географског порекла. Јачање руралне економије првенствено тражи нове садржаје, обуку и нове послове, којима ће сеоска насеља бити боље подржана хоризонталним политикама, финансијским, пореским, демографским, просторним полицентричним иницијативама

- **Четврти циљ** је повезан са великим потребама округа свих његових сектора за унапређењем стратешке регионалне саобраћајне инфраструктуре, одрживог управљања ресурсима, првенствено водотоковима и заштите животне средине. Одрживим развојем и изградњом стратешке саобраћајне инфраструктуре, повећањем досупности округа, сигнализације и уређености треба да се хоризонтално створе услови за развој других области округа. За овај приоритет постоји повољно правно, мотивационо и међународно расположење и подстицаји, тако да ће ефекти по регионални развој засигурно бити многоструко позитивни остваривањем предвиђених мера и активности у реализацији овог циља.
- **Пети циљ** је везан за проблеме које треба предупредити планском, заједничком регионалом активношћу у области растућих развојних неравномерности унутар округа, заостајања и сиромаштва. У том смислу је равномернији унутар регионални развој као циљ, међуопштинска сарадња и партнерство поред сталног увида у нивое неравномерности у области: економског развоја, социјалног, хуманог, инфраструктурног заостајања, демографских миграција и старења оријентисан да, уз подршку бројних националних законодавних, стратешких, финансијских подстицаја и заједнички приступ локалних заједница у одговорном пословању да раде на пројектима унапређења квалитета живота на целом подручју округа и смање ове диспропорције и повећавају шансу за укупан раст и развој региона.

Овај део документа приказује детаљно објашњење појединих стратешких циљева, приоритета и мера, односно, разлоге због којих су у досадашњем раду са радним групама одабране управо ове стратешке смернице. За сваки од приоритета и мера наводе се и примери конкретних активности и пројеката / усаглашених кроз План развоја/ којима се наведени стратешки циљеви могу реализовати. Сви приоритети су усклађени са општинским смерницама из стратегија развоја општина и градова Рашког и Моравичког округа, националним стратегијама и законима и стратегијама Европске уније, што је приказано у посебном делу.

Слика 2: Стратешке смернице

Стратешки циљ 1: Развој људских потенцијала и унапређење хуманог развоја

1. Дефинисање циља, приоритета и мера

Опис стања у области: Број становника у оба округа је 516.002 (291.230 у Рашком и 224.772 у Моравичком округу), а густина насељености у оба округа је испод републичког просека (74,7 становника по км²). Најбројнија старосна категорија у оба округа су особе старе између 45 и 49 година, а полна структура је прилично уравнотежена, незнатно у корист жена (жене 51%, мушкарци 49%). Најбројнија заједница по етничкој структури су Срби, са значајним бројем Бошњака у Рашком округу. Изражене миграције становништва из села и мањих места у веће градове су карактеристичне за оба округа. Деца млађа од 14 година чине 17,5% укупног становништва, а особе старије од 65 година чине 31,12%. Већину становништва Рашког и Моравичког округа чини радно способно становништво (66,3%), које обухвата особе старе између 14 и 65 година. Од тог броја, само 45,5%, односно 234.950 особа је радно активно становништво, а од тога само 39,5%, односно 92.941 особа остварује лични приход, док издржавано становништво броји 186.968 особа.

У Рашком и Моравичком округу већина становништва има IV степен стручне спреме, односно средњошколско образовање (39,8%), док су друга најбројнија категорија особе са основним образовањем (27%). Врло мали број становника има више и високо образовање (8,3%), док је висок број особа без икакве школске спреме или са непотпуном основном школом (6,8%). Збирна стопа незапослености у Рашком и Моравичком округу је 33,4%, што је значајно више од републичке стопе, која износи 17,4%. Посебно је забрињавајућа висока стопа незапослености младих, лица са високим образовањем, као и лица старијих од 50 година, жена и других рањивих група. Такође, проценат дугорочно незапослених је изразито висок (око 68% од укупног броја незапослених). Просечне бруто зараде на територији у јануару 2011. године износиле су 38.738 РСД у Рашком и 40.687 РСД у Моравичком округу, што је знатно ниже од републичког просека (47.382 РСД).

Анализа података о становништву Рашког и Моравичког округа, тржишту рада и образовања, указала је на неке од кључних проблема с којима се Рашки и Моравички округа сусрећу, а то су негативни демографски трендови, висока стопа незапослености, неповољна образовна структура и неразвијено доживотно учење и усавршавање, социјална искљученост маргинализованих група, као и неодговарајућа развијеност капацитета појединих сектора.

Сви приоритети и највећи број мера овог стратешког циља има хоризонтални утицај на економски развој, развој пољопривреде, реализовање политика и програма у области одрживог развоја и равномернијег раста оба округа,

1. Приоритет: Смањење депопулације становништва и одлива младих

Мера 1. Интегралне програмске активности за смањење депопулације становништва

Мера 2. Повећавање запошљавања младих

Мера 3. Усклађивање тржишта рада и образовања у смислу повећања запошљавања

Приоритет 1. Смањење депопулације становништва и одлива младих

Негативни демографски трендови су највећи проблем у области људских ресурса у Рашком и Моравичком округу, са посебним нагласком на тренд депопулација и одласка младих, посебно високообразованих људи у веће градове Србије или у иностранство. Демографски потенцијали подручја два округа су: висок проценат радно способног у укупном становништву; кадровски потенцијал за развој пољопривреде, као и прераду пољопривредних производа; позитиван природни прираштај у појединим општинама/градовима; нешто повољнија старосна структура у Чачку; и неискоришћен стамбени фонд. Једно од највећих ограничења представља сталан и континуиран демографски пад, потом и веома неповољна старосна, образовна и квалификациона структура становништва. С обзиром на лошу економску ситуацију у земљи, у претходних тридесетак година су забележене бројне миграције становништва и „пражњење“ села што је утицало на погоршање старосне структуре села, као и градова већег дела округа. Без радикалних промена у регионалном развоју Рашког и Моравичког округа (демографског и економског развоја и унапређења објеката јавних служби и инфраструктуре) и у будућности могао наставити негативни тренд кретања броја становника.

Мера 1: Интегралне програмске активности за смањење депопулације становништва.

Циљ ове мере јесте: унапређење квалитета живота и стварање услова за демографску обнову, задржавање и подстицање насељавања и повратка становништва, посебно у економски заостале руралне пределе и центре, инвестирањем у изградњу, обнављање и одржавање инфраструктуре, јавних служби и услуга, очувањем и унапређењем природног и културног наслеђа, развојем економски исплативих и статусно привлачних активности. Са становништа у равнотеженијем развоја, уређења и коришћења простора, основни циљеви демографског развоја су:

- задржавање становништва, тј. достизање нивоа простог обнављања становништва;
- смиривање негативних демографских процеса (негативног природног прираштаја и великог одлива становништва иселавањем) и усклађивање развоја међу насељима на подручју Плана, смањивањем диспропорције између демографски релативно развијенијих и најнеразвијенијих територија;
- подстицање повратка дела, посебно млађег, становништва из иностранства (повратак последње емиграције и потенцијално привлачење других) подршком и стимулисањем покретања привредних активности, туризма и сектора услуга;
- смањење емиграције млађег и високообразованог становништва, као и унапређење нивоа формалног образовања одраслих ради отварања могућности за запошљавање; и др.
- унапређење социјално-здравствене заштите, посебно кроз помоћ старијим грађанима и старачким домаћинствима.

Основна планска претпоставка је обнова привредних капацитета и интензивирање инвестиционе активности имајући у виду богатство природних ресурса и друге потенцијале округа, што ће омогућити отварање нових радних места као кључног фактора за стимулисање задржавања и прилива становништва на основу миграција. За остваривање ове претпоставке предвиђене су следеће мере:

Јачањем поларизацијског утицаја регионалних центара Краљева и Чачка, заједно са Новим Пазаром и субрегионалних центара (Горњи Милановац, Ивањица, Врњачка Бања), и других општинских центара која су и у претходном периоду остварила позитивна миграторна кретања задржаће се постојећи контингент млађег, образованог и квалификованог становништва.

- Ревитализација мањих урбаних центара градова и села у складу са околностима и објективним потребама подразумева приоритетна улагања у инфраструктуру и привредне активности, остваривање веће доступности јавних служби и информација свим становницима и унапређење квалитета живота на подручју Плана у целини. Тежиште је на програмима развоја прилагођеним поједним циљним групама становништва (посебно усмерених ка младима који су на прагу или су већ ушли у радни контингент, као и на фертилни контингент) којим ће се обезбедити низ мера за стимулисање развоја МСП, туризма, као и различите бенефиције за оне који се одлучују да раде у руралном окружењу.
- Подршка процесу реадмисије дела становништва из иностранства које је стекло одређено пословно искуство и мотивисано је за улагања, пренос капитала, технологија и знања, развој привреде и услуга, чиме ће се отворити могућности за запошљавање локалног становништва.
- Примена Националне стратегије за подстицање рађања и Националне стратегије о старењу и израда регионалних активности за предупредивање даље депопулације подручја.
- Унапређење основних демографских структура на подручју два округа биће детерминисано у првом реду хоризонталним утицајем и синергијским ефектом спровођења, пре свега, политике регионалног развоја, запошљавања и социјалне политике, као и развојних политика предузетништва, пољопривреде, туризма и развоја инфраструктуре. Применом планских мера подстицаја наталитета, привредног раста, запошљавања и прекограничног умрежавања са суседима, активирањем аутохтоних потенцијала и подршке руралним подручјима у погледу образовања, оспособљавања и креирања радних места ван пољопривреде, у свим деловима подручја округа може се очекивати благи пад депопулације у периоду 2015-2025. године.

Мера 2. Повећање запошљавања младих

Млади високообразовани људи су основни покретач економског и социјалног развоја било које заједнице. Присуство младих људи обезбеђује динамичне економске и друге активности, као и репродукцију становништва. Како би се побољшали услови за останак младих људи на територији Рашког и Моравичког округа неопходно је унапредити њихово запошљавање. Ово пре свега подразумева омогућавање младим људима да стекну искуство и вештине које ће их учинити конкурентнијим на тржишту рада и атрактивнијим за послодавце. Ово се може постићи кроз спровођење различитих програма праксе, стипендирања дефицитарних занимања, повећања мобилности и информисаности младих о могућностима запошљавања и програмима који су доступни, као и предузетничка едукација ученика и студената и повећање приступа младих

информационим технологијама. Ови програми се могу надовезати на многе програме које већ спроводи Национална Служба за запошљавање и друге институције и организације одговорне за запошљавање. Потребно је и повезивање и заједничка акција свих стејкхолдера, а нарочито привреде и послодаваца, образовних институција, локалних самоуправа и других стејкхолдера који се баве проблемима младих. Предложени пројекти: *„Развој модуларног курикулума за помоћ средњим школама које учествују на пројекту, како би своје образовне програме што боље прилагодиле потребама тржишта рада и на тај начин осигурале већу стопу запошљавања својих ученика“*, *„Анализа квалитета програма стручне праксе на територији за средњошколце, наставак/унапређење програма праксе“*, *„Покретање „internship“ програма (пракса) у различитим предузећима и институцијама на територији за младе који су завршили школу и траже посао“*, *„Подстицање младих на волонтирање током школовања“*, *„Организовање програма за младе „сенка на послу“ job shadowing за средњошколце“*, *„Предузетничка едукација за децу и младе“*, *„Повећање капацитета српских и црногорских ученика/студената иноватора и њихове конкурентности на отвореном тржишту“*, *„Програм бизнис симулације у школама (ученичке компаније)“* и сл.

Мера 3. Усклађивање тржиште рада и образовања у смислу повећања запошљавања

Описана ситуација указује на потребу за увођењем активније политике тржишта рада, односно покретањем активности као што су усклађивање курикулума средњошколских и високообразовних институција са стањем и захтевима привреде. У том циљу потребно је, пре свега, утврдити диспропорције између понуде и потражње на тржишту рада, утврдити дефицитарна занимања и тачне потребе за запошљавањем, као и дефинисати начине за превазилажење ових диспропорција. Ово се посебно односи на младе, како би се на време усмерили ка занимањима која имају потенцијала. Начини за превазилажење ових диспропорција могу бити стипендирање за дефицитарна занимања, повезивање локалне самоуправе и привреде и заједничко дефинисање потреба и активности. Такође, потребно је ускладити курикулуме средњошколских и високообразовних институција са стањем и захтевима привреде у смислу увођења више практичних вештина и модернизације знања које људски ресурси добијају током формалног школовања, као и увести програме флексибилног запошљавања у пољопривреду, туризму и другим секторима. Предложени пројекти: *„Анализа потреба на регионалном нивоу – центри за преквалификацију и доквалификацију“*, *„Студија о понуди и потражњи на тржишту рада у пограничној области“*, *„План усклађивања понуде и потражње на тржишту рада у пограничној области“*, *„Стипендирање дефицитарних занимања у корист локалног развоја“*,

Приоритет 2: Системски приступ развоју доживотног образовања

Мера 1. Развој и промоција неформалног и информалног образовања

Мера 2. Унапређење мобилности образовања одраслих

Мера 3. Веће укључивање и развој капацитета формалних образовних институција у сферу доживотног образовања

Приоритет 2. Системски приступ развоју доживотног образовања

Непостојање мреже доживотног образовања која би подржавала потребе људских ресурса за сталним усавршавањем је основни узрок недовољно доброг квалитета људских ресурса на територији Рашког и Моравичког округа. Како би се повећао квалитет људских ресурса и повећао удео високообразованих и стручних кадрова у укупној популацији, неопходно је усвојити системски приступ развоју доживотног образовања и усавршавања људских ресурса. У оквиру овог приоритета потребно је развити и промовисати неформално и информално образовање, мобилност и образовање одраслих, као и развити капацитете формалних образовних институција и у већој мери их укључити у сферу неформалног образовања. Предложени пројекти: *Едукација за започињање бизниса“*, *„Континуирана едукација о свим аспектима важним за управљање бизнисом (финансије, маркетинг, људски ресурси, продаја, производи/услуге, организација, менаџмент)“*, *„Едукација и информисање о правним аспектима бављења бизнисом (регистрација, обавезе према држави у односу на изабрани облик организовања, итд..)“*, *„Едукација и саветовање за развој конкурентних производа и услуга у различитим секторима“*, *„Информисање о постојећим програмима подршке за започињање бизниса“*, *„Покретање програма доделе start-up бесповратних средстава за започињање бизниса за различите циљне групе на основу идеје и бизнис плана, независно од статуса (не)запослености и сл.*

Мера 1. Развој и промоција неформалног и информалног образовања

Неформално и информално образовање су неопходан чинилац развоја људских ресурса. У циљу унапређења знања и вештина људских ресурса и подстицања конкурентности регионалне привреде и друштвено-економског развоја Рашког и Моравичког округа неопходно је установити систем перманентног неформалног образовања који би био

доступан како незапосленима, тако и запосленима у регионалној економији. У циљу развоја неформалног и информалног образовања неопходно је повезивање свих стејкхолдера /заинтересованих страна/, мапирање потреба за развојем људских ресурса, као и институција које могу спроводити програме неформалног образовања (као што су регионалне развојне агенције, невладине организације, привредне коморе, удружења предузетника, приватне фирме у региону и шире и многи други). Такође, једна од активности у оквиру ове мере била би и оснивање центра или школе за доживотно образовање која би се бавила даљим развојем алтернативних облика образовања. У циљу промоције самог концепта неформалног и информалног образовања неопходно је спровођење различитих кампања које би промовисале концепт, промовисање волонтерства кроз рад невладиног сектора и увођење волонтирања у радну књижицу, као и промоција нових облика учења, као што је e-learning. Предложени пројект: „*Формирање креативног центра за младе*”.

Мера 2. Унапређење мобилности и образовања одраслих

Образовање одраслих, односно различите преквалификације, доквалификације и други облици усавршавања и специјализације су најбољи инструмент за превазилажење диспропорција између понуде и потражње на тржишту рада. Унапређење мобилности и образовања одраслих, кроз увођење различитих програма и институција ће у великој мери допринети социјално-економској трансформацији и напретку Рашког и Моравичког округа. Да би се ово постигло, морају се спровести активности као што су увођење стручних усавршавања, праксе размене искустава, разних струковних програма преквалификација и доквалификација. Да би овај процес био успешан, неопходно је да сви стејкхолдери /заинтересоване стране/ заједно учествују и спроводе координиране активности које ће створити и ефекат синергије. Ово је нарочито битно у смислу јачања капацитета за ЕУ интеграције и ЕУ фондове.

Мера 3. Веће укључивање и развој капацитета формалних образовних институција у сферу доживотног образовања

Образовне институције на свим нивоима образовања би требало да буду предводнице и покретачи развоја људских ресурса, као и да промовишу културу доживотног учења и усавршавања. Због тога је неопходно да и саме образовне институције подигну своје капацитете у овој области и да се укључе у сферу доживотног образовања. Активности које се морају спровести у оквиру ове мере су увођење програма стручних усавршавања и размене искустава, као и модернизација процеса наставе и увођење нових технологија и метода у наставу. Осим овога, неопходно је и повезивање свих стејкхолдера укључених у ову област и јачање капацитета за ЕУ интеграције и ЕУ фондове, као и децентрализација школске инфраструктуре.

Приоритет 3: Унапређење потенцијала и запошљивости маргинализованих група

Мера 1. Развој социјалног предузетништва

Мера 2. Унапређење вештина и потенцијала за запошљавање особа са инвалидитетом

Мера 3. Унапређење вештина и потенцијала за запошљавање и самозапошљавање жена

Мера 4. Смањење дигиталног јаза

Приоритет 3. Унапређење потенцијала и запосљивости маргинализованих група

Стопе запослености и активности маргинализованих група су јако ниске у Рашком и Моравичком округу, као и нивои образовања особа које припадају овим групама. Припадници ових група су најрањивији на негативне економске трендове, сиромаштво и смањење квалитета живота. Због тога је неопходно изградити посебне програме у циљу развоја социјалних и економских функција локалних заједница на регионалном нивоу у области запошљавања маргинализованих група, социјалног предузетништва, социјалних предузећа и кооператива, као и за укључивање деце са сметњама у развоју у образовни систем и у заједницу.

Мера 1. Развој социјалног предузетништва

Социјално предузетништво представља један од начина за смањење незапослености међу припадницима маргинализованих група. Овакав облик запошљавања омогућава овим особама да обезбеде материјалну сигурност за себе и своју породицу, али и повећава свест јавности и заједнице о овој теми. У оквиру ове мере неопходно је мапирати потенцијале за социјално предузетништво, потенцијалне кориснике и обезбедити услове за размену искустава. Такође, потребно је увести програме стимулација за социјално предузетништво, организовати обуке потенцијалних корисника и организовати системску промоцију овакве врсте предузетништва. Пример пројеката: „*Унапређење запошљавања Рома интерно расељених и избеглих лица и других маргинализованих група*”

Мера 2. Унапређење вештина и потенцијала за запошљавање особа са инвалидитетом
Особе са инвалидитетом представљају посебно рањиву групу становништва и због тога је неопходно системски приступити проблему који се тиче њиховог запошљавања. У том циљу мора се обезбедити сарадња свих стејкхолдера и јачање капацитета институција и невладиних организација које се баве овом темом. Посебна пажња се мора обратити на децу са сметњама у развоју и увођење иновативних приступа у њихово образовање и друге аспекте живота у заједници, како би се обезбедила њихова инклузија од најранијег периода живота. У оквиру ове мере морају се осмислити и имплементирати и посебни програми за унапређење вештина и потенцијала за запошљавање особа са инвалидитетом (нпр. програм за обуку туристичких водича за глуве), као и активности које ће за циљ имати повећање мобилности ове групе становништва, отклањање комуникационих баријера и едукацију и сензибилизацију заједнице. Предложени пројекти: *„Развој програма за децу са сметњама у развоју и увођење иновативног приступа образовању у циљу инклузије“*.

Мера 3. Унапређење вештина и потенцијала за запошљавање и samozapoшљавање жена

Статистички подаци о незапослености, нивоу образовања, зарадама и квалитету живота показују да жене заостају и да су рањивије на негативне економске трендове од мушкараца. Због тога је неопходно спровести широке кампање које ће промовисати значај родних питања и подићи свест заједнице о томе, као и укључити родне студије у програме институција формалног образовања и организација које пружају неформално образовање. За постизање овог циља неопходно је повезивање свих стејкхолдера који су укључени у процес и постизање синергије. Такође, потребно је осмишљавање и спровођење посебних програма за запошљавање и samozapoшљавање жена, као и запошљавање жена у пољопривреди. Предложени пројекти: *„Развој старих заната и могућности за samozapoшљавање и креативно коришћење слободног времена“*, *„Едукација за започињање бизниса и о свим аспектима важним за управљање бизнисом“*, *„Едукација и саветовање за развој предузетничких иницијатива на селу“*, *„Бесповратна старт уп средства за започињање бизниса у руралним срединама - Жене у пољопривреди“*, *„Програм флексибилног запошљавања“* и сл.

Мера 4. Смањење дигиталног јаз

Дигитални и образовни јаз између различитих категорија становништва на територији Рашког и Моравичког округа је изузетно изражен и има тенденцију раста. Обезбеђивање приступачности образовања и нових технологија свим становницима је од кључне важности за смањење ових разлика и повећање опште информатичке писмености становништва. У оквиру ове мере, активности које би требало спровести су увођење програма за глуве и слепе у јавне установе и школе, повећање приступачности и мобилности уз помоћ информационо-комуникационих технологија, као и повезивање свих стејкхолдера /заинтересованих страна/ и израда заједничких база података. Како би се информационе технологије приближиле особама са посебним потребама потребно је формирати инфо-центре које ће бити прилагођени њиховим потребама, као и спровести програме електронског учења (е-леарнинг) и формирати теледомове у мање развијеним деловима региона. Предложени пројекти: *„Иновативне технологије образовања деце са сметњама у развоју“*, *„Центар иновативности из области информатике“*, *„Теледомови за запошљавање у мање развијеним деловима региона“* и сл.

Приоритет 4: Развој људских капацитета појединих сектора

Мера 1. Развој и јачање људских капацитета јавног сектора

Мера 2. Развој и јачање људских капацитета НВО сектора

Мера 3. Развој и јачање људских капацитета пословног сектора у смислу јачања запошљавања

Приоритет 4. Развој капацитета појединих сектора

Овај ће приоритет бити усмерен на јачање људских капацитета пословног, јавног и НВО сектора кроз разне програме фокусиране на одређене вештине и знања као и подстицање њихове сарадње са другим секторима на свим нивоима како би се остварио хоризонтални развојни подстицај у свим областима. У оквиру овог приоритета биће укључене следеће мере:

Мера 1. Развој и јачање капацитета јавног сектора

Значајан проценат запослених у Рашком и Моравичком округу (око 5%) ради у различитим институцијама јавног сектора. Развој капацитета запослених у јавном сектору је од посебног значаја због тога што би јавни сектор требало да води процес ЕУ интеграција и коришћења ЕУ фондова, као и због везаности за реализацију принципа децентрализације и регионализације у Србији. Због тога је неопходно проценити потребе за развојем људских ресурса запослених у јавном сектору и развити посебне програме који ће се фокусирати на одређене вештине које им

недостају (нпр. јавна набавка, кост бенефит валоризација инфраструктурних пројеката, ЕУ фондови, финансијски менаџмент, приватно јавно партнерство, имовинска питања, људски ресурси, комуникација, итд.). Остале активности могу бити: израда једногодишње студије и годишњег мониторинга резултата, израда регионалне статистичке базе, програма дигитализације јавног сектора, као и програма перманентног образовања и вештина запослених у јавном сектору.

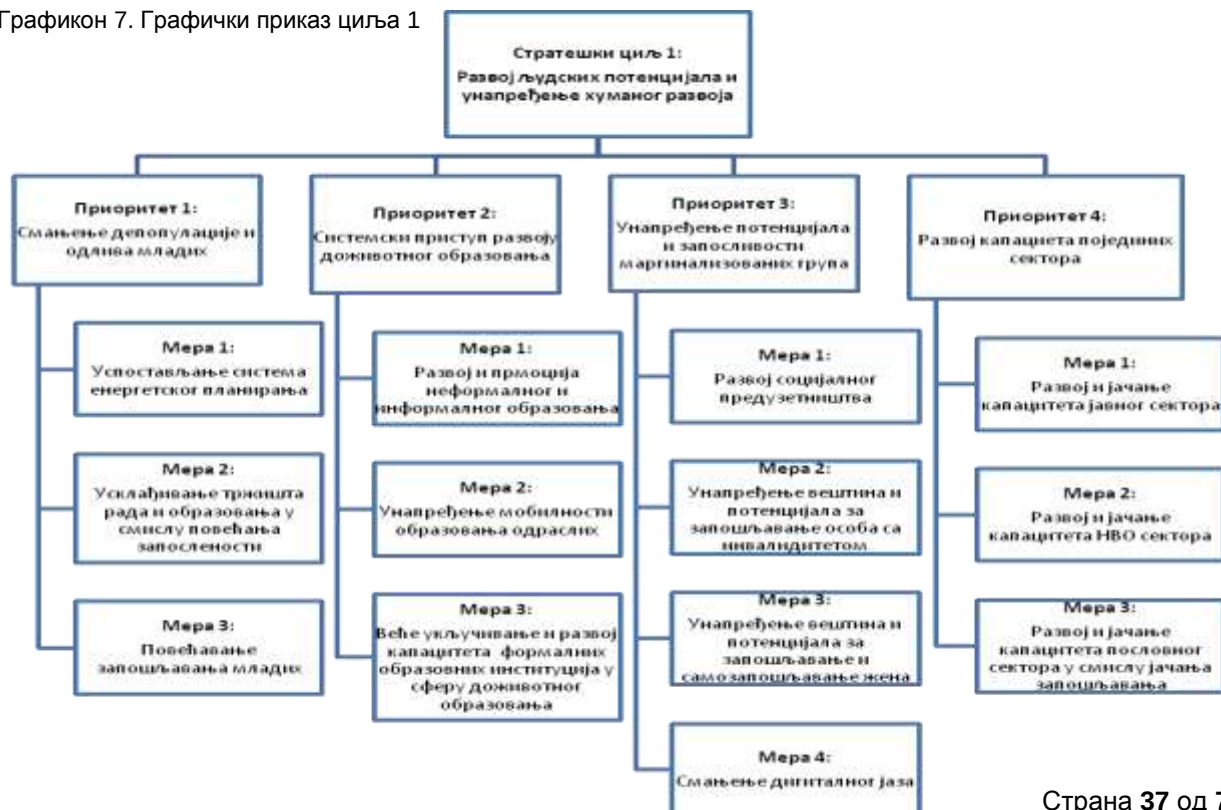
Мера 2. Развој и јачање капацитета НВО сектора

Грађански и невладин сектор је од изузетног значаја за развој цивилног друштва и повећање демократичности друштва, као и за процес ЕУ интеграција и коришћења ЕУ фондова. У Рашком и Моравичком округу је **невладин сектор** релативно развијенији у социо-хуманитарној области, унапређењу људских права, култури и уметности, а мање у области развоја локалне заједнице, раду са омладином, заштити животне средине, професионалним и струковним активностима, образовању и истраживању. Посебно је био активан у бројним пројектима, а развио је и одређене облике сарадње са јавним и привредним сектором. У складу с европским и националним смерницама стратешки је врло важно развијати овај сектор у оба округа. Због тога је неопходно проценити потребе за развојем људских ресурса укључених у невладин сектор и развити посебне програме који ће се фокусирати на одређене вештине које им недостају (нпр. РСМ, ЕУ фондови, финансијски менаџмент, буџетирање, људски ресурси, комуникација, вештине развоја партнерства, писање пројеката итд.). Потенцијали су и у: умрежавању постојећих грађанских иницијатива два округа на регионалном нивоу и развоју нових, а посебно у већој хоризонталној и вертикалној сарадњи са јавним сектором и привредом на локалном и регионалном нивоу. Зато се овом мером настоји проширити делатност и развити партнерстава за заједничко конкурисање за пројекте европских фондова. Из ових разлога је посебан приоритет дат развоју невладиног сектора, са мерама које треба да обезбеде проширење деловања, умрежавање интереса на регионалном нивоу

Мера 3. Развој и јачање капацитета пословног сектора у смислу јачања запошљавања

Пословни сектор је основни покретач и стуб привредног и укупног друштвено-економског развоја округа због чега је неопходно обратити посебну пажњу на унапређење конкурентности регионалне привреде у циљу јачања запошљавања. Испитивања на терену упућују на потребу привреде за додатним вештинама и знањима, као и спремност запослених да у таквим програмима учествују. У циљу јачања људских ресурса запослених у привреди и предузетника потребно је покренути посебне програме обука за привреднике, као што су: пословне вештине менаџера, обука за посебне профиле запослених у привреди, ЕУ фондовеза предузетнике, финансијску анализу, ризик, безранске инструменте финансијског тржишта, маркетинг, продају и друго што може допринети модернизацији и унапређењу конкурентности људских ресурса и тиме и регионалне привреде. Да би се ово постигло, потребно је основати регионални Центар који би организовао овакве обуке и промовисао културу континуираног усавршавања међу привредницима и предузетницима.

Графикон 7. Графички приказ циља 1

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2. Изградња конкурентне извозне привреде засноване на знању**2.1. Дефинисање циља, приоритета и мера**

Стање и потенцијали у области. Рашки и Моравички округ имају повољне основе и ресурсе за економски развој: индустријску традицију и развијен предузетнички дух, постојеће инсталиране индустријске капацитете-посебно средњег и високог технолошког нивоа развијености, већинско приватно власништво, образовну, истраживачку инфраструктуру, асоцијације предузетника и секторска удружења, подстицаје које економском развоју дају општине из својих буџета, као и видове социјалног пакта за решавање кључних проблема запослености и индустријских односа кроз основане социо-економске савете и савете запошљавања на локалном нивоу, уз богаство природних, културних и историјских ресурса и повољан географски положаји.

Међутим, кад се анализирају резултати сва три сектора: пословног, јавног и невладиног с аспекта привређивања и доприноса укупним економским показатељима округа видљиви су бројни проблеми: ниски укупни резултати привређивања, сировинска структура извоза, немодернизована туристичка понуда, производи и капацитети, недовољно развијена инфраструктура, недостатак образованих кадрова, неуређеност одређених туристичких локалитета, као одраз: недовољне иновативности, неуведених међународних стандарда, ниског квалитета и недовољног брендирања производа, дестинације, зона. Јавни сектор округа је развијен, институционално и кадровски, али још недовољно ефикасан у односу на задовољавање све већих потреба у комуналној, стамбеној, социјалној инфраструктури. Разлози су и спора децентрализација функција и средстава, неразвијене ингеренције општина на финансијском тржишту, креирању властитих финансијских деривата, регионалних развојних и фондова ризика, непренесено власништво над имовином и друго.

Да би се повећао ниво конкурентности округа, неопходна је трансформација у наредном планском периоду за регионални развој у сва три сектора кроз: бољи приступ иновацијама и новим технологијама, као и организационим и финансијским решењима: њихову бржу комерцијализацију и примену, брже увођење стандарда квалитета, усвајање принципа брендирања и изврности у пословању, повећање ефикасности сектора МСП регионалним умрежавањем ланца добављача, индустријским кластерингом у прерађивачкој индустрији, туризму, јавном сектору, повећање динамичности и густине МСП, посебно средње технолошки развијене прерађивачке индустрије која треба да постане лидер привредног развоја округа и отварања већег броја и бољих нових послова. Убрзан економски развој округа захтева да буде више заснован на: подстицању предузетништва, иновација и нових технологија и домаћих и страних улагања у конкурентну, извозно оријентисану привреду.

Из ових разлога се стратешки циљ из области привреде првенствено односи на **подстицање развоја привреде вишег технолошког нивоа**, увођења међународних стандарда квалитета, дизајна и брендова, да би се квантитативно и квалитативно повећао извоз Рашког и Моравичког округа и реализовала повољнија структура, а тиме даље утицало на повећање бруто додате вредности, дохотка, зарада, запослености и способности јавног сектора да ствара услове за привлачење нових инвестиција у округе. У том смислу су планирана 3 приоритета са следећим мерама:

1. Приоритет: Повећање продуктивности и конкурентности привреде

Мера 1. Увођење нових технологија и иновација

Мера 2. Удруживање МСП у кластере и мреже добављача

Мера 3. Остваривање бољег приступа МСП тржишту

Приоритет 1: Повећање продуктивности и конкурентности привреде, са намером њеног осавремењавања првенствено са технолошког нивоа, менаџмента, иновација и стандарда

У оквиру овог приоритета предвиђене су следеће мере:

Мера 1. Увођење нових технологија и иновација, је суштински предуслов стварања додате вредности на дуги рок и економског просперитета округа. У оквиру ове мере ће се зато предузети активности као на пример: израда програма научно-технолошког развоја привреде и унапређења иновативности, формирање иновативног центра региона/виртуелно обједињавање ресурса, диверзификација производних програма средње развијених предузећа, увођење међународних стандарда, обједињавање регионалних капацитета за савремени дизајн, паковање и брендирање производа, успостављање међународног партнерства, информатизације региона, имплементације ИКТ у приватном, јавном и цивилном сектору, обезбеђивање активније улоге

регионалних институција у координисаном наступу на иностраном тржишту и промоцији технолошких иновација успешно имплементираних у МСП, промоција успешних технолошких фирми. Предложени пројекти: „Оснивање Регионалног бизнис иновативног центра“, „Израда студије индустријског развоја округа“.

Мера 2. Удруживање малих и средњих предузећа у кластере и мреже добављача је првенствено произашло из потребе повећања ефикасности МСПП у њиховом тржишном наступу. У оквиру ове мере ће се предузети следеће активности, нпр: мапирање индустријске концентрације и интересовања привредника, дефинисање најперспективнијих делатности за удруживање у циљу извоза, развој кластера дрвне индустрије који је у оснивању и међународно повезивање, формулисање видова подршке РРА у организационим и пословима умрежавања потенцијалних кластера. Предложени пројекти: „Оснивање кластера дрвопрерађивача и произвођача намештаја“, за који је већ изражено велико интересовање привредника округа, као надградња међународног пројекта који је РРА са стејхолдериима успешно започела, „Оснивање СХП виртуелног центра за јачање партнерства индустријских добављача“.

Мера 3. Остваривање бољег приступа МСПП локалном и иностраном тржишту је захтев Повеље и Акта малог бизниса ЕУ, као и бројних стратешких националних опредељења. У оквиру ове мере ће се предузети активности на: изради програма информисања, сарадње, унапређења способности МСП за учешће у локалним набавкама, оснивању адвокатске мреже заштите интереса МСПП и борбе против корупције и монопола, те сталном информисању, истраживању тржишта, цена и трендова, могућностима заједничког наступа и аутсорсинга.

2. Приоритет: Подршка развоју МСПП

Мера 1. Повећање динамичности МСП

Мера 2. Стварање бољих услова финансирања

Мера 3. Развој и промоција преулетничког образовања, културе и вредности

Приоритет 2: Подршка развоју малих и средњих предузећа и предузетништва, је изузетно важан приоритет без чије реализације нема даљег утицаја на повећање запослености, динамичност и укупан економски развој. Предвиђене су следеће три мере преко којих би се реализовао овај приоритет:

Мера 1. Повећање динамичности МСПП сектора. Ова мера је од посебног интереса округа, обзиром да у смислу динамичности, без обзира на предузетнички дух и традицију заостаје за развијенијим регионима и за просеком државе. Активности које ће се на пример предузети за реализацију ове мере су: подршка оснивању нових фирми кроз различите видове развоја франшизинга, аутсорсинга, заједничких улагања, оснивање виртуелног Инкубатора за почетнике high-tech фирми, подстицање развоја МСП у привредним гранама средњих и високих технологија, подстицање новог начина рада МСПП на даљину, коришћењем нових информационих технологија и увођењем флексибилних облика рада. Развој услуга за МСПП према привредној делатности, локацији, старости фирме, пословним резултатима, полу власника, развој услуга бенчмаркинга, трансфера технологије, менаџмента, посебно кризног менаџмента, транзиције власништва, умрежавање саветодавне помоћи у окрузима и успостављање система ваучера, те развој индустријских односа и представљања интереса МСП на регионалном и националном нивоу и изградња регионалне статистике и повезивање са ЕУРОСТАТОМ, посебних база података за женска и породична предузећа. Ова мера ће се реализовати кроз пројекте попут предложеног: „Нове могућности за жене предузетнице (WB2WB) (развој и умрежавање женског предузетништва у прекограничном подручју)“, „Пројекте унапређења пословног локалног амбијента за предузетништво“, „Активности индустријских зона“.

Мера 2. Стварање бољих услова финансирања је мера од посебне важности за опстанак и развој сектора МСПП. У том смислу ће се радити на преносу искустава добре праксе из ЕУ на формирању нпр. Центра за обједињене финансијске информације о изворима и условима финансирања, израду елабората за апликације, формирање регионалног мултигаранцијског фонда, Фонда ризичног капитала, Кантри фонда са представницима дијаспоре из региона и Регионалне развојне банке, развоју економских функција локалних буџета у корист финансирања МСПП, едукацији МСПП о новим видовима финансирања, берзама и потенцијални инвестицијама, регионалним базама података и сајту МСПП са приказом пројеката за заједничка улагања и приватно јавно партнерство у области МСПП, као и на унапређење капацитета јавног и невладиног сектора у фискалним и буџетским функцијама, видовима заједничког планирања аплицирања за међународне пројекте

Ова мера ће се реализовати кроз неке од предложених пројекта као: „Развој регионалних финансијских институција: оснивање Фонда за развој, Гаранцијског фонда, Лизинг институција у окрузима“. Такође су интересантни утицаји пројекта везаних за изградњу хидроелектрана на Ибру на привредну активност: утицај на инвестиционе вредности, утицај на привреду и становништво, саобраћај, сарадњу Србије и Италије у развоју енергетике и сл.

Мера 3. Развој и промоција предузетничког образовања, културе и вредности. Ова је мера врло важна како због ширења филозофије, већ и због повећања мотивације за предузетништво, подстицање предузетничког образовања на свим нивоима образовања, оснивање предузетничког кампа за тинејџере са такмичењима за успешну предузетничку идеју, увођење регионалне награде за најбоље предузетнике, покретање клуба младих предузетника, израду медијског програма сталне промоције предузетничких достигнућа, емисије „Предузетничке идеје и запошљавање“, примери су активности преко којих се може реализовати ова мера, као и пројекти попут: „Унапређење техничке писмености запослених у МСП сектору у региону и успостављање мреже иновација“, „Развој фокусиране сарадње између факултета, техничких средњих школа, истраживачких институција, привредника за предузетничко образовање, идеје и такмичења“.

3 Приоритет: Унапређење јавног сектора у оквиру развоја тржишних функција

Мера 1. Развој економских функција јавног сектора

Мера 2. Развој тржишта понуде и потражње јавног сектора

Приоритет 3: Унапређење јавног сектора у оквиру развоја тржишних функција

Пошто се јавни сектор на тржишту појављује у улози потрошача јавних услуга (здравства, социјалних институција, медија и образовања) и у улози произвођача роба и услуга (у области образовања, јавног превоза, комуналне инфраструктуре, грејања), неке од приоритетних активности у наредном периоду од могућег већег утицаја на регионални развој су: ефикасније управљање имовином јавних установа и предузећа, унапређење инвестиционих потенцијала у општинама, развој финансијских тржишних интервенција јавног сектора, развој тржишних функција јавног сектора, посебно на тржишту набавки и прилагођености јавних набавки јачању регионалне привреде и запослености, и тржишту понуде, унапређењу доступности комуналних услуга, изградњи капацитета комуналних предузећа и јавних институција кроз развој приватно јавног партнерства.

Мера 1. Развој економских функција јавног сектора може се реализовати преко следећих примера активности: израде програма финансијских и нефинансијских подстицаја за економски развој округа, програма развоја и обједињавања буџетских средстава за регионални развој, формирања регионалног фонда ризика, развоја финансијског менаџмента, мониторинг програма за најпредузетничкију општину у региону, умрежавања ЛЕР канцеларија општина, регионалних програма, формирања регионалног тима за финансијску подршку регионалним пројектима, приватизација јавних предузећа, формирање транзиционог фонда и слично.

Мера 2. Развој тржишта понуде и потражње јавног сектора може укључити активности на развоју тржишта понуде у области пружања јавних, комуналних и социјалних услуга, развој приватно јавног партнерства у пружању услуга јавног сектора Развој регионалног тржишта потражње за робама и услугама јавног сектора, остваривање политике јавних набавки у интересу економског развоја и израду програма за смањење корупције и сиве економије.

4 Приоритет: Развој одрживог туризма

Мера 1. Развој туристичке понуде

Мера 2. Развој селективних облика туризма

Мера 3. Повећање видљивости туристичке понуде округа

Приоритет 4. Развој одрживог туризма. Због великих потенцијала у области туризма овом сектору је унутар пословног сектора додељени и посебан приоритет, мере и активности у циљу развоја одрживог туризма, богатије туристичке понуде, бројнијих и савременијих капацитета, посебних програма за развој одређених врста туризма, као и промоције региона као дестинације.

Мера 1. Развој туристичке понуде је суштина промена у туристичком сектору, која се може извршити преко следећих активности: унапређења међусекторске сарадње, валоризација заштићених подручја, културне баштине, креативних индустрија у циљу нових туристичких производа, валоризације тржишног потенцијала постојећих туристичких производа и понуде, за које постоји добра ресурсна основа, формирања жељеног скупа туристичких производа и понуде за конкуренцију на туристичком тржишту, Развоја и комерцијализација туристичких производа:

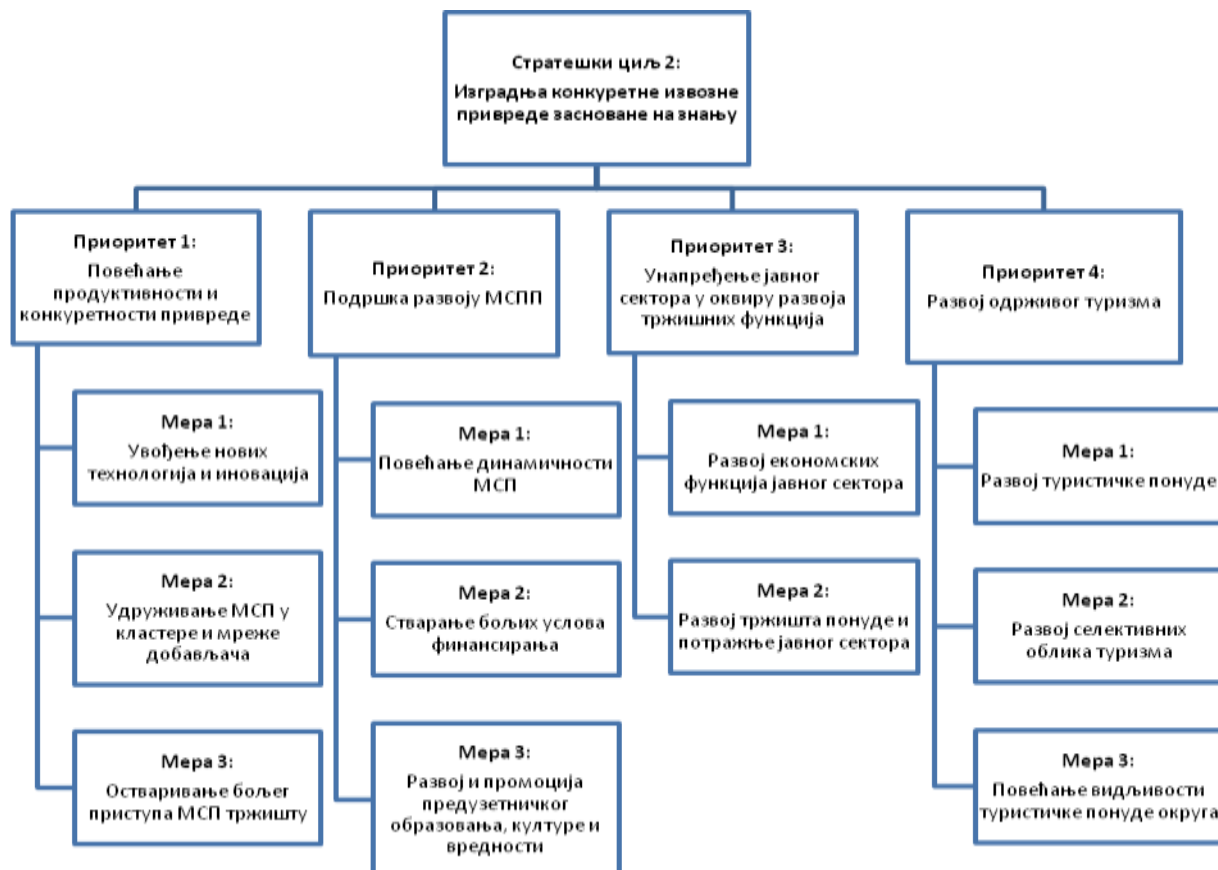
краткорочно успешних / Кружна путовања ("Touring"); пословни туризам + МИЦЕ; Догађаји ("Events"), Специјални интереси, као и дугорочно успешних ("long run"): Бањски и здравствени туризам ("Spa & Wellness"); Планине ("Mountain Holidays"); Рурални/еко/сеоски туризам. Такође се могу разрадити активности специфичних садржаја понуде, унапређења људских капацитета (знања, вештине, мотивацију) запослених у туризму и подршка увођењу туристичког система квалитета у јавном и приватном сектору. Предложени пројекти: „Унапређење креативних индустрија у функцији развоја туризма“, „Формирање еко музеја“, „Путеви традиционалне хране“, „Playball“. У пројекте који могу да допринесу садржајима туристичке понуде треба укључити и оне везане за хидроелектране на Ибру као: Историјска димензија и архитектонско амбијентално уклапање у окружење, на развој спорта и туризма, на режим и квалитет вода Ибра и сл.

Мера 2. Развој селективних облика туризма може се вршити преко следећих активности: Унапређења бањског/ здравственог, планинског, руралног туризма, развоја сеоског туризма, дефинисања развоја одрживог туризма. Ова мера реализоваће се кроз неке од предложених пројеката: „Развој садржаја, инфраструктуре и управљања националним парковима и парковима природе – умрежавање, сарадња, јачање менаџмента / Копаоник-Дурмитор или Голија–Дурмитор“, „Развој авантуристичког туризма на подручју Голија-Дурмитор“, „Развој културног туризма у региону (или прекогранично) надоградња на Трансроманику“, „Дигитална историја“, „Израда алата за валоризацију културне баштине у туристичке сврхе“, „Развој туристичких инфо центара и туристичке сигнализације“, „Еко караван-развој еко туризма у прекограничној регији“, „Укључивање у еко планинарску европску трансверзалу“.

Мера 3. Повећање видљивости туристичке понуде округа је изузетно битно. Активности које се могу предузети су следеће: Увођење модерног, интегрисаног туристичког информационог система, израда маркетинг материјала, спотова, медијских емисија и регионалног сајта туризма, додатна промоција природних лепота, организовање учешћа на међународним сајмовима, годишњих истраживања туристичког тржишта и ставова туриста, као и активности подршке успостављању туристичких инфо-центара, информативних панела са мапама, атракцијама и ресурсима.

Ови приоритети и мере имају хоризонтални утицај на све облике одрживог и инклузивног развоја и опстанак оба округа, посебно на заустављање депопулације становништва и квалитет живота.

Графикон 8. Графички приказ Стратешког циља 2, приоритета и мера

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3: Унапређење пољопривреде и одрживости руралног развоја**3.1. Дефинисање стања, приоритета и мера**

Стање и потенцијали у области. Компаративне предности у пољопривредној производњи Рашког и Моравичког округа укључују: добру комбинацију природних ресурса, климатских услова и еколошки чисте околине, који посебно погодују развоју ратарства, воћарства и сточарства, а незагађена околина сакупљању производа из природе и њихову прераду. Извоз је такође значајан, посебно извоз воћа, поврћа, меса и млечних производа. Екстензивна, натурална производња ниске тржишности, одсуство специјализације, техничко-технолошко заостајање, недовољно инвестирање у техничку опремљеност, трансфер знања и нове технологије, спора измена аграрне структуре; лоше спроведен процес приватизације; споро прилагођавање европским стандардима и нестабилан систем подршке резултирао је ниским нивоом пољопривредне производње, малом додатом вредношћу производа. Финансијско тржиште је такође недовољно и неприлагођено потребама пољопривреде, а за мала и средња газдинства оба округа, отежан је приступ тржишту и финансијском капиталу.

Сталне миграције, девастирање сеоског подручја посебно брдско-планинског су највећа претња економском регионалном развоју пољопривреде, али и економским непољопривредним активностима у руралним срединама Рашког и Моравичког округа у наредном периоду. Дефицит виталне радне снаге у пољопривреди, могао би да постане озбиљан ограничавајући фактор њеног интензивнијег раста, посебно уколико не буде адекватно праћен техничко-технолошким прогресом. Осим тога, евидентан је и недостатак техничко-технолошких знања и вештина пољопривредних произвођача, као и дефицит менаџерског кадра у свим сегментима производног ланца. Раст пољопривредне производње је немогуће достићи без убрзаног раста продуктивности, паралелно са реструктурирањем.

У сектору пољопривреде с аспекта потенцијала и шанси за регионални развој, посебно је значајно постприватизационо реструктурирање прерађивачких капацитета у организационом и технолошком смислу, како би испунили стандарде и критеријуме европског тржишта, повећали конкурентност и створили предуслове за пласман пољопривредних производа на тржиште ЕУ. Природне предности треба искористити за интезивирање пољопривредне производње, кроз стварање услова погодних за:

- Повећање инвестиција у разноврсне непољопривредне и пољопривредне пратеће делатности и садржаје, прераду пољопривредних производа, меса и млека, сакупљање и прераду биља, прераду дрвета, разне облике руралног туризма и предузетништва.
- Већу заступљеност сточарства, бољу валоризацију радних и производних потенцијала; остваривање веће добити (по грлу стоке, по хектару и по запосленом); одржавање и побољшање плодности земљишта и јачање извозне оријентације агроиндустријске производње
- Подстицање квалитета пољопривредних производа и извоза оних са већом додатом вредношћу
- Брже увођење стандарда система квалитета, безбедности хране, заштите географског порекла робе и брендирања карактеристичних производа овог подручја
- Унапређење тржишног наступа и информисаности пољопривредних произвођача, промоције, организације сајмова и изложби
- Стварање услова за развој комерцијално-кредитног и финансијског сектора који би адекватно одговорио пољопривредницима краткорочним, средњорочним и дугорочним кредитима
- Унапређење руралне инфраструктуре у надлежности општина
- Оснивање нових земљорадничких задруга на принципима тржишне економије, као и реструктурирањем и оспособљавањем постојећих прерађивачких капацитета; оснивањем приватних предузећа за производњу и прераду пољопривредних производа, пратећих услуга и нових садржаја, која ће имати кооперантски однос са домаћинствима и малим приватним газдинствима; покривањем целокупног подручја ветеринарским и саветодавним службама
- Удруживање у задруге, удружења и кластере као предуслов развоја малих газдинстава и остваривање подршке општинских органа у оснивању и функционисању ових удружења

- Ефикасније коришћење државног пољопривредног земљишта
- Израду стратешких регионалних докумената за развој сеоског подручја и рурални развој, као и припрему регионалних пројеката за веће коришћење финансијских средстава министарства, донаторских фондова и фондова ЕУ.

У овој области су дефинисана три приоритета са девет мера и активности који имају хоризонтални утицај на депопулацију, запошљавање, економски и социјални прогрес, извоз и квалитет живота од којих се истичу следеће:

1. Приоритет: Развој конкурентног извоза пољопривреде и прехранбене индустрије

Мера 1. Повећање квалитета и асортимана извозних пољопривредних производа

Мера 2. Повећање продуктивности и профитабилности пољопривредне производње

Приоритет 1. Повећање конкурентности и извоза пољопривредних производа који ће се спровести преко две мере:

Мера 1. Повећање квалитета и асортимана извозних производа може се реализовати преко следећих могућих активности: успостављања боље сарадње са научно-истраживачким и образовним институцијама из округа на увођењу нових технологија у пољопривредну производњу, израдом програма подстицаја истраживања у пољопривреди и програма прилагођених саветодавних служби потребама произвођача и домаћинстава округа, подстицајем и применом истраживања нових ензима и микроорганизама у биопроцесима који доприносе формирању нових производа, укључујући и продукцију биомасе, као и увођење међународних стандарда, заштите географског порекла и захтева ЕУ у пољопривредној и прехранбеној индустрији и осигурање безбедности хране. У оквиру активности за унапређење конкурентности у пољопривреди и шумарству, посебно ће се радити на регионалном програму привлачења инвестиција у пољопривреду и шумарство Рашког и Моравичког округа. Предложени пројекти: *Јачање конкуренције кроз: сертификацију Eurore gar за примарну пољопривреду, успостављање мреже пољопривредних произвођача и прехранбених фабрика, организовање тренинга и предавања за учеснике мреже, организација наступа мреже на сајмовима и успостављање нових канала за дистрибуцију и продају; „Јачање конкурентности и промоције еколошких произвођача кроз отварање Web Shop-а/Интернет трговине с пратећом инфраструктуром“, „Мапирање еко-зона, нетретираних подручја хемијским средствима, са свим претходним анализама, валоризација датих подручја“.*

Мера 2. Повећање продуктивности и профитабилности пољопривредне производње је међу првим задацима, а реализоваће се активностима на: развоју интензивне и органске пољопривредне производње, коришћењу постојећих биолошких ресурса, укупњавању земљишних поседа, очувању земљишта, биљних и животињских ресурса, као и пружању техничке помоћи пољопривредницима у циљу повећања плодности и одрживог коришћења земљишта.

2. Приоритет: Обједињавање пољопривредне понуде региона

Мера 1. Умрежавање и кластерско повезивање ланца добављача

Мера 2. Маркетинг и брендирање пољопривредних производа

Приоритет 2. Обједињавање пољопривредне понуде региона. Због ефикаснијег наступа на тржишту, постизања веће ефикасности и садржаја понуде, овај приоритет ће се реализовати кроз:

Мера 1: Умрежавање и кластерско повезивање ланца добављача, са формирањем робно, транспортног логистичког центра округа за воће и организовањем кластера у пољопривредном сектору према хоризонталној повезаности сектора, пољопривредних и социјалних задруга, финансијских, научних и образовних институција. Предложени пројекти: *„Оснивање мреже за сакупљање и сушење лековитог биља (подручје на релацији Голија-Дурмитор)“*

Мера 2. Маркетинг и брендирање је неопходно за квалитетнију понуду, тако да ће се ова мера релизовати кроз активности: брендирања пољопривредних производа, организовања берзанског и “on line” пословања, обуке пољопривредних газдинстава, дигитализацију, савременог паковања за тржишне нише ЕУ, формирања регионалног подцентра интегрисаног пољопривредног информационог система у РРА, промовисања пољопривреде, промовисање непољопривредних активности и садржаја, изградњу ефикасног система тржишних информација пољопривреде и формирање регионалног сајта у РРА за пољопривредну понуду и улагања. Предложени пројекти: *„Анализа- дефинисање типских домаћинстава и модел препорука“, „e-rural net: е-учење као средство за повећање могућности за доживотно учење у руралним подручјима, са акцентом на*

малим и средњим предузећима, микро-предузећима, само-запосленима и лицима која траже запослење“.

3. Приоритет: Интегрални рурални развој

Мера 1. Обезбеђивање мера подршке руралног развоја

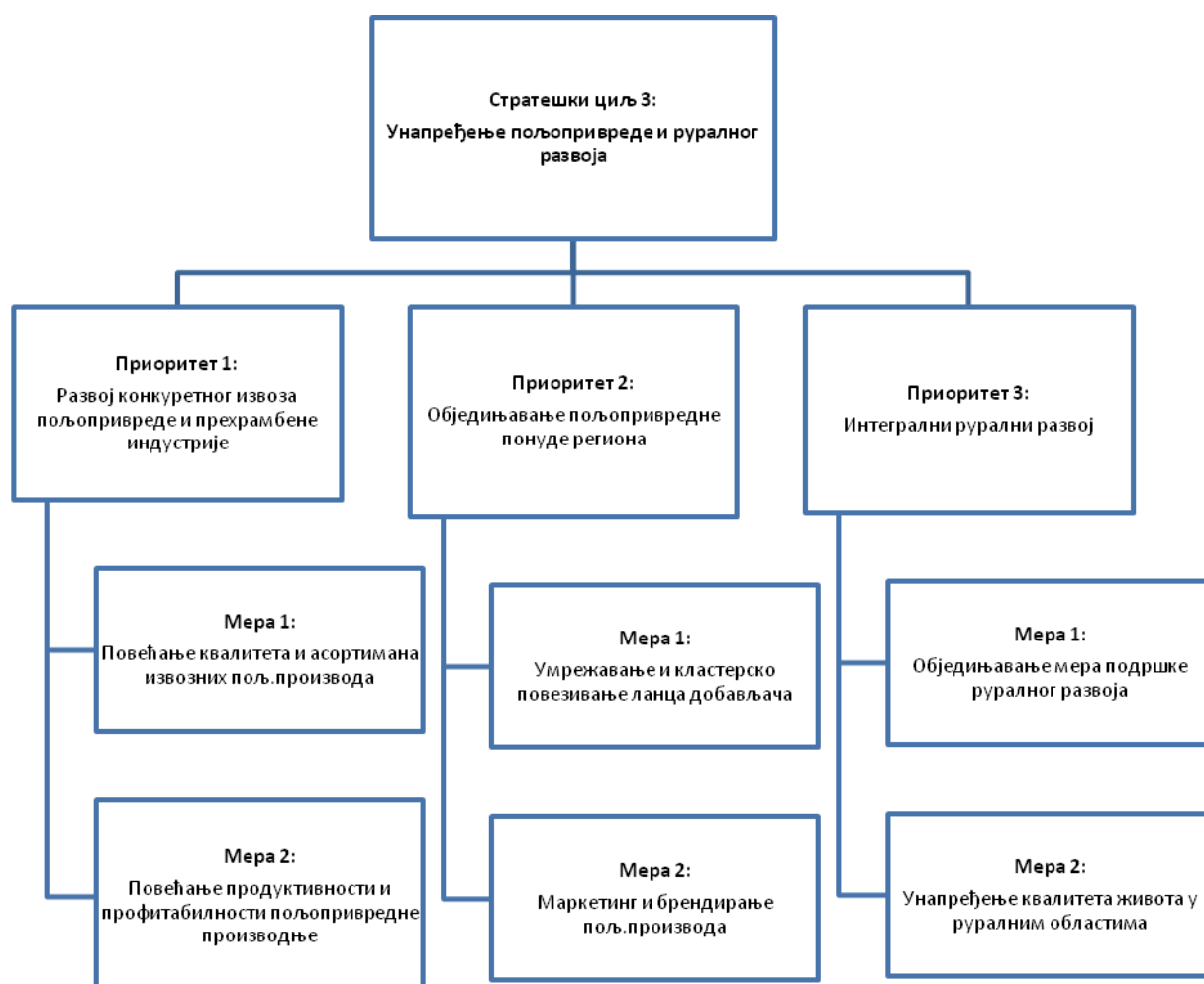
Мера 2. Унапређење квалитета живота у руралним областима

Приоритет 3: Интегрални рурални развој, је врло сложен и обухвата подстицајне мере за младо и старије становништво у руралним подручјима, посебно оних са изразитим миграционим салдом.

Мера.1. Обезбеђивање мера подршке за рурални развој обухвата активности: осавремењавања и обједињавања мера институционалне финансијске и нефинансијске подршке руралним подручјима округа, посебно мање развијеним, увођење нових облика кредитне подршке: формирање регионалног Фонда за микрокредитирање пољопривреде и микролизинг, обезбеђивања подршке животном стандарду за пољопривреднике који не могу својом производњом да обезбеде економски опстанак на тржишту.

Мера 2. Унапређење квалитета живота у руралним областима ће се реализовати активностима: израде програма, евалуације, праћења реализације извештавања, координације и спровођења мера техничке помоћи руралном развоју, у складу са захтевима ЕУ; подстицања развоја женског, породичног и омладинског предузетништва, програма за запошљавање младих и дестимулисање миграција, унапређења социјалне и комуналне инфраструктуре на селу, оснивања теледомова и др. Предложени пројекат: „Промовисање запошљавања и приступа кључним планинским подручјима“.

Графикон 9. Приказ стратешког циља 3. са приоритетима и мерама

Стратешки циљ 4. Унапређење регионалне инфраструктуре, одрживог управљања ресурсима и заштите животне средине**4.1. Дефинисање стања, приоритета и мера****Стање и потенцијали у области.**

Реализовањем овог стратешког циља допринеће се одрживом развоју и унапређењу институционалних оквира за започињање већих привредних активности и искоришћење природних, културно-историјских и људских потенцијала Рашког и Моравичког округа. Одрживи развој ће утицати на изградњу ресурсно ефикасније, одрживије и конкурентније привреде, увођење нових процеса и технологија, укључујући и зелене технологије и побољшано коришћење природних и културних ресурса да би смањено притисак на деградацију животне средине, губитак биодиверзитета и неодрживу употреба ресурса. Постизање раста округа у наредном периоду, тражи ефикасније коришћење постојећих ресурса, њихову заштиту, смањење штетних емисија, али и улагања у нове обновљиве изворе енергије, подстицање зеленије, еколошки одговорније привреде и нових послова у области животне средине. Такође, тражи јачање људских капацитета у смислу бољег и ефикаснијег коришћења и управљања природним и културним ресурсима, подизања свести и образованости становништва и њиховог активног учешћа у реализовању пројеката из ове области. Ресурсно ефикасни окрузи у 2015. години, траже активности и пројекте за подршку привреди са ниском емисијом угљеника, повећано коришћење обновљивих извора енергије, модернизацију сектора транспорта и друге инфраструктуре као и промовисање енергетске ефикасности односно појачано коришћење обновљивих извора енергије.

Енергетска ефикасност и веће коришћење обновљивих извора енергије представљају један од значајних потенцијала за повећање економске снаге Рашког и Моравичког округа. Због постојања великих нерационалности у производњи и потрошњи енергије, и значајног неискоришћеног потенцијала обновљивих извора енергије, позитивни резултати се могу постићи у релативно кратком периоду комбинацијом техничких и организационих мера уз подстицајне мере државе. У последњих 10 година, технологије у областима енергетске ефикасности, обновљивих и алтернативних извора енергије се најбрже развијају у свету, што би и на подручју Моравичког и Рашког округа могао бити основ за развој одрживих, конкурентних и извозно оријентисаних малих и средњих предузећа у овој области индустрије. Из ових разлога се одрживо коришћење енергије, повећањем енергетске ефикасности и већим коришћењем обновљивих извора енергије, поставља као један од најбитнијих приоритета регионалног развоја Рашког и Моравичког округа.

1. Приоритет: Изградња регионалне инфраструктуре

Мера 1. Обезбеђење услова и утицај на реализацију пројеката регионалне инфраструктуре

Мера 2. Учешће у реализацији прикључних саобраћајница

Мера 3. Унапређење саобраћајне и комуналне инфраструктуре за пословне зоне, научни парк, Технолошки центар и инкубаторе

Мера 4. Унапређење туристичке сигнализације

Приоритет 1. Изградња регионалне инфраструктуре

Овај приоритет је од највеће важности за развој свих сектора и области живота и рада оба округа и суштинског је стратешког утицаја и предуслов је предвиђеног регионалног развоја по свим другим циљевима и приоритетима на целој територији оба округа протеже се кроз читав Регион и ван њега. Реализацијом Мере 1. и активностима унутар ње би се успоставила најбоља могућа веза са коридором 10 и обезбедила далеко боља комуникација унутар Региона, затим директна веза са главним градом Републике Србије као и излазак на Јадран, веза са правцем аутопута Краљево – Чачак. Хоризонтални стратешки утицај на економски развој, конкуреност и инвестиције округа, квалитет живота становника, успостављање оперативније веза између железничког правца Београд – Бар и железничких праваца Е-85 и Е-70, овај приоритет и мере унутар њега стављају у предуслова укупног развоја округа. Проценом потреба у Рашком и Моравичком региону потреба изградње основне и друге инфраструктуре утврђена је као једна од кључних за ефикасност привреде, доступност региона, привлачност улагања и унапређења животног стандарда становништва. У нивоу и квалитету основне инфраструктуре регион заостаје за националним просеком с једне стране. Стога, комунална, туристичка и други видови инфраструктуре концентришу активности и пројекте управо на: изградњу прикључних саобраћајница магистралним путевима, пратећих садржаја за аеродром „Морава“ у Лађевцима, изградњу електро мреже, гасовода и прочишћивача за воду. Решавање овог приоритета допринеће већој доступности унутар региона, смањењу регионалне неуједначености у односу на приступ комуналној и саобраћајној инфраструктури, те конкурентности привреде округа у комуникацији са другим тржиштима преко савремених саобраћајница, као и смањењу притиска на животну средину округа.

Мера 1. Обезбеђење услова и утицаја на реализацију пројеката регионалне инфраструктуре

Следећи предложени пројекти су од кључне важности за равномеран развој региона

- a. Аутопута Појате – Прељина
- b. Аутопута Београд – Јужни Јадран
- c. Даља изградња аеродрома „Морава“, Лађевци¹⁰
- d. Побољшање железничког саобраћаја на прузи Пожега – Сталаћ

Иако су ови пројекти у ингеренцији националних тела, на регионалном нивоу кроз активно учешће свих заинтересованих страна настојат ће се створити услови за реализацију ових пројеката кроз дефинисање потреба, припрему релевантне техничке документације, израду анализа и студија те спровођењу других активности усмерених на национална и друга надлежна тела с циљем њихове реализације.

Мера 2. Учешће у реализацији прикључних саобраћајница

Изградња и унапређење путне инфраструктуре прикључних саобраћајница на магистралне путеве, прикључних саобраћајница на регионалне путеве и прикључак на путеве повезане са аеродромом „Морава“ у Лађевцима са пратећим садржајима је од великог значаја за укупне комуникације унутар и ван округа. Нпр. учешће у изградњи обилазнице око Новог Пазара у дужини од 20 км, учешће у изградњи магистралног пута Нови Пазар – Сјеница.

Мера 3. Унапређење саобраћајне и комуналне инфраструктуре за пословне зоне, научни парк, Технолошки центар и инкубаторе

У следећем развојном периоду, ова ће се мера реализовати кроз следеће пројекте: комплетирање водоводне и канализационе мреже у окрузима, изградњу комуналне инфраструктуре у функцији развоја слободних зона, технолошких паркова, пословних инкубатора и предузетничких центара, изградњу примарне и секундарне гасоводне мреже, што би требало да утиче да се од садашњих 76% домаћинства оба округа који су прикључени на јавни водовод, и 61% домаћинства на канализациону мрежу, доступност ових ресурса повећа. Предложени пројекти: *изградња електро и гасоводних мрежа, Изградња техно и Иновативног центра у Чачку, изградња Научно-технолошког парка у Чачку* и сл.

Посебним студијама ће се дефинисати оправданост (појединачно за сваког), услови одрживости (пре свега финансијске), и опрезно приступити избору места ових центара, водећи рачуна и о спремности појединачних локалних јединица да прихвате улогу регионалног „домаћина“, водећи рачуна да се обезбеди равномерност унутар Региона – децентрализација.

Мера 4. Унапређење туристичке сигнализације

Због недостатка сигнализације, у оквиру ове мере, биће реализовани пројекти који су усмерени на унапређење опште сигнализације у окрузима као и унапређење туристичке сигнализације, нарочито на подручјима од већег туристичког значаја. Предложени пројекти: *„Туристичка сигнализација за руту “Путеви Романичке културе – Трансроманика“*

2. Приоритет: Управљање водама

Мера 1. Смањење угрожености речних водотокова

Мера 2. Унапређење снабдевања потрошача водом

2.Приоритет. Управљање водама

Вода је кључни развојни ресурс Рашког и Моравичког округа. Коришћење и заштита вода на подручју два округа заснива се на водом богатим извориштима регионалног значаја. *Потенцијали развоја водопривреде* заснивају се на:

- подручје округа је једна од ретких зона Србије у којој се могу реализовати акумулације са сезонским / годишњим регулисањем протока; планирано је и више других акумулације са већим стапенима регулисања, које су окоснице више регионалних система за снабдевање водом насеља; предвиђена је могућност преусмеравања дела вода Увца из акумулације Радоиња у слив Великог Рзава, и Ибра што би у кризним маловодним периодима било неопходно за одржавање у функцији бројних низводних водоводних система; Посебну погодност подручја чини и то што се воде могу захватати на самом извору или преко плитких бунара (до 100 м), што је доказано на свим локалитетима. На подручју Ивањице основни печат квалитету вода дају палеозојски шкриљци, па су овде забележене највеће минерализације (1,8-4,5 г/л) и најмање издашности појава ($Q < 1$ л/с). Ове појаве налазе се

¹⁰ I фаза конверзије војног аеродрома у међовити је завршена у септембру 2011.

у: Лучанима, Приликама, Ивањици. На подручју оба округа развијају се два велика регионална система за обезбеђење воде највишег квалитета:

1. Западноморавско-рзавски регионални систем са три подсистема, који сада раде аутономно, али чије се функционално повезивање предвиђа у даљим временским периодима, ради повећања поузданости и функционалности: Подсистем Рзав се већим делом већ формирао и сада снабдева насеља на подручју општина, Лучани, Чачак и Горњи Милановац /Ариље, Пожега/; Подсистем Западна Морава, групни водоводи у сеоским насељима у општинама Чачак и Г. Милановац /Пожега, Косјерић,/ која су ван обухвата регионалног довода са Рзава. Водоводни систем Ивањице има довољно изворишта која му омогућавају да се развија као поуздан аутономан субсистем.
 2. Ибарско-шумадијски регионални систем. Њему на подручју припада део слива Људске реке, на коме ће се лоцирати вишенамеска акумулација Беле Воде, важна за снабдевање водом града Нови Пазар, за уређење водних режима (заштита од поплава и повећање малих вода), снабдевање индустрије водом и др.
- Подземне воде. Унутар кречњачких мезозојских седимената, захваљујући постојању добро развијеног система каверни и канала повезаних пукотинским системима, формирају се значајне карстне издани. Нека насеља су на овај начин решила проблеме водоснабдевања: Горњи Милановац (3 водовода са око 90 л/с).
 - водни потенцијали ће постати кључни развојни ресурс овог подручја, с обзиром на праксу у ЕУ да се ресурсна рента усмерава према местима где се ти ресурси налазе, чувају у високим класама квалитета, акумулишу и одакле се усмеравају према удаљеним потрошачким подручјима; могућа је реализација дела каскаде врло значајних вишенамеских акумулација и хидроелектрана, као један од врло значајних развојних потенцијала општина Рашког округа.

Кључна ограничења су: водни режими једног броја водотока су израчито бујични, што отежава услове коришћења и заштите вода и заштите од вода; лоше стање санитације свих насеља, индустријски капацитети као концентрисани загађивачи и бројне депоније у речним коритима (З. Морава и Ибар и њихове притоке) све више угрожавају квалитет вода. Проблеми који чине сложенијим будуће интегралне развојне пројекте имају два узрока:

- проблеми који су изван управљачког обухвата, који се односе на феномене геофизичког карактера (неповољни водни режими), проблеми квалитета вода, настали због неповољног антропогеног деловања на неке од водотока региона. Кључна ограничења су следећа: изразита временска неравномерност протока на подручју као један од главних природних, геофизичких проблема који треба решавати развојним пројектима; водни режими свих водотока су израчито бујични, што јако отежава услове коришћења и заштите вода и заштите од вода.; водоводни системи су концепцијски добро грађени, али су лоше одржавани, са великим губицима који су у неким градовима већи од 40%; глобалне климатске промене које се већ очитују на овим просторима посебно ће се одразити на даље погоршање екстремних хидролошких феномена; не одржава се у законски прописаним условима тзв. водно земљиште, у коме се, према Закону о водама, али и према свим другим планским документима (укључив и ППРС) не смеју градити објекти осим оних који служе за водопривредне потребе; због орографских, климатских и педолошких услова доста су ограничени земљишни ресурси у класама погодним за наводњавање, те нема могућности за развој великих система за наводњавање.

Основна ограничења у погледу квалитета животне средине и природних вредности су: присуство отпада, посебно на почетку слива Ибра, тешких метала као суспендованих честица у ваздуху и земљишту, којим се посредно загађују и водотоци и водоакумулације (Горњи Милановац, Лучани, Чачак,); бројни извори загађења, непостојање интегралног мониторинга у погледу загађења воде, квалитета вода у рекама акумулацијама и излива отпадних вода и недостатак локалних еколошких акционих планова и регионалног и дугорочних локалних и регионалних програма заштите и унапређења животне средине као и катастра загађивача; утицај пољопривредне производње на квалитет воде.

Мера 1. Смањење угрожености речних водотокова

У том смислу се стратешки у области заштите водних ресурса подстиче:

- одговорно управљање водама, уређењем и заштитом водотокова у оба округа у складу са реалним потенцијалима и ограничењима природних и створених вредности и дугорочним потребама економског и социјалног развоја и заштите животне средине, а што ће се остварити кроз регионалне мере заштите животне средине, односно: (а) спречавањем деградације водотокова као најзначајнијег природног ресурса и добра и заштите водоакумулација; ефикасним управљањем отпадом.

Циљеви ефикасне заштите и коришћења вода су:

- Трајно обезбеђење класа квалитета свих водотока, антиерозиона заштита сливова, применом биолошких мера заштите (пошумљавање, мелиорација пашњака) са двојком функцијом: (а) заштита слива и смањење продукције наноса, (б) продуктивно-економско и развојно уређење брдско-планинских подручја, како би се створила економска основа за привређивање, одржавање и даље уређење сливова, ефикасна контрола експлоатације грађевинског материјала на основу пројеката експлоатације усклађених са пројектима регулације река.

Концепција заштите водних ресурса засниваће се на:

- *заштити и рационалном коришћењу водних потенцијала* сливова Западне Мораве и Ибра, посебно њихових изворишних делова, као изворишта регионалних система водоснабдевања и свих локалних изворишта на планском подручју; искоришћење и заштита речних токова, трајно обезбеђење класа квалитета свих водотока на подручју слива В. Рзава, З. Мораве, чишћење акумулација и приобаља Ибра од депонованог амбалажног отпада и уклањање смећа са обала З. Мораве и Ибра из корита река који угрожава квалитет воде;
- *препознавање и уклањање извора загађивања река*: испитивањем квалитета отпадних вода и праћењем хаваријских загађења (према Закону о водама, чл. 105.); пречишћавањем отпадних вода до нивоа који одговара ГВИ, односно до нивоа којим се не нарушавају стандарди квалитета животне средине реципијента (према Закону о водама, чл. 99.); успостављањем система интегралног управљања отпадом на територијама свих општина/градова у складу са планским решењима; спречавањем одрањања и спирања смећа у реке са постојећих сметлишта, до њиховог затварања и ремедијације; и рационалном и стручном употребом пестицида и вештачких ђубрива на сливном подручју постојећих и планираних водоаккумуляција;
- *очување и унапређење водених екосистема* и повећање биолошке разноврсности у акумулацијама, водотоцима; заштита река, као и водотока који су стављени или ће бити стављени под одређени режим заштите, у смислу да се на сливовима који се третирају као изворишта регионалног ранга не дозвољава развој индустрија које захтевају веће количине технолошке воде и које производе веће количине отпадне воде, већ само чисте индустрије са вишим нивоима финализације; потпуној санитацији насеља, обновом и проширењем канализационих система градских/општинских центара и околних насеља, са изградњом постројења за пречишћавање отпадних вода општег типа, и санитацијом осталих насеља, приоритетно у ужим зонама заштите изворишта. уклањање депонија чврстог отпада крај река и њихових притока и ремедијација контаминираних површина; уклањање свих осталих депонија из водотока и акумулација; пречишћавање отпадних вода

Концепт заштита квалитета вода оствариваће се интегралним мерама:

- Технолошким мерама, реализацијом постројења за пречишћавање отпадних вода насеља, као и предтретманима производних предузећа пре увођења отпадних вода у канализацију, са уклањањем свих опасних материја, водопривредним мерама, које подразумевају повећање малих вода и управљење квалитетом наменским испуштањем чисте воде из акумулација, Организационо-економским мерама, које подразумевају забрану стављања у промет опасних и загађујућих супстанци за које постоји замена (нпр. неразградиви детерџенти, материје са доста фосфора и азота који остају у отпадној води). Најважнија мера је примена накнада за загађивање отпадних вода чија висина мора да буде већа од трошкова пречишћавања отпадних вода.

Посебни циљеви развоја водопривреде су:

- Заштита изворишта воде применом мера уређења и заштите простора, и посебних мера заштите сливова
- Заштита од поплава
- Стварање услова за развој система за наводњавање и интензивну производњу економски профитабилних повртарских култура у долинама, посебно у долини З. Мораве и Ибра.
- заштита земљишта од ерозионих процеса, бујица, заслањивања и др.; спречавање инцидентних неконтролисаних испуштања загађујућих материја у воде и земљиште
- доношење аката о проглашењу заштићених водних подручја

Ова ће се мера реализовати кроз следеће предложене пројекте: Изградња постројења за пречишћавање отпадних вода, Регулација речних корита, Рано упозоравање и успостављање система заједничке обране од поплава, Повећање свести грађана и привреде о важности очувања овог ресурса.

Мера 2. Унапређење снабдевања потрошача водом

У области водопривредне инфраструктуре је важно да се поступно реализују два система /планирана и у Просторном Плану Србије: (а) Западноморавско-рзавски систем за снабдевање насеља водом са три функционална подсистема (Рзав, Западна Морава); и (б) део Ибарско-

шумадијског регионалног система, заштита постојећих и планираних изворишта водоснабдевања и водоакумулација, успостављањем одговарајућег режима санитарног надзора и заштите животне средине у непосредној, ужој и широј зони заштите изворишта, као и резервација простора за планиране акумулације реализација акумулација, као кључних објеката за поуздано функционисање система за снабдевање водом насеља;

- **обнова водовода и повећање њихове поузданости** изградњом одговарајућих резервоара у зонама насеља која се снабдевају водом; успостављање савремених мерно-управљачких система за мерење свих управљачки релевантних величина у свим водоводима; и обнова и довођење у радно стање локалних изворишта Чачка и других градова у Рашкој области као изворишта за технолошку воду предузећа у индустријском басену; могућност интервентног коришћења у изузетним хаваријским ситуацијама у регионалном систему. ревитализација и проширивање водоводног система и смањење губитака воде; подстицање рационалне потрошње воде у домаћинствима, индустрији и другим делатностима;
- **развој канализационих система** (проширење обухвата система на не мање од 90% домаћинства која имају водовод, укидање свих парцијалних излива колектора, изградња магистралних одводника до локација ППОВ и реализација ППОВ, при чему је приоритет изградња ППОВ за насеља која угрожавају регионална и друга велика изворишта), или ефлуентно делују на дугим потезима река које су осетљиви екосистеми и важне за несметано коришћење вода низводно; по потреби и продужена биоаерација и додатно уклањање азота и фосфора; ширење и модернизација канализационе мреже насеља у општинама/градовима, као и у сеоским насељима у којима је могуће обавити санитацију; Санитација насеља проширењем и реконструкцијом сепарационих канализационих система насеља градова и њима гравитирајућих сеоских насеља, и изградња заједничког ППОВ општег типа, са примарним и секундарним (биолошким) пречишћевањем (у зони изворишта и са продуженом биоаерацијом). Санитација осталих сеоских насеља, посебно у зонама изворишта, реализацијом вододрживих септичких јама и стварањем оперативне ограничације њиховог пражњења и одношења до ППОВ, односно, уклањања и коришћења у пољопривреди на санитарно безбедан начин
- **доследна примена Европске директиве о водама (2000/60/ЕЦ) и Закона о водама РС („Службени гласник РС“ бр. 30/10) у домену:** утврђивања и координације мера за површинске и подземне воде које припадају истом еколошком, хидролошком и хидрогеолошком сливу; спречавања или смањења утицаја незгода код којих долази до изненадног загађивања вода; осигуравања одговарајућих информација о планираним мерама и извештајима о напредовању њиховог спровођења, ради укључивања јавности у процес доношења и остваривања управљања речним сливовима

Ова ће се мера реализовати кроз следеће пројекте: Учешће у изградњи бране и акумулације “АРИЉЕ – ПРОФИЛ СВРАЧКОВО”, Учешће у изградњи и унапређењу водовода, Проналажење нових изворишта питке воде

3. Приоритет: Повећање енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије

- Мера 1. Унапређење енергетске ефикасности
- Мера 2. Повећање приступа изворима обновљиве енергије
- Мера 3. Унапређење Енергетског менаџмента

Приоритет 3. Повећање енергетске ефикасности и коришћења обновљивих извора енергије.

Енергетски интензитет и техничка заосталост привредних субјеката и прилично лоши индикатори енергетске ефикасности у грађевинарству отварају огроман простор и стварају велики потенцијал за примену мера енергетске ефикасности. На другој страни, пре свега, потенцијали за коришћење отпадне шумске и пољопривредне биомасе и енергије водотокова стварају могућности за веће коришћење обновљивих извора енергије. Треба рећи и да су потенцијали за коришћење соларне енергије већи у односу на многе европске земље где се она интензивно користи. На планинским масивима регије постоје потенцијали за коришћење енергије ветра, док у пар бања постоје потенцијали за коришћење геотермалне енергије. У изградњи будућих савремених депонија у регији мора се водити рачуна о одрживом коришћењу материјала и енергије отпада.

Израда енергетског биланса је централни елемент у систему енергетске статистике, односно енергетске базе података и користи се као основ за предвиђања потреба за енергијом, израде сценарија будућег развоја општина и округа, дефинисање енергетске и економске политике регије и општине. Да би се подстакле инвестиције у обновљиве изворе енергије неопходно је тачно проценити потенцијале и одредити локације за изградњу енергетских објеката. Управо Рашки и

Моравички округ чине највећи потенцијал Републике Србије за изградњу малих хидроелектрана снаге до 10 MW. Енергија биомасе је у овом тренутку највећи потенцијал за коришћење обновљивих извора енергије у Републици Србији. Сагледавање енергетског потенцијала биомасе (место, количина и састав) на подручју Рашког и Моравичког округа допринело би већем интересовању и започињању нових инвестиција првенствено за изградњу постојећа намењених производњи топлотне енергије и постројења за комбиновану производњу електричне и топлотне енергије (когенерација). У оквиру овог приоритета предвиђене су следеће мере са примерима пројеката:

Мера 1. Унапређење енергетске ефикасности

Ова ће се мера реализовати кроз следеће пројекте: Побољшана енергетска ефикасност у грађевинарству, Студија изводљивости за потенцијал биомасе на нивоу два округа. Унапређење јавне свести о енергетској ефикасности.

Мера 2. Повећање приступа изворима обновљиве енергије

Ова ће се мера реализовати кроз следеће пројекте: *„Студија изводљивости за потенцијал биомасе на нивоу два округа“*, *„Побољшање енергетске ефикасности у грађевинарству“*, *„Формирање образовног центра за енергетску ефикасност“*, *„Студија утицаја изградње хидроелектране на реци Ибар на квалитет вода“*, *„Анализа енергетских ефеката изградње хидроелектране“*, *„Оснивање револвинг фонда на бази уштеда остварених применом мера енергетске ефикасности“*, *„Анализа коришћења еолске енергије на планинским венцима“*, *„Анализа коришћења геотермалне енергије и одређивање најповољнијих локација реализацијом истражних бушотина“*.

Мера 3. Унапређење енергетског менаџмента

Енергетски менаџмент представља организовано, структурирано, систематично и трајно управљање енергетским токовима унутар општине и округа, почев од процеса производње и набавке енергената или енергије, преко процеса трансформације, све до финалног коришћења енергије. Управљање енергетским токовима обухвата технички, економски, социјални аспект, као и аспект животне средине. Општински, а потом енергетски менаџер округа има неколико врста задатака: да прикупља податке, да их оцењује и о њима извештава надлежни орган општине, да се консултује и да саветује доносиоце одлука на нивоу општине. Његов задатак је да врши техничку и економску анализу енергетских проблема и учествује у предлагању пројеката из ове области. Међу једним од кључних пројеката у оквиру једне мере је унапређење енергетског менаџмента јавне управе (изградња капацитета, формирање радног тела за ЕЕ, јавне управе, агенције и сл.).

4. Приоритет: Унапређење заштите животне средине

Мера 1. Смањење притиска отпада и загађујућих материјала на животну средину

Мера 2. Смањење угрожености биодиверзитета и геолошко-морфолошке разноврсности

Мера 3. Заштита пољопривредног земљишта и сузбијање штетних утицаја пољопривредне производње на животну средину

Мера 4. Промоција вредности одрживог развоја и јачање јавне свести

Приоритет 4. Унапређење заштите животне средине.

Одговорно управљање развојем, уређењем и заштитом простора у складу са реалним потенцијалима и ограничењима природних и створених вредности и дугорочним потребама економског и социјалног развоја и заштите животне средине јесте једно од основних залагања два округа. Остварење ових циљева постићиће се: заштитом животне средине, односно: (а) спречавањем деградације природних ресурса и добара и нерационалног коришћења простора (посебно планинских подручја и зона заштите водоакумулација);

(б) заштитом пољопривредног и шумског земљишта од непланског ширења изградње у долињско-котлинским подручјима, рубним зонама градова и већих урбаних насеља и инфраструктурним коридорима, и сл.; (в) заштитом ваздуха, рекултивацијом и ревитализацијом земљишта у зонама експлоатације минералних сировина; (г) заштитом пољопривредног земљишта од деградације пашњака, као и од губљења из пољопривредне производње значајних површина пољопривредног земљишта и сл; (д) усклађивањем организације, уређења и коришћења простора са потребама заштите територије, становништва, активности, природних и створених ресурса од елементарних непогода; и (ђ) ефикасним управљањем отпадом. Основни циљ заштите и унапређење квалитета животне средине на подручју ова округа је обезбеђивање одрживог развоја, коришћења и уређења простора уз директну примену начела превенције и предострожности и начела заштите животне средине у будућем развоју. Наведени циљ спроводиће се кроз низ посебних циљева и то:

- спречавање и заустављање даље деградације простора, санација и ревитализација простора, као превентива заштите од свих планираних активности које могу угрозити постојећи квалитет животне средине;
- унапређење квалитета ваздуха, воде и земљишта кроз обезбеђивање дозвољених нивоа емисија загађујућих материја, посебно тешких метала (из индустрије, саобраћаја, даљинског и индивидуалног грејања и са општинских неуређених депонија и др.);
- унапређење квалитета шума и шумског и пољопривредног земљишта, биљног и животињског света, посебно у подручјима која уживају претходну заштиту; рекултивација и ревитализација земљишта свих постојећих и ранијих несанитарних одлагалишта на локалном нивоу и преусмеравање свих токова отпада на планиране регионалне депоније Дубока (Ужице), и друге,
- контролисана експлоатација металичних и енергетских сировина уз реализацију мера заштите параметара животне средине; ревитализација и рекултивација јаловишта и деградираног земљишта и подизање имисионих шума;
- заштита земљишта од ерозионих процеса, бујица, заслањивања и др.;
- спречавање инцидентних неконтролисаних испуштања загађујућих материја у ваздух, и земљиште и дефинисање дугорочних планова заштите од удеса, за сва постројења која се налазе на листи СЕВЕСО II;
- смањење емисија буке из саобраћаја и индустријских постројења; ■ реализација локалних еколошких акционих планова и утврђивање обавезе израде нултог стања животне средине на територији свих градова/општина округа и израде програма праћења стања животне средине; иницирање програма за мониторинг квалитета здравља становника с посебним акцентом на превенцију болести које настају као резултат лошег квалитета животне средине.

Основни циљеви заштите природних вредности су:

- доношење аката о проглашењу заштићених подручја за која су урађене студије заштите, проглашење
- заштите подручја Малог Рзава на локалном нивоу; израда студија заштите и проширења појединих подручја (Овчарско-кабларска клисура); ■ истраживање и валоризација подручја предложених за заштиту, идентификација станишта од значаја за заштиту европске дивље флоре и фауне по програму, НАТУРА 2000;
- очување/одржање разноврсности дивље флоре и фауне и њено повећање реинтродукцијом
- несталих аутохтоних врста животиња и биљака; очување станишта, јачање (повећање бројности) и просторно ширење популација ретких, угрожених и критично угрожених биљних и животињских врста; одржање екосистемске разноврсности и заштита природних и агроекосистема од инвазивних врста биљака и животиња, као и од других врста, сорти и раса које уносе непожељне промене у природни и агробiodиверзитет;
- конзервација делова подручја за научне, образовне и културне потребе, ради заштите интегритета и спонтаног функционисања њиховог укупног природног комплекса;
- очување, презентација и одрживо коришћење места, природних објеката и појава који својим обележјима представљају истакнуте, ретке и привлачне вредности гео-наслеђа и очување старих, по димензијама и врсти репрезентативних и у другом погледу значајних стабала дрвећа и њихових групација;
- очување и унапређење обележја предела, а посебно чување и уређење репрезентативних пејсажних елемената карактеристичних типова предела, санација и рекултивација површина деградираних људским активностима (индустрија, експлоатација, изградња) или природним процесима и елементарним непогодама;
- очување, презентација и одрживо коришћење локалитета, природних објеката и појава који својим геолошким, геоморфолошким, хидрографским или другим обележјима представљају истакнуте, ретке и привлачне вредности геонаслеђа, одрживо коришћење предеоних, биолошких и других вредности и ресурса подручја, као и објеката и феномена геонаслеђа имајући у виду добробит локалне заједнице, као уживање и одмор посетилаца у природи; и др.

Снажна зависност од фосилних горива попут нафте и неефикасно коришћење сировина излажу потрошаче и предузећа штетним и скупим ценовним шоковима, претња су економској сигурности, као и даљем притиску на животну средину округа. У складу са европским стратешким смерницама ЕУ овој области, 20/20/20 /смањење емисије гасова стаклене баште за најмање 20%, повећање удела обновљивих извора енергије у финалној потрошњи енергије на 20% и 20% повећање енергетске ефикасности/, као и националних стратегија, намеће се Рашком и Моравичком округу потреба енергичног усклађивања активности и циљева у области заштите животне средине. У том смислу су предвиђене следеће мере у реализацији овог приоритета.

Мера 1: Смањење притиска отпада и загађујућих материја на животну средину. За наредни плански период за Рашки и Моравички округ поред рада на унапређењу техничких аспеката управљања отпадом, кроз успостављање међурегионалне сарадње и формулисања регионалних пројеката, биће све важнији и економски и шири социјални аспекти управљања отпадом који ће пре свега укључити успостављање интегралног приступа у управљању отпадом – поступање у оквиру: сакупљања, транспорта, складиштења, третмана, и одлагања отпада, укључујући и надзор над тим активностима и бригу о постројењима за управљање отпадом после затварања на територији Рашког и Моравичког округа. Примери пилот пројеката: *Изградња постројења за конгенерацију енергије из депонијског гаса са депоније Вујан, Горњи Милановац, Изградња фабрике за прераду индустријског отпада, Горњи Милановац, Изградња биогас постројења за прераду биопрерадиве компоненте, Чачак, Изградња компоста за прераду биолошки прерадивог отпада из прехранбене индустрије, домаћинства, фабрике за пречишћавање отпадних вода и отпада са зелених површина, Горњи Милановац, Изградња енергетског парка, Чачак изградња и унапређење регионалног депонија, рециклажа комуналног и индустријског отпада.*

Мера 2: Смањење угрожености биодиверзитета и геолошке-морфолошке разноврсности. У оквиру ове мере, посебна пажња биће усмерена на заштиту богатства шума и вода са карактеристичном флором и фауном као и осталих природних богатства округа ради смањења несразмера између трошкова деградације и инвестиција у заштиту животне средине. У том смислу у дугорочне циљеве ући ће следеће активности: обезбеђивање здраве воде за пиће, успостављање адекватног квантитативног и квалитативног водног режима и заштита од поплава, побољшање система за праћење квалитета површинских и подземних вода, унапређење управљања отпадним водама кроз изградњу постројења за третман отпадних вода, успостављање праћења утицаја загађивача са прелиминарне ИППЦ листе, на стање квалитета вода на територији округа, побољшање система за праћење квалитета површинских и подземних вода, унапређење управљања отпадним водама кроз изградњу постројења за третман отпадних вода, увођења геолошког информационог система округа као и унапређење управљања риболовним ресурсима. Предложени пројекти: Развој и заштита биодиверзитета у прекограничном подручју, *„Изградња пречишћивача отпадних вода у прекограничном подручју Србија-Црна Гора“ и сл.*

Мера 3. Заштита пољопривредног земљишта и сузбијање штетних утицаја пољопривредне производње. Ова ће се мера реализовати кроз побољшања заштите и квалитете пољопривредног земљишта као врсте подстицаја којима ће се утицати на побољшање физичких, хемијских и биолошких особина земљишта (оглињавање и опескавање земљишта, смањење киселости, смањење алкалности земљишта, мелиоративно ђубрење земљишта и друго), као и подстицаја усмерених на заштиту земљишта - противерозивне мере, мере контроле и испитивања земљишта, комасације, мелиорације, рекултивације и друге мере за заштиту земљишта. Примери пројеката: *„Развој интегрисаног система заштите пољопривредних производа од болести, штеточина, елементарних непогода“, „Заштита природних станишта од агресивних врста (амброзија, багрем, америчка бубамара и сл.)“.*

Мера 4. Промоција вредности одрживог развоја и подизање јавне свести. Образовање за заштиту животне средине и одрживи развој је једно од посебно важних питања развоја на којем треба да раде сви стејхолдери Рашког и Моравичког округа у наредном планском периоду. Поред прикључења активностима мултимедијалног едукативног материјала под називом „Зелени пакет“ Регионалног центра за животну средину за Централну и Источну Европу, биће неопходно припремити и регионалне приручнике у области заштите животне средине и одрживог развоја. Ово укључује и проширење и унапређење наставних планова и програма за основне, средње школе и факултете. У процесу развоја и имплементације локалне Агенде 21, општински органи управљања ће више користити искуство из постојећих локалних акционих планова заштите животне средине и препорука из (ЛЕАП), као позитивне практичне примере за пренос у оне општине округа које још немају ова документа, као и у образовне и информативне садржаје за унапређење свести и културе младих за животну средину. Предложени пројекти: *„Мрежа еко кампова“, „Образовање јавности за енергетску ефикасност“ и други.*

5. Приоритет: Ефикасно управљање ресурсима

Мера 1. Ефикасно управљање и повећање финансирања природних ресурса

Мера 2. Заштита, уређење и употреба културног наслеђа и регионалног идентитета

Мера 3. Управљање хазардима

Приоритет 5. Ефикасно управљање ресурсима

Кроз социо-економску анализу утврђено је да се иако Рашки и Моравички округ поседује изузетно богату природну и културно-историјску баштину, већина ресурса премало или уопште се не користи. То је добрим делом резултат непостојања адекватног плана који би испитао поједине локалитете, одредио њихову намену и ставио их у примерено коришћење као и недостатка средстава за њихово одржавање и уређење. Опсежне студије су показале да квалитетно одржавање културног и природног наслеђа има позитиван утицај на стандард локалног становништва. У наредном развојном периоду биће изузетно важно да се на нивоу округа ово управљање унапреди. Због тога ће примарна пажња у оквиру овог приоритета бити усмерена на одређивање намене и садржаја на културним, историјским и природним ресурсима, могућих извора финансирања као и развој људских ресурса не само ради њиховог дугорочног очувања већ и промоције региона као атрактивне туристичке дестинације.

Мера 1. Ефикасно управљање и повећање финансирања природних ресурса

У склопу ове мере је пре свега, потребно да се дефинишу локалитети и приоритети, а након тога утврде начини управљања природним и другим ресурсима. Ради комплексности имовинско-правних односа, за сваки локалитет је потребно да се утврде имовинско-правна питања, стање које укључује нпр.: израду сепаратних локалних регистара, процену спремности укључивања у туристичку понуду и програме, инфраструктурне и друге потребе. Ради постизања одрживости локалитета, потребно је истражити различите modele (само)финансирања, како локалитета, тако и програма, те на сваки поједини локалитет применити оптималан модел.

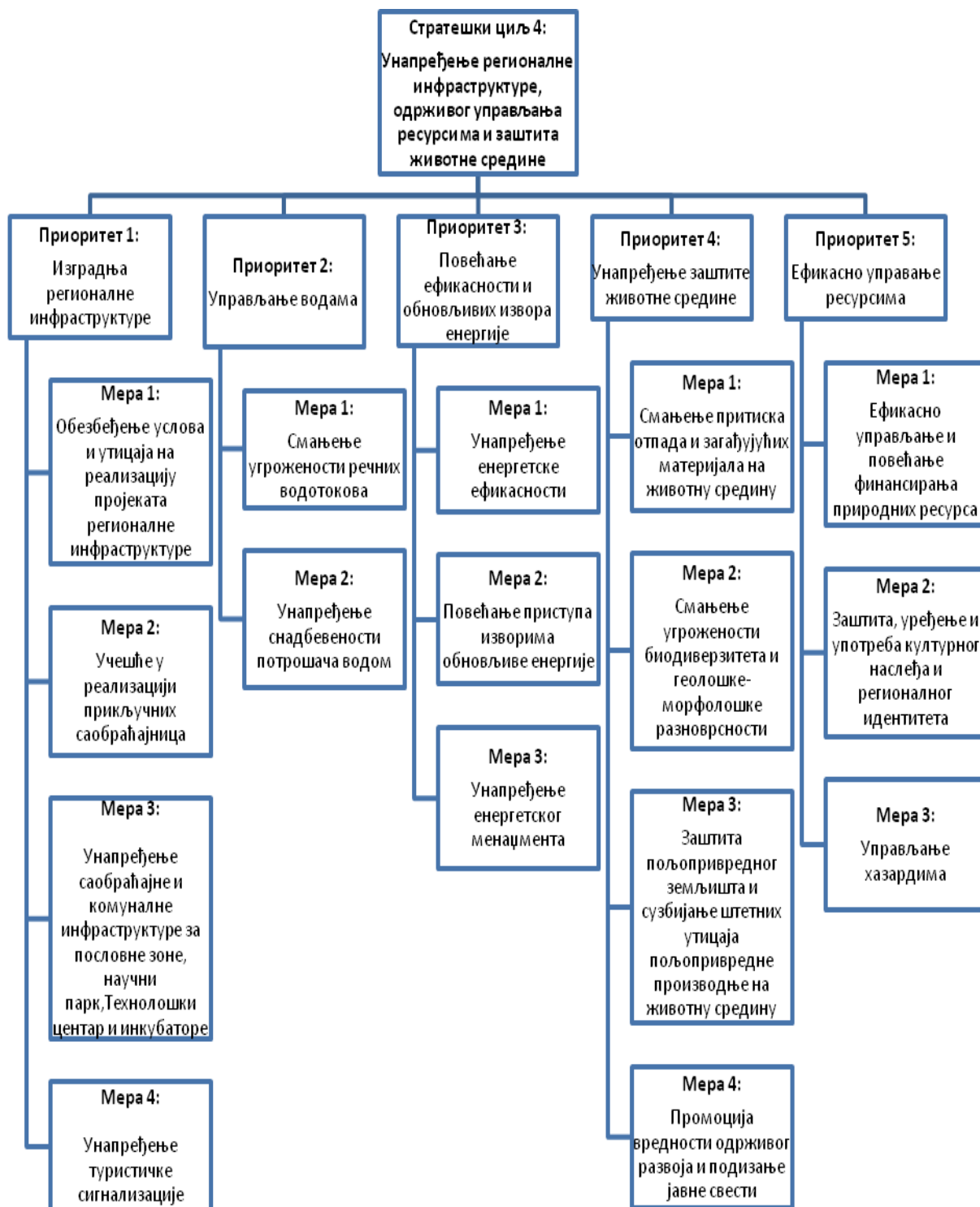
Мера 2: Заштита, уређење и употреба културног наслеђа и регионаног идентитета

Након спровођења активности у склопу Мере 1 којом се утврђују стање и имовинско-правни односи за поједини локалитет, Мером 2 се утврђује намена односно садржаји за сваки од локалитета који су од друштвеног значаја, односно који се могу уклопити у туристичку понуду. На основу анализе стања у подручју, утврђен је недостатак квалитетних туристичких садржаја и понуде, као и недовољна искоришћеност јавних простора од којих многи имају изузетно велики културни и историјски значај. У склопу ове мере потребно је да се унапреди инфраструктура и приступ локалитетима и утврди садржај, начин одржавања локалитета и спровођења појединих садржаја као и интерпретира садржај за поједине циљне групе туриста (виртуални и не-виртуални садржаји). У том смислу, ради проналажења оптималног начина имплементације и одржавања за сваки од појединих локалитета може да се уради анализа примера добре праксе. Важним историјским налазиштима потребно је осигурати даље финансирање истраживања и ревитализације кроз различите облике финансирања (нпр. споменичка и еколошка рента, домаће и стране донације, државна подршка, ЕУ фондови и сл.). У склопу ове мере, предузеће се кораци за јачање људских ресурса као и повезивање туристичких, културних и других оператера с циљем израде свеобухватних и занимљивих садржаја. Предложени пројекти: „Развој и унапређење управљања националним парковима и парковима природе (Голија, Копаоник)“, „Израда Главног пројекта за панорамски – туристички пут у ПП Голија“, Израда мастер плана за заштиту и управљање природним и културним ресурсима у долини реке Ибар (утицај изградње хидроелектрана)

Мера 3. Управљање хазардима

Ова ће се мера реализовати кроз пројекте који су намењени развијању капацитета надлежних инситутуција и тела, њихово повезивање и развој сарадње с циљем превентивног деловања, заштите и ефикаснијег управљања хазардима. Нпр. Управљање и заштита од поплава и других природних катастрофа.

Графикон 10: Графички приказ стратешког циља 4

ЦИЉ 5: Равномеран унутар /регионални развој и међуопштинска сарадња

Стање и потенцијали у области. Друштвени производ по становнику (ДП) на територији Рашког и Моравичког округа у 2005. години, био је испод нивоа Републике Србије (осим Горњег Милановца), ДП по становнику у Рашком округу био је 54%, а Моравичког округа 94% од висине друштвеног производа на нивоу Републике Србије. Народни доходак у Рашком округу по становнику био је 52,9% од оствареног на нивоу РС, а у Моравичком округу 94,5% од оствареног на нивоу РС. Највећи НД по становнику на територији два округа био је у Горњем Милановцу - 125% од нивоа РС, а најнижи у општини Тутин - 25,8% од оствареног на нивоу РС. Индикатори пословања на територији Моравичког округа показују веће вредности него на нивоу Рашког округа. У Моравичком округу већи је број запослених, већи је промет и већа бруто додата вредност у предузећима. Регионалне разлике у кретању БДВ прерађивачке индустрије су веома изражене. У укупној структури бруто додате вредности прерађивачке индустрије (2005. година) најниже учешће забележено је у: Рашком (1,5%) округу. Бруто додату вредност по становнику изнад просека Републике Србије прерађивачка индустрија у 2005. години остварила је у Моравичком округу 20,8%.

Посматрано по окрузима, индустријски подсектори који су остварили највеће учешће у БДВ прерађивачке индустрије су:

- Моравички округ: производња производа од основних метала и стандардних металних производа (20,2%), производња хемикалија, хемијских производа и вештачких синтетичких влакана (19,4%) и производња прехранбених производа, пића и дувана (16,6%);
- Рашки округ: производња текстила и текстилних производа (20,5%), производња прехранбених производа, пића и дувана (17,6%) и производња производа од осталих неметалних минерала (14,6%).

Рашки и Моравички округ немају велико учешће у извозу Републике Србије. 2008.године њихово учешће у извозу Републике је било 2%, а у увозу 1,45%.

Хумани развој. Хумани развој који укључује економску активност, просечно трајање живота, стопу писмености, индикатор образовања, процену дохотка по становнику, и индекс учешћа жена у економској и политичкој активности, бележи у оба округа ниже вредности од националног просека. Према Индексу хуманог развоја много нижа вредност квалитета живота јесте у Рашком округу.

Такође је видљива међурегионална и унутар регионална (Рашког и Моравичког округа) неравномерност везана за висину зарада, као и стопе незапослености, што се види из следећих графикана Националне стратегије привредног развоја. Овде се највише истиче неравномерност Тутина, по свим основама: образовног нивоа, инфраструктуре, висине националног дохотка по глави становника - куповној моћи, по индексу хуманог развоја. Иза њега су врло неравномерно развијене општине Рашка и делимично Нови Пазар у односу на целокупан развој Моравичког и Рашког округа и у односу на друге регионе.

С обзиром на велика одступања унутар регионалног развоја која обухватају различите сегменте економског, социјалног и хуманог развоја (од образовања до демографских кретања и доступности основној инфраструктури), основна намера овог циља јесте да се допринесе смањењу унутар и између регионалних разлика у Рашком и Моравичком округу, као и њих у односу на друге делове земље у дугом року. Овај приступ комбинује директну подршку малим и средњим предузећима и подршку улагањима у пословну инфраструктуру од стране локалне самоуправе (што укључује истраживање и развој, технолошку инфраструктуру и инфраструктуру везану за ИЦТ) и друге мере и активности усмерене на смањење регионалне неуравнотежености, побољшање развојних могућности појединих делова округа као и повећање могућности улагања у привреду у оба округа.

1 Приоритет: Уједначавање степена развијености подручја округа

Мера 1. Унапређење основне инфраструктуре у неразвијеним подручјима

Мера 2. Дефинисање програма подршке за превазилажење неравномерности

Приоритет 1: Уједначавање степена развијености подручја округа

Рашки и Моравички округ имају различиту покривеност подручја основном инфраструктуром, посебно унутар Рашког округа. Незапосленост је највећа унутар Рашког округа, као што и сам округ има веће стопе незапослености од Моравичког, што је резултат лошије привредне структуре, резултата привређивања и могућности које садашња привреда пружа за побољшање стања и животног стандарда. У оквиру овог приоритета, мере и активности односе се на разраду

конкретних програма и пројеката за превазилажење неравномерности у различитим областима деловања као и дефинисање развојних политика.

Мера 1. Унапређење основне инфраструктуре у неразвијеним подручјима

У оквиру ове мере потребно усмерити напоре на превазилажење унутар регионалних неравномерности у инфраструктури (од решавања проблема основне инфраструктуре као што су, доступност воде, канализације и енергената која је унутар- регионално слабија у Рашком округу до туристичке, образовне, здравствене социјалне као и пословне инфраструктуре нарочито унутар посебно неразвијених општина као што је то општина Тутин. Тражи се стратешки и плански приступ овом проблему и делегирање конкретних активности и пројеката за ублажавање ових тенденција као што је праћење демографске и образовне структуре становништва, студије изводљивости за инфраструктурна улагања и превазилажење неравномерности, обједињавање финансијских средстава за интервенције на дуги рок и слично.

Мера 2. Дефинисање развојних политика за превазилажење заостајања подручја

Пошто су за плански приступ дугорочног решавања развојних неравномерности потребни упоредиви основни подаци како ресурса, инсталираних капацитета и хуманих аспеката развоја, као прве активности унутар ове мере дефинисане су: израда социо-економске анализе снаге, потенцијала и заостајања подручја унутар округа и између округа. Саставни део јесте бенчмаркинг подручја, како би се генеричком анализом упутило на области са највећим потенцијалом да подстакну позитивне трендове, пренос искустава добре праксе, као и нивое унутар/ регионалне неравномерности и методе мерења годишњег побољшања ситуације после интервенција. На темељу података, бенчмаркинга и анализа може се дефинисати и развојна политика за превазилажење заостајања подручја те конкретни акциони планови за спровођење те политике. Предложени пројекти: „Јачање служби ЛЕР-а, повезивање са РРА“, „Унапређење капацитета за управљање развојем мање развијених средина“

2. Приоритет: Јачање конкурентности мање развијених подручја

Мера 1. Унапређење потенцијала и климе за улагања

Мера 2. Развој савременог територијалног маркетинга

Приоритет 2: Јачање конкурентности мање развијених подручја

Рашки и Моравички округ имају различиту покривеност подручја основном инфраструктуром, туристичка и железничка инфраструктура је развијенија у Рашком, а комунална у Моравичком округу; села у брдско - планинском подручју подједнако су неразвијена у оба округа. Незапосленост је највећа унутар Рашког округа, као што и сам округ има веће стопе незапослености од Моравичког, што је резултат лошије привредне структуре, резултата привређивања и могућности које садашња привреда пружа за побољшање стања и животног стандарда. У оквиру овог приоритета, мере и активности односе се на разраду конкретних програма и пројеката за превазилажење неравномерности у различитим областима деловања као и дефинисање развојних политика.

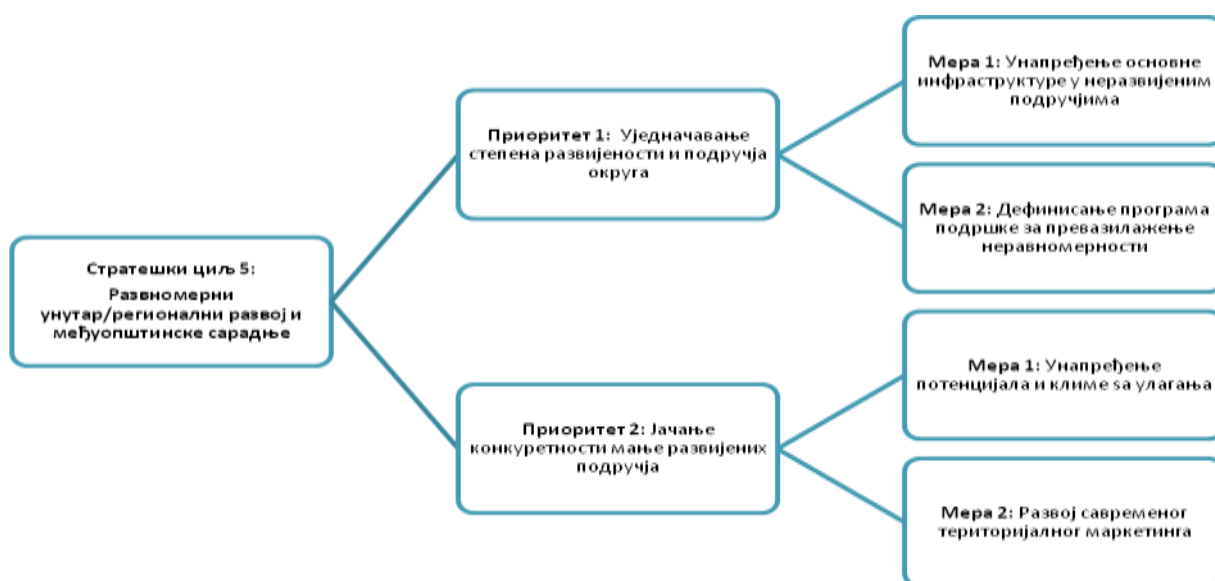
Мера 1. Унапређење потенцијала и климе за улагања

Обзиром да се већ прате, у едицијама Светске банке, све планиране повољности које општине у Југоисточној Европи пружају да би привукле улагања, неопходно је да се и за Рашки и Моравички округ у оквиру ове мере изради регионални програм за континуирано унапређење повољности улагања, развој услуга јавног сектора заснованих на потребама локалне, регионалне заједнице и иностраних улагача, као и програм управљања имовином јавних установа и предузећа, и оном која се планира да им се врати, да би се плански стварали повољни услови и конкурентан амбијент пословања. Једна од активности односила би се тако и на активност рационализације такси, дажбина и администрације у надлежности локалних самоуправа. Приоритетне активности односиле би се на изградњу, инфраструктурно и комунално уређење индустријских зона и технолошких паркова, израду регионалног плана инвестиција, израду елабората и студија изводљивости на нивоу региона о рудним и минералним налазиштима и економској исплативости њихове експлоатације, унапређење капацитета РРА за финансијску и консултативну подршку развоју слободних зона у окрузима, инвестиционих и кредитних могућности општина, активности с чијом реализацијом је планирано унапређење укупних потенцијала за улагања у Рашки и Моравички округ.

Мера 2: Развој савременог територијалног маркетинга. Програми територијалног маркетинга су нова филозофија која треба да буде усвојена на нивоу округа, као обједињена могућност понуде потенцијала за извоз, сарадњу и улагања. У том смислу ће бити вредно да се формира регионални лобинг центар по узору на европске регионе, изради маркетиншка стратегија за промоцију региона,

израде базе података за локације намењене “greenfield” и “brownfield” инвестицијама и реализује промоција њихове понуде инвеститорима, МСПП у земљи и иностранству. Регионални “one-stop-shop” за информисање, интегрални приступ и развој повољних локалних и регионалних услова инвестирања и подстицаја и укључивање податка у годишње извештаје Савета инвеститора, СИЕПА-е, Светске банке о пословном амбијенту Рашког и Моравичког округа би требало да се дефинише у оквиру РРА. Ова би се мера могла реализовати кроз маркетиншки сет акција око повећања видљивости подручја са већим развојним проблемима, и другу врсту активности, развој активности међуопштинске инситуционалне солидарности у циљу смањења развојних неуједначености и изградњу институционалног регионалног заједничког оквира бриге стејкхолдера оба округа, као и националних и међународних организација за унапређење развоја мање развијених подручја округа. Предложени пројекти: *“Анализа и презентација иновационог потенцијала и промоција инвестиција.”*

Графикон 11. Графички приказ циља 5

5.1. Усклађеност циљева и приоритета са европским и националим стратешким смерницама

Поред усаглашавања планских приоритета регионланог развоја округа са националним стратешким циљевима и политиком институција, врло је важна међународна сарадња и усаглашеност са стратешким документима и политикама регионалног развоја Европске уније ради дугорочних могућности подстицаја имплементацији Стратегије регионалног развоја Рашког и Моравичког округа.

Стратешки циљ 1: Развој људских потенцијала и унапређење хуманог развоја

ЕУ стратегије

- Миленијумски циљеви
- Европска стратегија запошљавања

Националне стратегије

- Стратегија запошљавања у Србији, 2005 – 2010
- Национална стратегија за младе
- Стратегије за смањење сиромаштва у Републици Србији
- Национална стратегија о старењу
- Стратегија развоја образовања одраслих 2005-2015 (2006)
- Стратегија развоја стручног образовања 2005-2015
- Стратегија развоја високог образовања 2005-2015
- Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом
- Стратегија за унапређење положаја Рома
- Национална стратегија за избеглице и расељена лица
- Стратегија реформе државне управе у Републици Србији
- Стратегија развоја социјалне заштите

Локалне стратегије

- **Краљево:** Да градска администрација постане ефикасна и транспарентна, Да градска администрација брзо и ефикасно одговара на потребе грађана и привредника
- **Врњачка Бања:** Ревизија/анализа вештина, Основати савет за запошљавање, Основати клубове за тражење посла, Основати клубове за тражење посла, Побољшати образовање о предузетништву у школама, Укључивање маргиналних група у програме едукације
- **Рашка:** Позитивна стопа природног прираштаја и повољни услови за бригу о породици, Културно препознатљива средина са очуваном традицијом и успостављеним механизмом доживотног образовања, Институционално и организационо унапређено информисање, Модерна и ефикасна локална управа и професионализована и деполитизована локална управа, Рационално и оптимално организована управа, Повећање капацитета и јачање улоге канцеларије за Локални економски развој, Активно учешће омладине и цивилног друштва у друштвеним процесима
- **Нови Пазар:** Ревизија/анализа вештина, Основати савет за запошљавање, Основати клубове за тражење посла, Поставити систем неформалног образовања за одрасле, Принцип доживотног учења у предузећима, Мере подршке мањинским групама
- **Тутин:** Ревизија /анализа вештина, Побољшати стање и опремљеност објеката за едукацију, Побољшати систем информисања заједнице
- **Ивањица:** Стварање услова за обуку, квалификацију и преквалификацију ученика према захтевима тржишта рада, Унапређење квалитета живота Рома, Повећана запосленост лица старијих од 45 и 50 година, Унапређење квалитета живота избеглих и интерно расељених лица, Унапређење положаја особа са инвалидитетом, Унапређење људских ресурса у институцијама локалне заједнице, Унапређење организационе структуре локалних институција, Подстицање изградње мултисекторског приступа у локалној заједници, Ојачани локални ресурси за имплементацију Стратегије социјалне заштите општине Ивањица 2008-2012
- **Горњи Милановац:** У области средњошколског образовања, усклађивање жеља и могућности ученика са потребама, Обезбеђење егзистенцијалног минимума за најугроженије и најбеспомоћније групе грађана
- **Чачак:** Побољшати неформално образовање, Основати универзитет, Континуирано усавршавање запослених кроз оснивање центра за усавршавање запослених у образовању, Предузетничке обуке у основним и средњим школама, Развој интегрисаног информационог система, Развијање ефикасне, рационалне и модерне локалне самоуправе која је добар сервис грађана и привреде, Развијање менаџерских и

маркетиншких функција у установама културе

- **Лучани:** Израда социјалних установа за најугроженије, Развијање облика неформалног образовања, Реконструкција и опремање школских установа, Израда програма запошљавања угрожених група

Стратешки циљ 2: Изградња конкурентне извозне привреде засноване на знању

ЕУ стратегије

- Стратегија развоја Европе 2020.,
- ЕУ Повеља о МСПП/ следствено СБА,
- Акт малог бизниса,
- ЕУ регулаторна реформа,
- ЕУ Стратегија повећања иновација,
- Лисабонска Повеља,
- ЕУ Стратегија повећања конкурентности најмањих предузећа,
- Уредба о “Европа 500”,
- развој газела,
- Еурека,
- Такмичења за иновације,
- Европска комисија ставови о невладином сектору

Националне стратегије

- Стратегија развоја МСПП у Републици Србији 2003 – 2008.,
- Стратегија развоја конкурентних и иновативних МСП 2008-2013. и Оперативни план за њено спровођење,
- План Владе РС за подстицање развоја МСПП 2005-2007.
- Национална стратегија Привредног развоја Републике Србије 2006- 2012.
- Стратегија развоја индустрије Србије 2011-2015.
- Стратегија развоја индустрије
- Национална стратегија одрживог развоја,
- Национална стратегија развоја образовања одраслих,
- Стратегија развоја стручног образовања,
- Стратегија високог образовања 2005-2015,
- Стратегија Регионалног развоја Републике Србије 2007- 2012.,
- Стратегија повећања извоза Републике Србије 2008. – 2011.,
- Стратегија регулаторне реформе у Републици Србији 2008. - 2011.,
- Програм развоја пословних инкубатора и кластера РС 2007-2010.,
- Стратегија за смањење сиромаштва РС,
- Национална стратегија РС за прикључење ЕУ,
- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије 2009- 2014.,
- Стратегија борбе против монополског понашања,
- Стратегија за смањење сиромаштва РС,
- НИП, Фонд за развој, Гарантни фонд

Локалне стратегије

- **Краљево:** Помоћ и подршка малим и средњим предузећима, Обезбеђење повољних кредитних средстава, Редовно информисање и обуке из области пољопривредне производње, Подршка руралном развоју
- **Врњачка Бања:** Оснивање Техно-инкубатор центра, Финансијска помоћ технолошком развоју и техн.опремљености предузећа, Подршка оснивању асоцијација предузетника, “One stop shop”-а за предузетнике, Едукација менаџмента МСП, Промовисање и неговање старих заната, Оснивање пољопривредног кластера, Брендирање пољопривредних производа, Развој предузетничких вештина код пољопривредних произвођача, Едукација из области производње органске хране, Усклађивање туристичке понуде са савременим захтевима тржишта, Усклађивање спортског рекреативних садржаја, Валоризација железничке пруге у нову туристичку атракцију, Заштита споменика и објеката културе, Укључивање села у туристичку понуду општине, ИТ подршка развоју туризма, Побољшање бањских капацитета, Побољшање смештајних капацитета у селу, Побољшање /изградња туристичких објеката у близини аеродрома Морава, Побољшање туристичке сигнализације

- **Рашка:** Формирање општинског предузетничког центра, инкубатор центра и тренинг центра, Подршка општинске самоуправе развоју малих и средњих предузећа, Школа менаџмента за МСПП, Унапређење курикулума и усклађивање профила са потребама МСПП, Побољшани услови живота на селу, Унапређена пољопривредна производња и прерада пољопривредних производа, Стручна помоћ, едукација и информисање пољопривредног становништва, Усклађивање и обједињавање туристичке понуде Јошаничке бање и Копаоника, Развој сеоског туризма, Успостављање система подстицајних мера за развој туризма, Јошаничка бања развој савременог WELLNESS AND SPA центра, Организација туристичких манифестација, Препоруке функционалне анализе ЈС, унапређење организације, функција
- **Нови Пазар:** Оснивање Технолошког центра, Брендирање производа, Кластер у текстилној, металској индустрији и обради дрвета. Формирање Агенције за МСП, Промовисање старих заната, Оснивање задруга и других асоцијација произвођача хране Оснивање Фонда за развој пољопривреде, Брендирање пољопривредних производа, Планирање система наводњавања, Развој сеоског туризма реке Ибар
- **Тутин:** Подршка оснивању кластера, Оснивање Кредитно-гарантног фонда, Обука МСПП из области ревизије/анализе и стицање финансијских вештина, Основање канцеларије за прекогранични туризам, Препоруке функционалне анализе ЈС, унапређење организације, функција
- **Чачак:** Оснивање Техно-иновационог центра, Оснивање кластера: папирне, текстилне, графичке, металске и прехранбене индустрије, Оснивање Инфо центра за МСПП, Формирање Кредитно – гарантног фонда, Оснивање разних асоцијација произвођача, Оснивање кластера произвођача воћа, поврћа, органске хране, Издвајање производа јединствених карактеристика са заштићеним географским пореклом и / или жигом (свеже воће, сува шљива, ракија шљивовица, кајмак, сир, говеђе месо), Запошљавање агронома на селу, Дефинисање заштићених подручја за производњу одређене врсте воћа, поврћа, органску производњу и пчеларство, Оснивање кластера туризма, Изградња туристичке инфраструктуре
- **Ивањица:** Модернизација производног процеса-увођења и примена нових технологија у циљу стварања додатне вредности, Подстицање развоја дрвно-прерађивачке индустрије (секторско удруживање) Унапређење конкурентности текстилних предузећа, Едукација кадрова МСПП, Промоција текстилних предузећа, Унапређени прерађивачки капацитети кроз ревитализацију и модернизацију постојећих и изградњу нових који ће одговарати захтевима тржишта, Стандарди пољопривредног подручја усклађени са стандардима ЕУ, Одрживи развој села, Искоришћење компаративних предности које омогућавају поднебље и традиција, Повећана интензивност производње са јединице површине у циљу конкурентности на тржишне услове, Обогаћена туристичка понуда и подстакнут развој туризма, Обновљени културно-историјски споменици, Подстицање развој сеоског туризма, Јачање капацитета Туристичке организације Ивањица, Препоруке функционалне анализа ЈС, унапређење организације, функција
- **Горњи Милановац:** Подстицај развоја малих и средњих предузећа, Увођење савремених технологија у производњи хране, Удруживање пољопривредника, Формирање Фонда за пољопривреду, Едукација пољопривредника, Смернице из стратегија локалних самоуправа Рашког и Моравичког округа, Формирање туристичко-информативног центра, Промоција сеоског туризма и планине Рудник као зимског центра
- **Лучани.** Оснивање Агенције за осигурање извозних послова привреде општине, Оснивање Кредитно-гарантног фонда, Оснивање Фонда за развој пољопривредне производње, Оснивање стручне службе за помоћ пољопривредницима, Развој воћарства и повртарства (шљива, малина, јабука, кромпир), Унапређење сточног фонда, Израда плана за заштиту од поплава, Елабората о мелиорацији, Плана узгоја и сече шума, Стављање под заштиту културно-историјских објеката Категоризација споменика, Израда Програма за развој туризма. Побољшање туристичких капацитета, Формирање Туристичког информативног центра, Едукација из области туризма

Стратешки циљ 3: Унапређење пољопривреде и руралног развоја

ЕУ стратегије

- Стратегија развоја Европе 2020.

Националне стратегије

- Закон и Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја 2011-2014,
- Закон о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде,
- Закон о изменама и допунама закона о ветеринарству,

- Закон о шумама,
- Закон о признавању сорти пољопривредног биља,
- Закон о пиву,
- Закон о органској производњи,
- Закон о дивљачи и ловству,
- Нацрт закона о семену и садном материјалу пољопривредног и украсног биља,
- Закон о изменама и допунама закона о пољопривредном земљишту,
- Закон о заштити права оплеменењивача биљних сорти,
- Закон о вину,
- Закон о доброби животиња ,
- Закон о изменама и допунама Закона о репродуктивном материјалу шумског дрвећа,
- Закон о средствима за заштиту биља,
- Закон о сточарству,
- Закон о генетички модификованим организмима,
- Закон о средствима за исхрану биља и о оплеменењивачима земљишта,
- Закон о безбедности хране,
- Закон о етанолу,
- Закон о ракији и другим алкохолним пићима,
- Закон о здрављу биља,
- Стратегија развоја МСПП 2003 – 2008.,
- Стратегија развоја конкурентних и иновативних МСП 2008-2013. и Оперативни план за њено спровођење,
- План Владе РС за подстицање развоја МСПП 2005-2007.,
- Национална стратегија Привредног развоја, 2006- 2012.,
- Национална стратегија одрживог развоја,
- Националне стратегије: развоја образовања одраслих, развоја стручног образовања,
- Стратегија високог образовања 2005-2015,
- Стратегија Регионалног развоја Републике Србије 2007- 2012.,
- Стратегија повећања извоза Републике Србије 2008. – 2011.,
- Стратегија регулаторне реформе у Републици Србији 2008. - 2011.,
- Програм развоја пословних инкубатора и кластера РС 2007-2010.,
- Стратегија за смањење сиромаштва РС,
- Национална стратегија РС за прикључење ЕУ,
- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије 2009- 2014.,
- Стратегија борбе против монополског понашања,
- НИП, Фонд за развој, Гарантни фонд

Локалне стратегије

- **Краљево:** Помоћ и подршка малим и средњим предузећима, Обезбеђење повољних кредитних средстава, Редовно информисање и обуке из области пољопривредне производње, Подршка руралном развоју
- **Врњачка Бања:** Оснивање Техно-инкубатор центра, Оснивање пољопривредног кластера, Брендирање пољопривредних производа, Развој предузетничких вештина код пољопривредних произвођача, Едукација из области производње органске хране, Усклађивање туристичке понуде са савременим захтевима тржишта, Укључивање села у туристичку понуду општине, Побољшање смештајних капацитета у селу
- **Рашка:** Формирање општинског предузетничког центра, инкубатор центра и тренинг центра, Подршка општинске самоуправе развоју малих и средњих предузећа, Побољшани услови живота на селу, Унапређене пољопривредне производње и прерада пољопривредних производа, Стручна помоћ, едукација и информисање пољопривредног становништва, Усклађивање и обједињавање туристичке понуде Јошаничке бање и Копаоника, Развој сеоског туризма,
- **Нови Пазар:** Оснивање Технолошког центра, Брендирање производа, Оснивање задруга и других асоцијација произвођача хране, Оснивање Фонда за развој пољопривреде, Брендирање пољопривредних производа, Планирање система наводњавања, Развој сеоског туризма реке Ибар
- **Тутин:** Подршка оснивању кластера, Оснивање Кредитно-гарантног фонда
- **Чачак:** Оснивање Техно-иновационог центра, Оснивање кластера: папирне, текстилне, графичке, металске и прехранбене индустрије, Формирање Кредитно – гарантног фонда, Оснивање разних асоцијација произвођача, Оснивање кластера произвођача воћа, поврћа, органске хране, Издавање производа јединствених карактеристика са

заштићеним географским пореклом и / или жигом (свеже воће, сува шљива, ракија шљивовица, кајмак, сир, говеђе месо), Запошљавање агронома на селу, Дефинисање заштићених подручја за производњу одређене врсте воћа, поврћа, органску производњу и пчеларство

- **Ивањица:** Модернизација производног процеса-увођења и примена нових технологија у циљу стварања додатне вредности, Стандарди пољопривредног подручја усклађени са стандардима ЕУ, Одрживи развој села, Искоришћење компаративних предности које омогућавају поднебље и традиција, Повећана интензивност производње са јединице површине у циљу конкурентности на тржишне услове, Подстицање развој сеоског туризма
- **Горњи Милановац:** Подстицај развоја малих и средњих предузећа, Увођење савремених технологија у производњи хране, Удруживање пољопривредника, Формирање Фонда за пољопривреду, Едукација пољопривредника, Промоција сеоског туризма
- **Лучани.** Оснивање Агенције за осигурање извозних послова привреде општине, Оснивање Кредитно-гарантног фонда, Оснивање Фонда за развој пољопривредне производње, Оснивање стручне службе за помоћ пољопривредницима, Развој воћарства и повртарства (шљива, малина, јабука, кромпир), Унапређење сточног фонда, Израда плана за заштиту од поплава, Елабората о мелиорацији, План узгоја и сече шума, Едукација из области туризма

Стратешки циљ 4: **Унапређење регионалне инфраструктуре, одрживог управљања ресурсима и заштите животне средине**

ЕУ стратегије

- European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, Green Paper, Brussels, EU, 2006
- 20% energy savings by 2020 – Green Paper on Energy Efficiency, European Commission Directorate Generale for Energy and Transport, Brussel, June 2005, pp.7
- Action Plan for Energy Efficiency: Realising the Potential, Commission of the European Communities, Brussels, 2006, pp 25
- HLG документа групе на високом нивоу за проширење главних Трансевропских транспортних оса на суседне државе и регионе (High Level Group);
- REBIS Регионални пројекат за транспортну инфраструктуру Балкана (Regional Balkans Infrastructure Study-Transport Final Report)
- 20% energy savings by 2020 – Green Paper on Energy Efficiency, European Commission Directorate General for Energy and Transport, Brussel, June 2005,pp.
- Energy for the Future – Renewable Sources of Energy, White Paper for a Community Strategy and action Plan, Brussels, EU, 1997
- Green Paper on energy efficiency or doing more with less, European Commission, Office for Official Publications of the European Communities Luxembourg, 2005, pp, 44
- Directive 2006/32/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on energy and – use efficiency and energy services and repealing Council Directive and repealing Council Directive 93/76/EC, Official Journal L 114, 27/04/2006, P.0064-0085
- Directive 2004/101/EC of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 amending Directive 2003/87/EC establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance grading within the Community, in respect of the Kyoto Protokol project mechanisms, Official Journal L 338, 13/11/2004, P.0018-0023
- Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market, Official Journal L 283, 27/10/2001, P.0033-0040

Националне стратегије

- Закон о заштити животне средине („Сл гл РС“, Но. 135/2004
- Закон о Просторном плану Републике Србије („Службени гласник РС“, број 13/96), садржи поглавље „Саобраћај и комуникације”.
- Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, јун 2005. Године
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије 2007. - 2012.године („Службени гласник РС“, број 21/07);
- МАП Петогодишњи план за развој Основне мреже;
- Стратегија интегрисаног управљања границом у Републици Србији („Службени гласник

РС”, број 11/06)

- Стратегија привредног развоја Републике Србије;
- Стратегија за смањење сиромаштва у Србији
- Закон о енергетици (“Службени гласник Републике Србије”, бр.84/2004)
- Стратегија развоја енергетике Републике Србије до 2015. године, Народна скупштина Републике Србије, Београд 2005.
- Уредба о изменама и допунама уредбе о утврђивању програма остваривања стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2015 године за период од 2007. до 2012. године, Влада Р. Србије, 2009.
- Стратегија подстицања и развоја страних улагања („Службени гласник РС”, број 22/06);стратегија којом се уређује привредни развој Републике Србије
- Стратегија развоја енергетике Републике Србије до 2015. године, Народна скупштина Републике Србије, Београд 2005.
- Уредба о изменама и допунама уредбе о утврђивању програма остваривања стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2015 године за период од 2007. до 2012. године, Влада Р. Србије, 2009.
- Стратегија подстицања и развоја страних улагања („Службени гласник РС”, број 22/06);стратегија којом се уређује привредни развој Републике Србије
- Стратегија развоја енергетике Републике Србије до 2015. године, Народна скупштина Републике Србије, Београд 2005.
- Уредба о изменама и допунама уредбе о утврђивању програма остваривања стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2015 године за период од 2007. до 2012. године, Влада Р. Србије, 2009.
- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије у периоду од 2009. До 2014 год.Влада Р. Србије, 2009 год.
- Закон о потврђивању Кјото Протокола уз Оквирну конвенцију УН о промени климе („Сл. гл. РС- међународни уговори“, бр. 88/2007);
- Прописи о водама, културном наслеђу
- Простотни план Србије
- Методологија и смернице за Национални План регионалног развоја

Локалне стратегије

- **Краљево:** Изградња обилазнице око Краљева, Проширење постојећих изворишта и изградња регионалног система водоснабдевања Лопатница, Изградња градског постројења за пречишћавање отпадних вода, Изградња регионалне депоније и успостављање интегралног система управљања комуналним отпадом, гасификација
- **Врњачка Бања:** Унапредити систем транспорта и саобраћаја, Побољшати снабдевање водом, Побољшати управљање чврстим отпадом, Заштитити споменике и културне објекте
- **Рашка:** Развијена и унапређена инфраструктура и саобраћај саобраћајне инфраструктуре, Адекватно уређење и коришћење простора у складу са изграђеном планско-урбанистичком документацијом
- **Тутин:** Постројење за пречишћавање отпадних вода изградити
- **Чачак:** Побољшати услугу водоснабдевања и управљања отпадним водама, Побољшати водене акумулације, Оптимизација система јавног грејања
- **Ивањица:** Унапређење саобраћајне инфраструктуре, Да водотокови не буду загађени фекалном канализацијом и отпадним индустријским водама, Побољшање енергетске ефикасности
- **Горњи Милановац:** Реконструкција и асфалтирање некатегорисаних путева, Наставак започетих пројеката и израда Главног пројекта водоснабдевања општине Горњи Милановац и канализација отпадних и фекалних вода, Формирање јавног предузећа за дистрибуцију гаса
- **Лучани:** Конверзија војног аеродрома Лађевци у мешовити

Стратешки циљ 5: Равномеран унутар/регионални развој

ЕУ стратегије

- ЕУ Повеља о МСПП/ следствено СБА, Акт малог бизниса
- ДГ Регио документа о регионалном развоју
- ЕУ Стратегија повећања иновација
- Лисабонска Повеља
- ЕУ Стратегија повећања конкурентности најмањих предузећа
- Кохезионе политике ЕУ

Националне стратегије

- Стратегија регионалног развоја Србије 2007- 2012.
- Закон о регионалном развоју Србије
- Стратегија за смањење сиромаштва РС
- Стратегија развоја МСПП у Републици Србији 2003 – 2008.
- Стратегија развоја конкурентних и иновативних МСП 2008-2013. и Оперативни план за њено спровођење
- План Владе РС за подстицање развоја МСПП 2005-2007.
- Национална стратегија Привредног развоја Републике Србије 2006- 2012.
- Национална стратегија одрживог развоја
- Националне стратегије: развоја образовања одраслих, развоја стручног образовања, Стратегија високог образовања 2005-2015
- Стратегија повећања извоза Републике Србије 2008. – 2011.
- Програм развоја пословних инкубатора и кластера РС 2007-2010.
- Национална стратегија РС за прикључење ЕУ
- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије 2009- 2014.

Део VI

Очекивани укупни учинак

У овом делу се даје преглед очекиваног укупног учинка спровођења стратешких опредељења, мера и активности предвиђених Стратегијом регионалног развоја за период 2011-2015.године са ограниченим бројем индикатора.

Економска криза је показала по параметрима развоја, НД, БДВ, незапослености, извозу, квалитету живота да досадашњи привредни раст и развој Рашког и Моравичког округа није одржив, и да се мора темељно мењати, ако желимо да избегнемо судбину неразвијених округа. Управни окрузи морају да се окрене новом моделу привредног раста и развоја који је првенствено проинвестиционо и извозно оријентисан.

У том смислу основна усмерења Стратегије регионалног развоја за период 2011-2015.године, јесу: доминација раста инвестиција у иновације, истраживање и технолошки развој, али са применом на друштвени развој кроз увођење друштвених иновација, увођење нових технологија и знања у пољопривредну производњу, туризам, у образовање и унапређење вештина и способности људских ресурса, подстицајних програма за младе, инфраструктуру, заштиту животне средине, енергетску ефикасност и обновљиве изворе енергије. Динамички, раст БДП-а биће условљен динамиком инвестиција и побољшањем пословног амбијента округа, али и променом привредне структуре. Удео размењивих производа у БДП-у округа треба да се битно повећа, посебно производа и услуга средње технолошко развијених грана и пољопривреде где окрузи имају и највеће конкурентске предности и ресурсе.

Очекивани учинци повезани су са пројекцијама Стратегије Србије 2020, Стратегије индустрије 2020, Инфраструктуре, запошљавања, социјалне заштите, ЕЕ, Животне средине, у односу на постојеће учешће округа и могућих унапређења у одређеним категоријама и областима развоја.

Зато је у Стратегији планирано:

1. **Унапређење продуктивности и тржишног учешћа округа посебно извоза**, бруто додате вредности по запосленом, посебно у прерађивачкој индустрији средњег технолошког нивоа и услугама за 30%
2. **Повећање броја нових радних места, стопе запошљавања младих, образовног нивоа и способности становништва за 30%**
3. **Ова два водећа фактора ће се подржати кроз креирање услова за одржив развој и улагања приватног и јавног сектора**, кроз повећање улагања у: пословни сектор за 40%, заштиту и управљање животном средином, основну комуналну и путну инфраструктуру и обновљиве изворе енергије за 40%, образовање и културу за 50%, социјални сектор за 40%, услове привређивања и пословни амбијент за 50%, територијални маркетинг, лобирање и промоцију округа за 50%.

Циљеви регионалног развоја, као водичи за привредни, социјални и одрживи развој заједнице на дуги рок, су међусобно испреплетени факторима који имају шире утицаје – привреда, вештине и образовање, људски ресурси и запосленост, инфраструктура и квалитет живота, упућују на активности које треба предузети у наредном петогодишњем периоду да би се остварило укупно веће тржишно учешће, постигла већа видљивост развијеност односно визија округа.

Основни развојни резултати Рашког и Моравичког округа 2015. године ће у том смислу бити:

1. Постигнут подстицајнији амбијент за домаће и иностране инвеститоре, пуна заштита својине и уговора, савремен систем локалних захватања у подршци регионалном развоју и улагањима домаћег и иностраног предузетничког капитала, реформисани јавни сектор, усклађена и иновирана регионална финансијска подршка и тржиште, развијени односи приватног и јавног партнерства посебно у инфраструктурним делатностима и заштити животне средине, регулисано тржиште рада и уређени односи између запослених и послодаваца, напредак у смањењу сиве економије и корупције, политичка стабилност - што ће све заједно повећати кредибилитет округа и смањити ризик за улагања.
2. Јачање знања и капацитета свих стејхолдера у смислу прихватања европских стандарда и норми као и придруживање земљама ЕУ даће додатни импулс привредном развоју округа.
3. Стварање много атрактивнијег привредног амбијента са повољнијим ефектом на животну средину, као претпоставка регионалног развоја

4. Остварење веће родне једнакости, и укључености свих друштвених група без кога реализација вишег нивоа квалитета живота, смањење сиромаштва и равномернији развој Рашког и Моравичког округа не би били могући.

Основни индикатори развоја Рашког и Моравичког округа

Унапређење продуктивности и раста извозног тржишта Предузетништво ■ Уведени међународни стандарди квалитета у 40% више предузећа и институција ■ Повећан извоз за 20% производа и услуга веће додате вредности ■ Смањен увоз готових производа и уређаја за 20% ■ Повећан број основаних МСПП за 30% ■ Повећано учешће високотехнолошких фирми у структури МСПП за 20% ■ Повећана одрживост новооснованих предузећа и радњи за 25%, ■ Повећан развој кластерског програма у приоритетним секторима за 30% Предузетничко учење ■ Унапређено знање, способности, култура предузетништва ■ Имплементирана филозофија предузетништва у сарадњи са привредницима и образовним институцијама у све нивое образовања Привредни сектори на регионалном нивоу ■ Развој кључних међународно конкуретних привредних сектора ■ Развој сектора који имају могућности за веће запошљавање (металска, дрвна индустрија и сл.) ■ Развијеност регионалног финансијског тржишта повећана за 50% ■ Повећан број пројеката заједничког регионалног аплицирања за 50% ■ Унапређени услови пословања у локалним самоуправама и развијен менаџмент ■ Побољшан приступ финансирању и информацијама у неразвијеним деловима региона за 40% ■ Унапређена основна инфраструктура у мање развијеним деловима за 40% Иновације и технолошки трансфер ■ Развој активности високе додате вредности кроз	Унапређење предуслова за развој Транспорта, саобраћајница ■ Унапређене и модернизоване приступне саобраћајницама на магистралне путеве и аеродроме и унапређено управљање ■ Смањење загађења проузрокованог саобраћајем за 30% Коришћења земљишта ■ Побољшано коришћење земљишта у нове сврхе развоја и запослености ■ Повећање плодности земљишта, одрживог коришћења и заштите за 30% у сарадњи са образовним и истраживачким институцијама у региону Енергије ■ Ефикаснија употреба енергије и улагања у обновљиве изворе за 40% ■ Јачање промоције и програма субвенционисања грађана, малих и средњих предузећа и предузетника за 50% ■ Израђене главне студије и успостављен енергетски менаџмент у свим општинама округа. ■ Сагледан потенцијал за повећање ЕЕ у комуналним предузећима, системима јавне расвете и јавним зградама. ■ Побољшање ЕЕ у јавним зградама за 10%, ЈКП 7% до 2016. Повећање коришћења обновљивих извора енергије: хидропотенцијала (мини хидроелектране) за 100%, биомасе за 15%, енергија ветра за 10%, соларне енергије за 40% ■ Одрађен програм обуке 50 представника општина за израду прелиминарних енергетских ревизија зграда. Водоснабдевања ■ Снабдевање водом свих насеља са обезбеђеношћу већом од 97%, уз обавезност	Раст броја запослених и способности радне снаге Развој тржишта рада и запошљавање ■ Повећано улагање у програме запошљавања младих за 70% ■ Побољшани услови запошљавања и животног стандарда особа са инвалидитетом, жена и припадника других маргинализованих група за 40% ■ Усклађене потребе привредних сектора за специфичним вештинама у циљу повећања запошљавања ■ Повећано улагање у посебне програме за унапређење вештина и потенцијала за запошљавање особа са инвалидитетом за 60% ■ Успостављени нови и повећана улагања у постојеће програме за запошљавање и самозапошљавање жена за 60% ■ Повећана издвајања на регионалном нивоу за финансирања програма преквалификација и доквалификација за 60% ■ Развој лидерских, менаџерских и пословних вештина ■ Унапређење економских активности у неразвијеним деловима региона Промене становништва ■ Смањене емиграције младих за 60% ■ Решен проблем младих људи и старије радне снаге ■ Повећано улагање у програме стимулација за социјално предузетништво и обуке потенцијалних корисника за 50% Развој формалног и неформалног образовања ■ Развој образовне инфраструктуре ■ Повећано улагања у увођење нових метода учења у образовање и модернизацију курикулума средњошколских и високообразовних институција за 70% ■ Повећано издвајања на
---	--	--

иновације и нове технологије

- Подршка трансферу знања
- Боље коришћење научне базе, истраживања и развоја
- Примена научно-технолошких иновација у друштвено економском развоју кроз дефинисање и коришћење друштвених иновација (нових методологија, приступа и политика)
- Повећати улагање у програме електронског учења за 70%
- Остварено програмско и институционално повезивање образовног, истраживачког, привредног, финансијског и јавног сектора у области иновативног развоја (најмање 5 заједничких пројеката припремљено и предато)
- Опремљена најмање два технолошка парка
- Повећана улагања у зелену технологију за 40%
- Повећана улагања у развој истраживања и технологија у неразвијеним подручјима за 30%

Одржива потрошња и производња

- Развој ефикасности ресурса, одрживих набавки и корпоративне друштвене одговорности за 20%

Улагања

- Охрабрење и боље коришћење јавних и приватних инвестиција у окрузима
- Израђене најмање три студије изводљивости и анализе трошкова за инвестициона улагања на нивоу региона

Међународна конкурентност

- Максимално искоришћење шанси глобализације и растућих тржишта
- Реализовање могућности међународне трговине
- Успостављена сарадња са привредним асоцијацијама и научним институцијама за израду тржишних студија, консалтинга (најмање 5 заједничких студија израђено)
- Остварена већа транспарентност набавног и продајног тржишта јавног сектора у корист регионалне економије
- Смањена корупција у региону за 30% и сива економија за 20%

испоруке воде од бар 70% у односу на тражене количине и у периодима неопходних редукција. Планиране бруто норме потрошње су 300 l/корисник на дан, колико се сада планира и у најразвијенијим водоводима. Повећање поузданости локалних водовода за снабдевање села ван домаћаја регионалног система и заштита локалних изворишта.

Становања

- Повећано финансирање програма за повољну куповину станова за младе за 50% до 2016. године
- Креирање високог квалитета станова, и градње посебно за младе

Туризма

- Израђен регионални план одрживог развоја туризма
- Повећан туристички промет округа за 40%, и тржишно учешће са 14% на 25%
- Повећано учешће иностраних туриста са 10% на 30%
- Развијени одабрани облици туризма, повећани капацитети и модернизована институционална инфраструктура за 40%
- Повећана домаћа и страна улагања у туризам за 20%
- Повећан број МСП у туризму за 30%
- Повећан број зелених стаза, програма зелених технологија и одрживог туризма за 40%
- Побољшање маркетинга и имиџа округа
- Повећана културна и друга дешавања за 40%
- Побољшан квалитет искуства посетилаца округа за 30%

Пољопривреде и руралног развоја

- Повећане технолошке иновације у пољопривреди за 40%
- Повећане количине органских производа за 25%
- Повећано увођење ХАЦЦП стандарда за 30%, и географског порекла
- Повећан број производа веће додате вредности, паковања, дизајна и обраде за 30%

регионалном нивоу за финансирање програма неформалног образовања за 70%

- Подигнут ниво техничке опремљености организација неформалног образовања за 30%
- Укључивање родних студија у програме институција формалног образовања
- Повећано финансирање стипендија за дефицитарна занимања за 60%
- Повећано улагање у отклањање комуникационих баријера за 60%

Развој капацитета појединих сектора

- Повећано улагање у развој људских ресурса запослених у јавном сектору за 40%
- Повећано улагање у развој људских ресурса запослених у невладином сектору за 50 %
- Ојачан капацитет РРА за спровођење активности регионалног развоја за 80%

	■ Повећано брендирање пољопривредних и прехранбених производа за 20% Животне средине ■ Заштита природних ресурса и историјског и културног наслеђа ■ Управљање и смањење свих врста загађења за 20% ■ Ефикасније управљање природним и културно-историјским ресурсима ■ Унапређење животне средине и повећана свест јавности	
Развој конкурентности и побољшање квалитета живота у региону		
■ Повећан развој висококвалитетних регионалних услуга за 30% ■ Смањено сиромаштво, социјална искљученост за 30% ■ Увођење друштвених иновација у све секторе ■ Развијена родна равноправност ■ Повећана конкурентност и смањена неравномерности развијености региона		
ИКТ		
■ Подршка већој употреби ИКТ у дигиталном развоју локалних заједница и привреде ■ Повећан развој ИКТ инфраструктуре округа за 50%		

Рашки и Моравички округ у наредном периоду ће предузети јасне активности како би остварио резултате којима ће трансформисати своје подручје у правцу визије. Предност се даје најзначајнијим активностима за постизање таквих резултата, које се резимирају и повезују са водичима развоја. Сви учесници у развоју треба да их консултују при изради предлога пројеката за реализацију приоритета развоја.

Постизање и одрживост ових резултата развоја ослања се на три групе претпоставки које су и међусобно у знатној мери условљене:

1. Прилагођавање у привредном систему, секторским политикама и макроекономској и регионалној политици концепцији убрзавања привредног раста, заснованој на замени потрошачког проинвестиционим развојем и премештањем тежишта улагања ка разменљивим добрима
2. Омогућавање континуитета приближавања ЕУ и убрзавањем процеса учлањивања. Када је реч о економском окружењу регионалне привреде, ова група претпоставки има и другу страну – време опоравка националне и светске привреде, од кога зависи и пројектовани раст извоза Рашког и Моравичког округа и привредни развој ослоњен на извозну тражњу
3. Даљи ризик је повезан и са питањем реструктурирања, стечајима који су у току у окрузима, и регионалном ликвидношћу пословног сектора, фискалним капацитетом јавног сектора и његовом ефикасношћу

Постављени циљеви су најизазовнији у домену повећања извозне конкурентности. Међународна искуства показују да би остварење циљаног пораста удела робног извоза у БДП-у округа довело округе у врх најуспешнијих у земљи, а тиме створило додатну вредност за унапређење квалитета живота.

Регионална стратегија иновативног/паметног, одрживог и инклузивног развоја Рашког и Моравичког округа до 2015.године одговараће у наредном периоду на потребе округа кроз реализацију пројеката дефинисаних у овом Плану, коришћењем ресурса округа и свих других потенцијалних извора сарадње и финансирања. У томе ће помоћи комплементарност и синергија са другим политикама и активностима, како националним, тако и Европске уније дефинисана у овој Стратегији, што ће допринети реализацији очекиваних резултата развоја.

Део VII

Имплементација и мониторинг

Последњи кораци у процесу стратешког планирања регионалног развоја су имплементација и мониторинг спровођења. Оба корака ће осигурати адекватно прилагођавање и промене Стратегије регионалног развоја Рашког и Моравичког округа новонасталој ситуацији на терену, односно осигурати периодично праћење спровођења у складу са стратешким циљевима и приоритетима. У ту сврху је потребно оформити два радна тела/групе за имплементацију и мониторинг који ће бити састављени од способних и стручних особа из локалне и шире заједнице, а деловаће у сарадњи са Регионалном агенцијом за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа.

План имплементације и мониторинга укључио би дакле следеће кораке:

1. Оснивање радних тела/група за имплементацију, праћење и ажурирање

Радно тело/ група за спровођење. Задатак овог радног тела/ радне групе је развијање и усклађивање оперативних планова са буџетом одређивање начина спровођења путем тзв. Регионалног развојног плана. Ова група се састаје бар једном месечно/континуирано до краја развојног периода. Може се састојати од нпр. 6-9 чланова /стејкхолдера (најмање по један члан из групе која је радила план) или неколико стручних особа које су изабране према стратешким циљевима или приоритетима. Извештава радно тело/радну групу за праћење.

Радно тело/радна група за праћење и ажурирање. Задатак овог радног тела/радне групе је оцењивање напретка спровођења, укљученост заједнице у спровођење, потребе за ревизијом плана и сл. Састаје се у року од 3-6 месеци или по потреби. Може се састојати од 3-5 чланова (сталних или повремених, али би било добро да нису исти чланови као из групе за спровођење). Прво ажурирање уследило би 12 месеци након усвајања Регионалног развојног плана. Извештава радно тело/радну групу за спровођење.

2. Процес избора пројеката

У оквиру Стратешког развојног плана, потребно је као прво одредити примарне активности односно пројекте и дефинисати изворе и начине финансирања. Најпре се дефинише шира листа пројеката. Ту могу бити укључени пројекти за ЕУ фондове, али и друге пројекте односно донаторе/инвеститоре. Критеријуми за избор пројеката могу бити следећи:

- Регионални карактер пројекта (најмање три општине удружене у пројекту из два округа)
- Ниво утицаја на отварање радних места и запошљавање
- Реална могућност осигурања финансијских средстава (из националних, ЕУ, билатералних и других фондова и извора финансирања)
- Усклађеност са хоризонталном политиком и стратегијама ЕУ као и националном, регионалном и локалном политиком и стратегијама
- Могућност надоградње пројеката на виши ниво (међурегионални, национални, прекогранични, европски) и додата вредност
- Квалитет партнерства
- Постојање капацитета за спровођење (ту се првенствено мисли на носиоца пројекта, што може бити Регионална агенција, град, општина, невладина организација или нека друга институција)
- Јачање видљивости и промоција региона
- Одрживост пројекта
- Специфични критеријуми који се односе на поједине секторе, нпр. унапређење сарадње између туристичких оператера, туристичких агенција и других стејкхолдера у туризму, смањење миграције сеоског становништва, јачање менаџмента у управљању природним и културно-историјским ресурсима, јачање техничких и финансијских механизма за развој привреде (нпр. кластера, пословних удружења и пословних инкубатора, унапређење предузетничког учења и сл.
- Важно је такође уврстити тзв. хоризонталне теме као што су нпр. коришћење нових технологија и смањење дигиталног јаза, увођење родне равноправности и друштвене укључености и слично.

Графикон 12: Процес израде и спровођења Регионалног развојног плана

3. Израда Регионалног развојног плана

Након дефинисања уже листе пројеката, приступа се изради Стратешког развојног плана који се може припремити за средњорочни период од три године. Кључни елементи Стратешког развојног плана:

- Број мере и број пројекта/активности
- Када се започиње са спровођењем (датум)
- Очекивани кључни резултати
- Датум завршетка спровођења активности
- Приближно тачна процена трошкова
- Додатни извори средстава
- Напомене

4. Оперативни план

Након израде Регионалног развојног плана и избора кључних пројеката, приступа се изради краткорочног, оперативног плана за годину дана ради реалне процене и provedбе плана односно израде оних пројеката који имају највећу основу за реализацију. За припрему пројеката биће потребно да се изради детаљан концепт пројеката те да се посао подели у пројектне тимове.

5. Имплементација плана

Имплементацију спроводи радно тело/радна група на темељу дефинисане улоге, учесталости налажења и осталим условима који су дефинисани за то радно тело као и на основу дефинисаног Регионалног развојног плана односно оперативног плана.

6. Праћење имплементације и ажурирање – за праћење су потребни индикатори и почетни резултати

Праћењем би требало обухватити сваку активност према два основна критеријума:

1. Упоредивање плана имплементације (активности, подактивности) и буџета – утврђивање да ли се ресурси користе у складу са планом
2. Организацијски преглед – прати промене код појединаца и организација ради спровођења резултата

Ниво праћења и ажурирања:

1. Спроводи ли се интервенција по препорукама развојног плана? Поређењем затечене ситуације према Плану, утврђује се ниво успешности provedбе појединих мера и активности.
2. Доводи ли интервенција до очекиваних резултата и циљева? Потребно је да се пореде добијени резултати са планиранима и да се утврди колико су усклађени са почетним циљевима и индикаторима.

3. Да ли се променила околина на начин да утиче на избор односно спровођење приоритета, мера и активности?

7. Ажурирање плана на темељу горе утврђених информација. Препоруке за допуну плана.

Информације произашле из претходна два нивоа праћења, ажурирани преглед – анализа стања и организацијски преглед тела која спроведе План се разматрају, доносе се препоруке за допуну Плана (уколико је потребно) и смернице за даље спровођење. Током процеса надопуњавања ако се утврди превелико одступање Плана од тренутног стања потребно је поновити цели процес стратешког планирања.

Листа учесника у изради стратешких докумената

Чланови тима за израду стратешких докумената			
Редни број	Члан РГ	Област	Град/ Општина
1.	Миловановић, Мирослав	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Јавни сектор Инфраструктура	Горњи Милановац
2.	Чоловић, Милош	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Инфраструктура	Краљево
3.	Јелушић, Небојша	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Чачак
4.	Гавриловић, Радојица	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Јавни сектор Инфраструктура	Чачак
5.	Остраћанин, Ненад	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Јавни сектор Инфраструктура Радионица за израду Плана развоја	Рашка
6.	Премовић, Мирко	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Рашка
7.	Главинић, Владимир	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Ивањица
8.	Главинић, Миљко	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Ивањица
9.	Поповић, Добривоје	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Јавни сектор	Ивањица
10.	Хамидовић, Бахтир	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Јавни сектор Инфраструктура	Тутин
11.	Холић, Нихад	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Тутин
12.	Дедеић, Фикрет	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Тутин
13.	Хасановић, Нино	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Рурални развој, популација, пољопривреда	Нови Пазар
14.	Камберовић, Даут	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
15.	Љајић, Нермин	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
16.	Суљић, Мешко	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
17.	Халиловић, Алија	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
18.	Добрић, Винко	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
19.	Гришевић, Хилмија	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
20.	Никсић, Цехо	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације	Нови Пазар
21.	Јусуфовић, Мирсад	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Финансије, партнерство, ЕУ фондови Радионица за израду Плана развоја	Нови Пазар
22.	Чеперковић, Светлана	Инфраструктура, енергетика, телекомуникације Инфраструктура Радионица за израду Плана развоја	Врњачка Бања
23.	Мачужић, Драган	Инфраструктура	Краљево
24.	Јоксић, Томислав	Привреда, конкурентност, извоз Финансије, партнерство, ЕУ фондови Привреда, финансије и јавни сектор	Горњи Милановац
25.	Капларевић Бранко	Привреда, конкурентност, извоз	Краљево
26.	Ристановић, Миладин	Привреда, конкурентност, извоз Радионица за израду Плана развоја	Чачак
27.	Спасовић, Слободан	Привреда, конкурентност, извоз	Чачак
28.	Росић, Боровоје	Привреда, конкурентност, извоз Економија, привреда, равномеран регионални развој	Рашка
29.	Лужњанин, Љубинко	Привреда, конкурентност, извоз	Рашка
30.	Каплановић, Милка	Привреда, конкурентност, извоз Рурални развој, популација, пољопривреда	Ивањица
31.	Богдановић, Драгана	Привреда, конкурентност, извоз Становништво, запошљавање, соц.питања Финансије, партнерство, ЕУ фондови Рурални развој, популација, пољопривреда Заштита животне средине и квалитет живота Историја, култура, медији Развој људских ресурса, образовне институције, тржиште рада- становништво, запошљавање, соц.питања Јавни сектор	Ивањица

		Економија, привреда, равномеран регионални развој Радионица за израду Плана развоја	
32.	Елесковић, Мерсудин	Привреда, конкурентност, извоз	Тутин
33.	Мујовић, Мерсад	Привреда, конкурентност, извоз	Тутин
34.	Бахтијаревић, Ерџин	Привреда, конкурентност, извоз	Тутин
35.	Паљевац, Рамиз	Привреда, конкурентност, извоз Јавни сектор	Нови Пазар
36.	Халилагић, Ахмет	Привреда, конкурентност, извоз	Нови Пазар
37.	Калач, Един	Привреда, конкурентност, извоз Финансије, партнерство, ЕУ фондови	Нови Пазар
38.	Даца, Енвер	Привреда, конкурентност, извоз	Нови Пазар
39.	Милинковић, Небојша	Привреда, конкурентност, извоз Економија, привреда, равномеран регионални развој Радионица за израду Плана развоја	Нови Пазар
40.	Куртановић, Мерфаз	Привреда, конкурентност, извоз	Нови Пазар
41.	Куртановић, Берат	Привреда, конкурентност, извоз	Нови Пазар
42.	Ницевић, Еско	Привреда, конкурентност, извоз	Нови Пазар
43.	Еминовић, Амела	Привреда, конкурентност, извоз Рурални развој, популација, пољопривреда Јавни сектор Инфраструктура	Нови Пазар
44.	Стевановић, Душан	Привреда, конкурентност, извоз	Врњачка Бања
45.	Јовановић, Јелена	Становништво, запошљавање, соц. питања	Горњи Милановац
46.	Миладиновић Милетић Данијела	Становништво, запошљавање, соц. питања	Краљево
47.	Петковић, Љубодраг	Становништво, запошљавање, соц. питања Људски ресурси	Чачак
48.	Карановић, Светлана	Становништво, запошљавање, соц. питања	Рашка
49.	Стојановић, Светлана	Становништво, запошљавање, соц. питања Радионица	Рашка
50.	Јелић, Светлана	Становништво, запошљавање, соц. питања Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Ивањица
51.	Мојсиловић, Анкица	Становништво, запошљавање, соц. питања	Ивањица
52.	Чалаковић, Хасим	Становништво, запошљавање, соц. питања	Тутин
53.	Ејуповић, Селман	Становништво, запошљавање, соц. питања	Тутин
54.	Целић, Емин	Становништво, запошљавање, соц. питања	Тутин
55.	Бишевац, Нино	Становништво, запошљавање, соц. питања Развој ХР, образовне институције, тржиште рада Јавни сектор	Нови Пазар
56.	Даждаревић, Аднан	Становништво, запошљавање, соц. питања	Нови Пазар
57.	Фетаховић, Емир	Становништво, запошљавање, соц. питања	Нови Пазар
58.	Џоровић, Јусуф	Становништво, запошљавање, соц. питања	Нови Пазар
59.	Хасановић, Нермин	Становништво, запошљавање, соц. питања	Нови Пазар
60.	Краисик, Бисера	Становништво, запошљавање, соц. питања	Нови Пазар
61.	Љајић Селма-Икић	Становништво, запошљавање, соц. питања	Нови Пазар
62.	Крстић, Валентина	Становништво, запошљавање, соц. питања Јавни сектор Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Врњачка Бања
63.	Ратковић, Милан	Становништво, запошљавање, соц. питања	
64.	Челиковић, Борислав	Историја, култура, медији	Горњи Милановац
65.	Симовић Љубиша	Историја, култура, медији	Краљево
66.	Павловић, Лела	Историја, култура, медији	Чачак
67.	Рајић, Делфина	Историја, култура, медији Јавни сектор	Чачак
68.	Милићевић, Миљојко	Историја, култура, медији	Рашка
69.	Миловановић, Гордана		Рашка
70.	Богдановић, Ивица	Историја, култура, медији	Ивањица
71.	Рамовић, Рифат	Историја, култура, медији Јавни сектор-није био на радионици а делегиран је званично	Тутин
72.	Елесковић, Емин	Историја, култура, медији	Тутин
73.	Гегић, Албин	Историја, култура, медији	Тутин
74.	Џоровић, Аида	Историја, култура, медији	Нови Пазар
75.	Јејна, Амра	Историја, култура, медији	Нови Пазар
76.	Премовић, Драгица	Историја, култура, медији	Нови Пазар
77.	Биберовић, Зениб	Историја, култура, медији	Нови Пазар
78.	Гусинац, Васвија	Историја, култура, медији	Нови Пазар
79.	Голош, Хивзо	Историја, култура, медији	Нови Пазар

80.	Боројевић Димић, Јелена	Историја, култура, медији Јавни сектор	Врњачка Бања
81.	Анастасијевић, Ана	Историја, култура и медији	Рашка
82.	Лековић, Драгана	Историја, култура и медији	Тутин
83.	Лековић Алма	Историја, култура и медији	Тутин
84.	Продановић, Мирјана	Финансије, партнерство, Еу фондови Привреда, финансије и јавни сектор Радионица за израду Плана развоја /Привреда и регионални развој	Краљево
85.	Продановић, Миломир	Финансије, партнерство, Еу фондови Привреда, финансије и јавни сектор	Краљево
86.	Тодосијевић, Зоран	Финансије, партнерство, Еу фондови	Чачак
87.	Максимовић, Славица	Финансије, партнерство, Еу фондови	Чачак
88.	Павловић, Даница	Финансије, партнерство, Еу фондови	Рашка
89.	Барлов, Снежана	Финансије, партнерство, Еу фондови Привреда, финансије и јавни сектор	Рашка
90.	Поповић, Слободан	Финансије, партнерство, Еу фондови Јавни сектор	Ивањица
91.	Аљовић, Бајрам	Финансије, партнерство, Еу фондови	Тутин
92.	Рамичевић, Сеад	Финансије, партнерство, Еу фондови Јавни сектор Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Тутин
93.	Гусињац, Нихад	Финансије, партнерство, Еу фондови	Тутин
94.	Качапор, Самир	Финансије, партнерство, Еу фондови	РРА СЕДА Нови Пазар
95.	Колић, Ениса	Финансије, партнерство, Еу фондови Јавни сектор	Нови Пазар
96.	Калач, Един	Финансије, партнерство, ЕУ фондови	Нови Пазар
97.	Коча, Бато	Финансије, партнерство, Еу фондови	Нови Пазар
98.	Лукач, Амко	Финансије, партнерство, Еу фондови	Нови Пазар
99.	Каришић, Салбин	Финансије, партнерство, Еу фондови	Нови Пазар
100.	Башић, Един	Финансије, партнерство, Еу фондови	Нови Пазар
101.	Коца, Џенана	Финансије, партнерство, Еу фондови	Нови Пазар
102.	Дунић, Зоран	Финансије, партнерство, Еу фондови	Врњачка Бања
103.	Милошевић, Александра	Финансије, партнерство, Еу фондови	Горњи Милановац
104.	Недељковић, Милка	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр Заштита животне средине и квалитет живота Историја, култура, медији Економија, привреда, равномеран регионални развој	Горњи Милановац
105.	Весковић Милош	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр Економија, привреда, равномеран регионални развој	Краљево
106.	Папић, Влајисав	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр Радионица за израду Плана развоја	Чачак
107.	Пауновић, Светлана	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Чачак
108.	Никић, Жељко	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Рашка
109.	Котурновић, Дејан	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр Економија, привреда, равномеран регионални развој	Рашка
110.	Џуџевић, Исмет	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Тутин
111.	Муминовић, Аднан	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Тутин
112.	Хаџибулић, Бајро	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Тутин
113.	Мемич, Бели	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Нови Пазар
114.	Сајтарић, Исмет	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Нови Пазар
115.	Гицић, Есад	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Нови Пазар
116.	Пендић, Голуб	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Нови Пазар
117.	Јусуфовић, Сабина	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Нови Пазар
118.	Тајић, Билал	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Нови Пазар
119.	Стојановић, Мила	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр Радионица за израду Плана развоја /Људски ресурси	Врњачка Бања
120.	Рогановић, Драган	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр. Радионица за израду Плана развоја / Рурал	Краљево
121.	Тешић, Љиљана	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Горњи Милановац
122.	Милосављевић Жарко	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Краљево
123.	Обрадовић, Саша	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Чачак
124.	Беодрански, Данило	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Чачак
125.	Симовић, Зоран	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Рашка
126.	Чорбић, Драгош	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Рашка
127.	Давидовић, Стеван	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Ивањица

128.	Фазлић, Елвира	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Тутин
129.	Дердемеџ, Исмет	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Тутин
130.	Хот, Назим	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Тутин
131.	Хајровић, Хајрудин	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Нови Пазар
132.	Љајић, Сеад	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Нови Пазар
133.	Илић, Милена	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада Радионица за израду Плана развоја /Људски ресурси	Нови Пазар
134.	Шаренкапић, Зибија	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Нови Пазар
135.	Биочанин, Раде	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Нови Пазар
136.	Бихорац, Адем	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Нови Пазар
137.	Лицина, Рифко	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Нови Пазар
138.	Миковић, Бранислав	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада Јавни сектор	Врњачка Бања
139.	Булатовић Радован	Развој ХР, образовне институције, тржиште рада	Краљево
140.	Давидовић, Стеван		
141.	Митровић, Велимир	Заштита животне средине и квалитет живота Радионица за израду Плана развоја	Чачак
142.	Гојић, Владимир	Заштита животне средине и квалитет живота Енергетска ефикасност и животна средина Радионица за израду Плана развоја / Рурал	Чачак
143.	Атанасијевић, Ана	Заштита животне средине и квалитет живота	Рашка
144.	Мојовић, Иван	Заштита животне средине и квалитет живота Историја, култура и медији Енергетска ефикасност и животна средина Радионица за израду Плана развоја	Рашка
145.	Ристић, Лидија	Заштита животне средине и квалитет живота	Ивањица
146.	Јемуовић, Љиљана	Заштита животне средине и квалитет живота Енергетска ефикасност и животна средина	Краљево
147.	Цамић, Љутво	Заштита животне средине и квалитет живота	Тутин
148.	Лековић, Алма	Заштита животне средине и квалитет живота	Тутин
149.	Лековић, Драгана	Заштита животне средине и квалитет живота	Тутин
150.	Плојевић, Малица	Заштита животне средине и квалитет живота Енергетска ефикасност и заштита животне средине	Нови Пазар
151.	Плојовић, Хидајет	Заштита животне средине и квалитет живота Историја, култура и медији Енергетска ефикасност и заштита животне средине	Нови Пазар
152.	Рајовић, Радомирка	Заштита животне средине и квалитет живота Енергетска ефикасност и заштита животне средине	Нови Пазар
153.	Шкријељ, Хивзо	Заштита животне средине и квалитет живота	Нови Пазар
154.	Нокић, Митко	Заштита животне средине и квалитет живота	Нови Пазар
155.	Мехмедовић, Ибро	Заштита животне средине и квалитет живота	Нови Пазар
156.	Костић, Снежана	Заштита животне средине и квалитет живота	Врњачка Бања
157.	Обрадовић Невена	Заштита животне средине и квалитет живота Историја, култура и медији	Горњи Милановац
158.	Ранђић, Данка	Заштита животне средине и квалитет живота	Чачак
159.	Тиосављевић Зорица	Туризам	Горњи Милановац
160.	Лишанин, Радомир	Туризам	Ивањица
161.	Вуковић, Александар	Туризам	Врњачка Бања
162.	Пантелић, Александар	Туризам	Краљево
163.	Булатовић, Миломир	Туризам	Рашка
164.	Мирковић, Мирјана	Туризам	Горњи Милановац
165.	Стеванић, Миодраг	Туризам	Чачак
166.	Јовашић, Јован	Туризам	Нови Пазар
167.	Вешковић, Владан	Туризам	
168.	Зечевић, Драгана	Јавни сектор Радионица за израду Плана развоја	Ивањица
169.	Поледица, Милан	Јавни сектор	Ивањица
170.	Шалјић Ејуп	Јавни сектор	Тутин
171.	Миодраговић, Саша	Јавни сектор Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Врњачка Бања
172.	Миодраговић, Ђорђе	Јавни сектор	Врњачка Бања
173.	Војводић, Марија	Јавни сектор Радионица за израду Плана развоја /Људски ресурси	Чачак
174.	Ђокић, Ивана	Јавни сектор	Ивањица
175.	Коларевић, Ана	Јавни сектор	Ивањица
176.	Марковић, Снежана	Јавни сектор	Ивањица

177.	Халиловић, Шефкија	Заштита животне средине и квалитет живота Јавни сектор Економија, привреда, равномеран регионални развој Радионица за израду Плана развоја	РРА СЕДА Нови Пазар
178.	Крушевљанин, Џамила	Инфраструктура Заштита животне средине Јавни сектор Радионица за израду Плана развоја	РРА СЕДА Нови Пазар
179.	Росић, Горица	Јавни сектор	Горњи Милановац
180.	Прибаковић, Данијела	Јавни сектор	Врњачка Бања
181.	Веселиновић, Исаило	Јавни сектор	Врњачка Бања
182.	Рајовић, Александар	Јавни сектор Економија, привреда, равномеран регионални развој Радионица за израду Плана развоја / Рурал	Врњачка Бања
183.	Бојовић, Радивоје	Јавни сектор	Чачак
184.	Кијевчанин, Сретен	Јавни сектор	Рашка
185.	Ковачевић, Јован	Јавни сектор	Лучани
186.	Матијашевић, Милан	Јавни сектор	Лучани
187.	Вучићевић, Зоран	Јавни сектор	Лучани
188.	Ивановић, Душан	Јавни сектор	Лучани
189.	Пантелић, Саша	Јавни сектор	Краљево
190.	Сретовић, Александра	Јавни сектор	Краљево
191.	Младеновић, Милан	Јавни сектор, Економија, привреда, равномеран регионални развој	Краљево
192.	Димитријевић Небојиша	Јавни сектор	Краљево
193.	Хасановић, Нихад	Јавни сектор	Нови Пазар
194.	Халиловић, Алија	Јавни сектор	Нови Пазар
195.	Добрић, Винко	Јавни сектор	Нови Пазар
196.	Мујезиновић, Сеадетин	Јавни сектор	Нови Пазар
197.	Домановић, Петар	Јавни сектор	Чачак
198.	Арсид, Петар	Јавни сектор	Врњачка Бања
199.	Попадић, Предраг	Јавни сектор	Врњачка Бања
200.	Мијатовић, Драган	Јавни сектор	Врњачка Бања
201.	Топаловић, Огњан	Јавни сектор	Врњачка Бања
202.	Пецић, Владимир	Јавни сектор	Врњачка Бања
203.	Станојичић, Дане	Јавни сектор Туризам	Врњачка Бања
204.	Смиљанић, Снежана	Јавни сектор	Горњи Милановац
205.	Челиковић Борисав	Јавни сектор	Горњи Милановац
206.	Главинић, Светлана	Јавни сектор	Ивањица
207.	Црноглавац, Сузана	Економија, привреда, равномеран регионални развој	Врњачка Бања
208.	Милекић Ана	Економија, привреда, равномеран регионални развој	Ивањица
209.	Нићић, Сања	Економија, привреда, равномеран регионални развој	Краљево
210.	Јанковић, Ивана	Економија, привреда, равномеран регионални развој	Краљево
211.	Смиљанић, Снежана	Инфраструктура Радионица за израду Плана развоја	Горњи Милановац
212.	Бектовић, Мирза	Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Нови Пазар
213.	Димитријевић, Зоран	Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање	Ивањица
214.	Маџаревић, Мирјана	Становништво, људски ресурси, тржиште рада и образовање Радионица за израду Плана развоја	Ивањица
215.	Радичевић, Гордана	Енергетска ефикасност и животна средина Радионица за израду Плана развоја	Врњачка Бања
216.	Бекчић, Александар	Енергетска ефикасност и животна средина	Врњачка Бања
217.	Јемуовић, Драган	Енергетска ефикасност и животна средина	Краљево
218.	Карамарковић Владан	Енергетска ефикасност и животна средина	Краљево
219.	Ћаловић, Бранко	Радионица за израду Плана развоја/Људски ресурси	Чачак
220.	Пурић, Мирослав	Радионица за израду Плана развоја /Људски ресурси	Чачак
221.	Љутић, Пољина	Радионица за израду Плана развоја Радионица за израду Плана развоја	Горњи Милановац
222.	Оташевић, Мирјана	Радионица за израду Плана развоја /Људски ресурси Радионица за израду Плана развоја	Горњи Милановац
223.	Јаћимовић, Живорад	Радионица за израду Плана развоја	Врњачка Бања
224.	Мијаиловић, Марица	Радионица за израду Плана развоја	Краљево
225.	Милинковић, Милкица	Радионица за израду Плана развоја	Ивањица
226.	Ђоковић, Невена	Радионица за израду Плана развоја	Краљево

227.	Николић, Драган	Радионица за израду Плана развоја	Чачак
228.	Туфегџић, Звонко	Привреда, конкурентност, извоз Туризам	Краљево
229.	Вујанац, Слађана	Становништво, запошљавање, соц.питања	Краљево
230.	Ерац, Александар	Историја, култура, медији Туризам	Краљево
231.	Пајовић, Владимир	Рурални развој, рурални развој, популација, пољопр	Краљево
232.	Славковић, Ненад	Становништво, запошљавање, соц. питања Развој ЛР, образовне институције, тржиште рада	Краљево
233.	Ракоњац, Ана	Историја, култура и медији Туризам	Краљево
234.	Савић, Радојка	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
235.	Марковић, Катарина	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
236.	Стојановић, Горан	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
237.	Спасојевић, Ивана	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
238.	Симић, Маријана	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
239.	Трајковски, Јелена	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
240.	Јевтић, Јелена	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
241.	Стаменковић, Мирјана	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
242.	Протић, Александар	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
243.	Топаловић, Снежана	Члан тима Регионалне агенције за просторни и економски развој Рашког и Моравичког округа	РРА за Рашки и Моравички округ
244.	Грозданић, Радмила	Консултант Програма регионалног друштвено-економског развоја ИИ Делегације ЕУ у Републици Србији (РСЕДП 2)	РСЕДП 2
245.	Карзен, Мирна	Консултант Програма регионалног друштвено-економског развоја ИИ Делегације ЕУ у Републици Србији (РСЕДП 2)	РСЕДП 2

Литература

1. Агенција за привредне регистре, 2010 www.apr.gov.rs
2. Artis M. J. and Lee N., The Economics of the European Union, Oxford University Press, 1997
3. Аџић С., Регионална економија Европске уније
4. Barca F., An Agenda for a Reformed Cohesion Policy, 2009
5. Barca F., Brezzi M., Terribile, F. and Utili, F., Measuring for Decision Making, Soft and Hard Use of Indicators in Regional Development Policies, 2004
6. Билтен, Национална служба за запошљавање, април 2010
7. Брњас З. и др., Основе државног буџета, ЕУ покрет, 2003
8. Cappelan A., Castellaci F., Faberger J. and Verspagen B., The impact of regional support on growth and convergence in the European Union, 2001; Ian Bache, EU Cohesion Policy: Background, Centre for International Policy Research, Department of Politics, University of Sheffield, January 2007 Multi-level Governance in South East Europe; ESRC grant no. RES-062-23-0183, Project Paper CP/1)
9. Communication From The Commission: The Growth and Jobs Strategy and the Reform of European cohesion policy - Fourth progress report on cohesion COM (2006) 281 final, Brussels, 2006
10. Communication From The Commission To The European Parliament And The Council - Fifth progress report on economic and social cohesion: Growing regions, growing Europe, COM (2008) 371, Brussels, 2008
11. Communication From The Commission, Reforming the Budget, Changing Europe, 2007
12. Commission Regulation (EC) No 718/2007 of 12 June 2007 implementing Council Regulation (EC) No 1085/2006 establishing an Instrument for pre-accession assistance (IPA)
13. Council of the European Union, Treaty of Lisbon, in Official Journal of the European Union, No. 2007/C 306/01, 2007
14. Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999
15. Council Regulation (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)
16. Council Regulation (EC) No 1084/2006 of 11 July 2006 establishing a Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1164/94
17. Citizens' perceptions of EU Regional Policy, Analytical Report, 2008; Eurostat year book, 2008
18. De la Fuente A., The Effect of Structural Fund Spending on the Spanish Regions: An Assessment of the 1994-99 Objective 1 CSF, in CEPR Discussion Papers, No. 3673, 2002
19. ДГ Регио, Фоуртх репорт он економиц анд социал цохесион, 2007, ДГ Регио, Ан Ассесмент оф Футуре Цхалленгес фор ЕУ Регионс, 2008
20. Др. Зарић В., Анализа конкурентности пољопривредно-прехрамбених производа Србије www.minpoli.gov.rs
21. Ecorys, Strategic evaluation on Transport Investment Priorities under Structural Funds and Cohesion Fund, 2006, Strategic evaluation on Environment and Risk Prevention under Structural Funds and Cohesion Funds for the Period 2007– 2013
22. Ederveen S. and Gorter J., Does European Cohesion Policy Reduce Regional Disparities, 2002
23. Електросрбија доо Краљево www.elektrosrbija.rs
24. EU Regional Policy, Evans, Oxford, 2005
25. Ex-post evaluation of Cohesion Policy Programmes 2000–2006: Hooghe, L. (ed.), Cohesion Policy and European Integration: Building a Multi-Level Governance, Oxford University Press, Oxford, 1996
26. Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA): Multi-Annual Indicative Financial Framework for 2008-2010
27. Извештај Железнице Србије, 2010
28. Извештај о развоју МСП у Србији, 2009 РЗР
29. Извештај, Регионална привредна комора Краљево
30. Извештај, Републички завод за пензионо осигурање
31. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву, 2008. РЗР
32. Извештај о привредном развоју СРБИЈЕ, 2010. РЗР
33. Комшић Ј., Принципи европског регионализма, Асоцијација мултиетничких градова југоисточне Европе, 2007
34. Књиге пописа становништва ОД 2002, 2007, 2008. ЦЛГ
35. Marinov V., Bahloul H., Slay B.: "Structural funds and the new member states: lessons learned", Development & Transition, Issue 4, 2006
36. Миршић О., РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ КАО МОТОР ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА, Европски покрет у Србији www.emins.org
37. Месечни статистички билтен, НСЗ, број 95/2010
38. Министарство финансија, Управа за трезор, мај 2008
39. Општине у Србији 2003, Републички завод за статистику
40. Општине у Србији 2006, Републички завод за статистику
41. Општине у Србији 2008, Републички завод за статистику
42. Општине у Србији 2009, Републички завод за статистику
43. Општине СРБИЈЕ 2009, СГС
44. Подаци по насељима, Књига 9, Републички завод за статистику
45. Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Брачно стање према старости, вероисповести и националној или етничкој припадности, Књига 12, Републички завод за статистику
46. Попис становништва 2002, вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу, Књига 3, Републички завод за статистику
47. Попис 2002, Републички завод за статистику
48. Предузећа у Републици Србији према величини, 2009. СЗС
49. Развојни атлас Србије 2008
50. Regions 2020, An assessment of future challenges for EU regions, 2008
51. Report From The Commission To The European Parliament And The Council General Report on Pre-Accession Assistance (Phare – Ispra – Sapard) in 2005, COM(2006)746 final, Brussels, 30. 11. 2006
52. Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the European Regional Development Fund and repealing Regulation (EC) No 1783/1999
53. Regulation (EC) No 1081/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the European Social Fund and repealing Regulation (EC) No 1784/1999
54. Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC)
55. Републичка радиодифузна агенција, 2010
56. Rodríguez-Pose A. and Fratesi U., Unbalanced development strategies and the lack of regional convergence in the EU
57. СРБ 197 СР20 150709, Републички завод за статистику
58. СРБ 205 ЗП14 240709, Републички завод за статистику
59. СРБ 268 ЗП20 150910, Републички завод за статистику
60. СРБ002 СР30-П 090106, Републички завод за статистику
61. Статистички годишњак СРБИЈЕ, 2009, 2010
62. Социо-економска анализа Рашког и Моравичког округа

Интернет сајтови

- www.sepa.gov.rs - Агенција за заштиту животне средине, јун 2010
www.ekoserb.gov.rs - Министарство заштите животне средине, јун 2010
www.hidmet.gov.rs - Републички хидрометеоролошки завод, јул 2010
www.minpoli.gov.rs - Министарство, мај 2010
www.posta.rs, јун 2010
www.kraljevo.org, јун 2010
<http://serbia-locations.rs/>, мај 2010
www.cacak.org.rs, јун 2010
www.novipazar.org.rs, јун 2010
www.raska.org.rs, јун 2010
www.vrnjackabania.co.rs, август 2010
www.ivanica.rs, јун 2010
www.lucani.rs, јун 2010
www.gornjimilanovac.rs, август 2010
www.tutin.rs, јун 2010
www.mtkv.kg.ac.rs, јун 2010
www.tfc.kg.ac.rs, септембар 2010
www.afc.kg.ac.rs, септембар 2010
www.uninp.edu.rs, мај 2010
www.np.ac.rs, јун 2010
- http://ec.europa.eu/regional_policy, август 2010
http://ec.europa.eu/employment_social, август 2010
<http://www.eib.org>, јун 2010